

L'opció de la pluriactivitat agrària. El cas del Delta de l'Ebre.

M. Teresa Bartual Figueras

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

L'opció de la pluriactivitat agrària. El cas del Delta de l'Ebre.

Tesi doctoral de **M. Teresa Bartual Figueras**, per optar al títol de doctora en Ciències Econòmiques i Empresariales, de la Universitat de Barcelona.

Director de la tesi: Dr. Vicente Angel Bartolomé Puerto.

Tutora de la tesi: Dra. Susana Gordillo Gerlini

Programa de doctorat **Economia Internacional i Desenvolupament Econòmic**, del Departament de Política Econòmica i Estructura Econòmica Mundial, de la Universitat de Barcelona.

Bienni 1990-1992

Universitat de Barcelona

Als meus pares.

A Maria i Joan Miquel.

“La obligación de no polucionar el aire, los bosques o el agua deriva de que nos son imprescindibles. Haremos mal si deterioramos nuestro medio ambiente, por la misma razon que haremos mal si prendemos fuego a nuestra casa ...¡o a la de nuestro vecino!. Si destruimos hoy por torpeza o codicia lo que mañana necesitaremos, actuamos de forma suicida; si por las mismas malas razones dañamos el entorno ambiental de otros seres humanos o incluso lo que podemos suponer que necesitarán nuestros hijos, estamos actuando de forma criminal”.

(Fernando Savater, *Las preguntas de la vida*, pp. 182)

Índex

Presentació	XV
--------------------------	----

Primera Part. Un marc teòric de referència per l'estudi de la pluriactivitat agrària.....1

Capítol 1. La pluriactivitat Agrària. Aspectes Generals	3
1.1. Introducció.....	3
1.2. L'àmbit conceptual.....	5
1.2.1. De l'agricultura a temps parcial a la pluriactivitat	5
1.2.2. L'heterogeneïtat dels criteris: La problemàtica de la delimitació conceptual	8
1.3. Causes i tipologia	10
1.3.1. Introducció.....	10
1.3.2. La causalitat del fenomen.....	12
1.3.3. Tipologia	16
1.4. La pluriactivitat i l'organització de les explotacions agràries	18
1.5. Pluriactivitat i Política Agrària	22
1.5.1. Introducció.....	22
1.5.2. La política agrícola comú (PAC).....	23

Capítol 2. Algunes qüestions sobre la pluriactivitat en el pensament social agrari	39
2.1. Introducció.....	39
2.2. La pluriactivitat com mecanismes de proletarització dels pagesos	40
2.2.1. K. Kautsky i la dialèctica petita-gran explotació	42
2.2.2. V.I. Lenin i la descomposició de la pagesia.....	46
2.2.3. Circulació mercantil i dissolució de la pagesia: El caràcter transitori de la pluriactivitat agrària.....	49

2.3. Pluriactivitat com mecanisme de redistribució dels factors productius en la unitat econòmica pagesa.....	51
2.3.1. A.V. Chayanov	52
2.3.2. L'especificitat de l'agricultura pagesa i la teoria de la diferenciació demogràfica: Ajust eficient de la mà d'obra i caràcter conjuntural de la pluriactivitat agrària	54
2.4. El pensament contemporani: La persistència de l'agricultura familiar i de la pluriactivitat.....	57
2.4.1. Modificacions o innovacions respecte al marxisme clàssic	57
2.4.2. La corrent d'estudis de la pagesia	65
2.4.3. Dimensió ecològica dels estudis sobre la pagesia	69
2.4.4. L'agricultura familiar i la seva denominació pel sistema de producció capitalista. Trets definitoris del caràcter contemporani de la pluriactivitat agrària.....	72

Capítol 3. L'enfocament microeconòmic de la pluriactivitat agrària .....

3.1. Introducció	77
3.2. La modelització de la conducta dels agricultors pluriactius	78
3.2.1. Les bases de la modelització	78
3.2.2. Una aproximació a les modelitzacions més significatives	79
3.2.3. Factors que incideixen en l'oferta de treball extern dels agricultors. Principals resultats de les investigacions empíriques.....	97
3.3. Els límits de la modelització neoclàssica	100

Segona Part. Estudi de la pluriactivitat agrària a la zona del Delta de l'Ebre.....

Capítol 4. L'escenari de referència	105
4.1. Introducció	105
4.2. El Delta de l'Ebre. Configuració física i territorial.....	107
4.2.1. Base territorial de l'àmbit.....	107
4.2.2. Morfologia i valors naturals: El valor afegit del Delta.....	107
4.2.3. El risc de la sostenibilitat.....	117
4.3. Els vectors socioeconòmics	118
4.3.1. Introducció	118

4.3.2. Els trets demogràfics.....	118
4.3.3. El mercat de treball i l'especialització territorial de l'ocupació	121
4.3.4. Les activitats econòmiques	127
4.3.5. La producció i la renda (PIB i RFBD). Una aproximació al territori	132
4.4. Visió global	136
Capítol 5. Estructura de les explotacions agràries	139
5.1. Introducció.....	139
5.2. Factors de producció.....	140
5.2.1. La terra: Aprofitament, distribució i explotació	141
5.2.2. El capital: Mecanització i externalització	144
5.2.3. La mà d'obra agrícola i l'estructura del treball en l'explotació	147
5.3. Les línies de transformació estructural	149
5.3.1. Introducció.....	149
5.3.2. La dinàmica de les unitats productives	150
5.3.3. Evolució del factor treball.....	152
5.4. Alguns aspectes de l'entorn productiu: L'especialització subsectorial de la producció i la incidència de la política agrària	153
5.4.1. L'especialització subsectorial de la producció: El conreu de l'arròs.....	154
5.4.2. La incidència de la PAC. Repercussions de les actuacions corresponents al període 1992-2000.....	174
5.5. Consideracions finals.....	178
Capítol 6. La pluriactivitat: Incidència i determinants	183
6.1. Introducció.....	183
6.2. Informació estadística disponible i la necessitat de recercar informació addicional.....	184
6.3. La pluriactivitat des del punt de vista de les estadístiques disponibles: Una aproximació quantitativa de l'estat del fenomen	187
6.4. La metodologia d'investigació	192
6.4.1. Introducció.....	192
6.4.2. Les entrevistes en profunditat.....	192
6.4.3. L'enquesta, la grandària de la mostra i la selecció de les explotacions ..	193
6.4.4. L'elaboració, el tractament de la informació i el mètode d'anàlisi.....	197
6.5. La delimitació de l'enfocament conceptual: Definicions i mesures	198

6.6. El context mostral	200
6.6.1. Els trets familiars de les unitats agrícoles.....	201
6.6.2. Els trets productius	202
6.6.3. Les explotacions pluriactives <i>versus</i> les no pluriactives	204
6.7. Avaluació dels factors que incideixen sobre la probabilitat d'adoptar un comportament pluriactiu	210
6.7.1. El plantejament de la hipòtesi	211
6.7.2. L'especificació economètrica: El model de regressió logística. 212	
6.7.3. Selecció i descripció de les variables	215
6.7.4. Els resultats de l'estimació	222
6.7.5. Simulació dels efectes de l'EBA — <i>Everything but Arms Initiative</i> — ..	226
6.7.6. Capacitat de predicció i bondat de l'ajustament del model	227
6.7.7. Sumari i comparació amb altres estudis empírics	231
6.8. Consideracions finals	234
Conclusions	239
Annexes	249
Annex 1: Unió Europea. Pluriactivitat i marc financer 2000-2006	251
Annex 2: Delta de l'Ebre. Estructura socioeconòmica	261
Annex 3: Delta de l'Ebre. Estructura agrícola	287
Annex 3.a: Delta de l'Ebre. Estructura agrícola. Distribució municipal. 1999	289
Annex 3.b: Delta de l'Ebre i Catalunya. Estructura agrícola comparada. 1999	305
Annex 3.c: Delta de l'Ebre i Catalunya. Dinàmica evolutiva comparada. 1982-1999	313
Annex 4: Delta de l'Ebre i àrea d'influència. El conreu de l'arròs i algunes dades de referència	323
Annex 5: Delta de l'Ebre i àrea d'influència de la PAC. Algunes dades de referència.....	331
Annex 5.a: Baix Ebre, Montsià i Catalunya. Ajuts agroambientals.....	333
Annex 5.b: Baix Ebre, Montsià i Catalunya. Actuacions estructurals	339

Annex 5.c: Actuacions de desenvolupament rural per mesures. Iniciativa Comunitària Leader II. 1994-1999. Consorci Lidebre. Dades pel Delta de l'Ebre i dades de les actuacions totals del Consorci.....	349
Annex 6: Delta de l'Ebre i Catalunya. Dedicació a l'explotació 1999.....	357
Annex 7: Elements del treball de camp.....	367
Annex 7.a: Qüestionari.....	369
Annex 7.b: El context mostral.....	389
Annex 7.b.1: Delta de l'Ebre. Visió general. Els trets familiars i els trets productius de les activitats agrícoles.....	391
Annex 7.b.2: Actius pluriactius <i>versus</i> actius no pluriactius. Els trets familiars i els trets productius de les unitats agrícoles.....	401
Annex 7.b.3: Actius pluriactius. Alguns trets de l'activitat externa.....	409
Annex 7.c: Els resultats de la regressió logística	421
Annex 8: El model de regressió logística aplicat a les decisions de participació en el mercat de treball extern (a l'exportació agrària). Un intent d'especificació.	431
 Abreviatures i sigles	437
 Referències Bibliogràfiques	441

Presentació

Sota el terme pluriactivitat s'amaga una ampla varietat de situacions que tenen en comú la combinació (per part del productor o de la família agrària) de l'activitat agrícola en l'explotació amb altres activitats remunerades. Es tracta, en principi, d'un conjunt de manifestacions que responen a estímuls de supervivència o adaptació davant el continu procés de reestructuració sectorial (si bé, en els últims anys, s'adverteix la consolidació d'expressions, escrupolosament, guiades per interessos patrimonials o sentimentals). Les discussions sobre les seves funcions o atribucions són variades i oscil·len entre la tradicional visió negativa —immobilitzadora o alentidora— de la modernització de l'activitat a la pal·liativa o conservadora de l'entremat rural, darrerament, potenciada arrel la crisi experimentada en moltes zones rurals europees. Les contínues pressions — internes i externes— a la que s'ha vist sotmès l'espai agrari europeu i la velocitat de canvi en els patrons tecnològics i socials han afaiçonat un nou context, que imposa una nova lògica —més vinculada als aspectes territorials que als sectorials— fent palès la necessitat d'incorporar noves estratègies per revitalitzar i/o mantenir el teixit rural europeu. La pluriactivitat s'ha incorporat, així, al nou discurs polític.

En aquest marc, aquesta tesi té per objecte analitzar la incidència, naturalesa i determinants de la pluriactivitat agrària en el Delta de l'Ebre. La investigació s'estructura en dos parts. La primera —que consta de tres capítols— revisa els fonaments teòrics que giren al voltant d'aquesta fórmula organitzativa —concepte, tipologia, efectes sobre l'organització de l'explotació, tractament polític (capítol 1) i evolució de les discussions envers el seu estat i estabilitat (capítol 2)—. Aquest marc es tanca amb l'examen de les principals propostes de modelització dels comportaments pluriactius. Es tracta de models microeconòmics d'assignació de temps del productor (o de la família) subjectes a determinades restriccions (més endavant, en el capítols 6, s'intentarà contrastar empíricament un model d'aquesta mena). La segona part —composada per tres capítols més— estudia i emmarca la pluriactivitat en l'específic context del Delta de l'Ebre. En aquest àmbit, després de delimitar les peculiaritats de l'àrea (capítols 4 i 5) i repassar i observar les limitacions estadístiques en la comprensió del fenomen, es planteja xifrar i aproximar la seva extensió mitjançant un sistema d'enquestes personals adreçades als

productors directes (capítol 6). A tal fi, s'acota la unitat d'anàlisi en els productors d'explotacions, menors de 65 anys, que obtenen menys del 50% dels seus ingressos laborals de l'activitat agrària realitzada en l'explotació —aquest productors seran interpretats, a tots els efectes, com actius pluriactius—. El treball de camp, que s'exten a 354 explotacions, es planteja, primer, esbrinar la incidència i característiques de la pluriactivitat. Més endavant, tractem d'explicar les pautes o factors que determinen l'adopció d'una activitat addicional i, fins i tot, ens hem permès —amb les restriccions inherents als supòsits que tota modelització incorpora— aventurar algunes previsions sobre la seva evolució futura.

No voldria acabar aquesta presentació sense emmarcar els motius que han guiat la meua elecció. Això és, la temptativa d'esbrinar i modelitzar la conducta pluriactiva no ha estat més que un intent d'entendre i situar un comportament, el que jo entenc, concretament, com un estil o actitud de vida. De fet, l'exercici d'aquesta activitat ha estat, estretament, connectat amb la meua història personal. En la meua família s'ha passat de l'ocupació agrària, a temps complet, dels meus besavis, a l'alternància del meu avi i a la conservació patrimonial de les terres per part de la meua mare —avui, *retired-farm*—. He viscut directament les alteracions o transformacions de l'organització familiar de l'explotació, he rebut l'afecte per la terra i pels temes agraris i, en especial, he sofert la por per les pedregades o el vent, les inversions —no sempre afortunades— per millora l'explotació, els anys de males collites... i m'he qüestionat, també, la continuat i la consistència d'aquesta fórmula de mantenir-se en l'agricultura. No obstant, més enllà, de les apreciacions personals, l'extensió assolida pel fenomen en el Delta, la pèrdua de veritables professionals del camp i les previsions de deteriorament ambiental que implicaria l'abandonament del conreu feren créixer la meua preocupació i es convertiren en els vectors determinants.

Finalment, vull agrair l'ajut rebut, des de diferents posicionaments, en la realització d'aquest treball. Aquesta recerca s'ha beneficiat de l'aportació d'informació, de temps i d'idees de nombroses persones i institucions. Del Consell Comarcal del Baix Ebre, a Emili Nieto. De l'IRTA, a Maria del Mar Català. De L'ADV a Alvaro Tomás. De la FCAC a Josep Bosque i de la Cooperativa arrossera de la Cava, a Agustí Castells. També, vull agrair, a l'Institut d'Estadística de Catalunya, al Departament de Tresoreria de Seguretat Social i al DARP les seves facilitats en l'obtenció d'informació específica. Voldria agrair, també, a Màrius Domínguez i a Salvador Torra el seu ajut en l'avaluació

economètrica. Al meus companys del Departament de Teoria Economia (presents i absents) —secció empresarials—, les seves recomanacions i observacions, especialment a Carmen García per no deixar-me sola enfront els temes informàtics. A la meva mare i a Joan Miquel, la paciència, recolzament i companyia en la llarga tongada d'entrevistes. A Carmen i Juanito, el suport logístic. A Maria, el temps de renúncia. A la meva padrina, el seu temps i interès. I a tots els pagesos del Delta, les seves aportacions. Finalment, agraeixo l'atenció de la meva tutora, Susanna Gordillo, i les orientacions i suggeriments del meu director, en V. Bartolomé Puerto.

Primera part

Un marc teòric de referència per l'estudi de la pluriactivitat agrària.

La Pluriactivitat Agrària. Aspectes Generals.

1.1. Introducció.

El marc global en el que, segons el model dominant, s'inscriuen els estudis de pluriactivitat pren com a referent el procés de reestructuració (modernització) de l'economia agrària¹. Les principals característiques d'aquest procés s'expliquen, especialment, en termes de canvis tecnològics, creixement de la productivitat, augment de la grandària (en unitats de producció) de l'escala mínima eficient, especialització i concentració, desplaçament del factor treball i dependència de la indústria agroalimentària i dels mercats de capital (Commins, 1990; Sofer, 2001). La comprensió global del procés precisar, no obstant, la incorporació, com a context estructural de referència, de l'anomenada crisi de l'agricultura tradicional², qüestió que, des de la perspectiva actual, deu d'entendre's com una subordinació progressiva al mercat (i per ampliació al capital) de tot el sector agrari.

En les seves primeres fases, la modernització productiva va produir-se com a resultat del trencament dels equilibris de l'agricultura tradicional i de la seva subordinació al creixement exogen de la industrialització. Això, va suposar, un conjunt de transformacions que implicaren, fonamentalment, la introducció de factors de producció no disponibles fins aleshores (maquinària, fertilitzants, insecticides...) i iniciaren un procés de dependència del mercat i de diferenciació de les explotacions agràries. Al llarg

---

¹ La combinació del treball en l'explotació amb altres activitats —com transformació de productes, fabricació d'articles domèstics, treballs esporàdics en altres explotacions, etc.— ha estat una constant en la història agrària. No obstant, durant anys, la seva aplicació no fou percebuda com pluriactivitat sinó com una continuació de l'explotació agrària, la lògica predominant seguia essent agrària i la societat rural prevalia en les seves formes i contingut.

² Entenem com a tal, aquell sistema de producció basat en la conjunció de processos biològics i capital humà i que compren, a més, des de l'obtenció dels propis medis de producció fins la comercialització.

d'aquest procés d'ajust, els imperatius de la modernització refermaren l'adquisició d'*inputs* industrials, evidenciaren la necessitat de capitalitzar i rendibilitzar les explotacions i consolidaren el camí d'una agricultura intensiva, mecanitzada i amb una especialització creixent.

Això va significar (i significa), en el cas de moltes explotacions familiars, l'ingrés en una crisi estructural que pot dificultar (i, de fet, en molts casos ja ha dificultat) la seva viabilitat a mig i llarg termini. En aquest sentit, el reajustament que han d'experimentar les explotacions, per compensar la pèrdua de rendibilitat, precisa d'un procés d'inversió permanent per millorar la productivitat i mantenir la posició envers els competidors i d'una organització del treball i dels factors de producció adaptada a les exigències d'un model empresarial globalitzat que imposa, sovint, tant les condicions de treball com la forma de producció i comercialització (un exemple d'aquest procés el constitueixen l'expansió dels contractes d'integració vertical o l'externalització de determinades fases del procés productiu o de gestió); en altres casos, la venda parcial de la força de treball es presenta com una opció alternativa a l'abandonament i apareixen formes *mixtes d'activitat* (Arnalte, 1980a, 10) que afecten, alhora, a diversos sectors. Aquest últim aspecte entra dintre del que s'ha denominat pluriactivitat agrària.

No obstant, per completar les reflexions sobre les conseqüències dels canvis és necessari referenciar, també, els processos socials, ja que la dinàmica del món rural i, per tant, l'evolució de la pluriactivitat agrària no pot explicar-se, exclusivament, apel·lant a la racionalitat econòmica. Existeixen altres realitats que han de tenir-se en compte. En efecte, un dels problemes que amenaça el futur de moltes explotacions agrícoles —en particular de les explotacions familiars— fa referència a la *dificultat de reproducció de l'activitat agrícola com a professió* (Breton, Comas d'Argemir i Contreras, 1997, 658 i ss.). Això es justifica, fonamentalment, amb tres tipus d'arguments. Un primer grup són de tipus estructural, en el sentit de que l'agricultura és una ocupació pràcticament inaccessible per a les persones que no procedeixen del camp, tant per l'elevada inversió inicial de capital que requereix l'accés als recursos productius com per les dificultats d'aprenentatge del treball d'agricultor fora de l'esfera familiar. El segon grup, el constitueixen raonaments de tipus valoratiu o d'identificació ocupacional i estan relacionats amb la manca de prestigi social de l'activitat agrària —durant molts anys, el medi rural ha anat accentuant connotacions negatives, *convertint-se en el pol oposat de*

la imatge de progrés i benestar socioeconòmic associat al model urbà (Breton, Comas d'Argemir i Contreras, 1997, 659), encara que, últimament, amb el fort creixement del diferencial de preus de la vivenda, la precarietat laboral i la congestió, s'observa un incipient procés d'insatisfacció respecte l'esmentat model. El tercer grup fa referència a la notable dissociació experimentada entre el treball agrari i l'àmbit familiar [*desfamiliarització*, en paraules de J.J. González (1997, 569)].

En aquest ordre de coses, el desenvolupament de l'activitat agrària a temps parcial i la seva conseqüència, la pluriactivitat, planteja algunes discussions —de fet, per a molts investigadors agraris compren realitats diferents a la descrita—. El debat es centra, sobretot, en la delimitació i naturalesa del fenomen, la necessitat (o no) d'un enfocament més flexible o el paper que compleixen les polítiques agràries en el processos de gestió i ajust en el que es situen les anàlisis d'aquest tipus d'activitats.

En aquest sentit, aquest capítol dedica els apartats segon i tercer a les qüestions conceptuals i a la descripció de les línies bàsiques que motiven l'aparició de la pluriactivitat agrària. L'apartat quart presenta la incidència que el règim d'alternància té sobre l'organització de les explotacions agràries. Per últim, l'apartat cinquè tracta de relacionar la pluriactivitat amb alguns dels objectius de la política agrària.

1.2. L'àmbit conceptual.

1.2.1. De l'agricultura a temps parcial a la pluriactivitat.

Una de les conseqüències del procés d'industrialització va ser la configuració del treball agrícola com activitat professional. Això va permetre especificar diverses categories d'actius en l'explotació, en particular, els actius a temps parcial (Barthez, 1990). A partir d'aquest moment aquests actius es definirien per la utilització de part del seu temps de treball en la pròpia explotació agrària i l'aplicació del temps restant *en altres activitats laborals remunerades, en general, exercides fora de l'explotació agrària, i amb freqüència, consistentes en ocupar-se com assalariats en altres sectors* (Etxezarreta et. al., 1995, 414). Al mateix temps, aquestes activitats, que es podien exercir com a

complement (o, en el seu cas, substituït) del temps de treball destinat a l'explotació, serien designades com activitats externes³. Des d'aquest punt de vista, s'entenia que l'explotació agrària era el centre de referència d'una activitat global que comprenia, a la vegada, diferents adscripcions professionals i, en conseqüència, les explotacions a temps parcial s'explicaven en contraposició a les explotacions monoactives, és a dir, aquelles en les que la producció agrària en l'explotació constituïa l'única activitat dels membres de la família (Barthez, 1990). Aquest enfocament permeté una interpretació de l'agricultura a temps parcial des de la perspectiva de l'adaptació (supervivència) de les explotacions agrícoles amb dificultats econòmiques, i feu dominant una percepció negativa (per manca d'especialització) que assentà les bases de la seva naturalesa transitòria en el context global de l'evolució de l'agricultura.

A partir de mitjans dels anys setanta (però sobre tot des dels vuitanta) els plantejaments es modificaren significativament. La influència dels canvis socials, per una banda, i els efectes de la crisi econòmica i d'unes polítiques agràries basades en la necessitat d'intensificar i professionalitzar les explotacions, per l'altra, situaren la realitat agrària en un nou entorn, marcat, entre d'altres aspectes, per una producció excedentària, un excessiu cost pressupostari i un atur creixent. L'encaixament dels actius agraris, com assalariats, en altres sectors d'activitat es complicà. Els actius a temps parcial es varen obligats a cercar alternatives a l'ocupació externa tradicional. Les ocupacions externes s'ampliaren (treballs autònoms, artesanía, serveis turístics, comercialització directa dels productes agraris, etc.). De fet, una considerable proporció d'actius adaptà aquestes noves oportunitats (Eikeland i Lee, 1999). S'assoliren diferents combinacions en l'organització del treball familiar (Etxezarreta, 1985) i s'observà un creixement en el nombre d'agricultors pluriactius. Sota aquestes coordenades, l'agricultura a temps parcial o *part-time farming*, fins llavors, considerada una agricultura de segona categoria, començaria a entendre's com una possible fórmula d'ajustament agrícola i de manteniment de la població en el medi rural.

Per alguns autors (com Fuller, 1990; Brun, 1990 ó Lund, 1991) aquest nou context significaria la modificació de les formes i del caràcter assignat, tradicionalment, a l'agricultura a temps parcial i, en conseqüència, feia necessari una reconceptualització del

---

³ Convé matisar però, que és, precisament, l'activitat externa el que diferencia l'explotació pluriactiva, ja que la dedicació parcial a la pròpia explotació agrària pot referenciar, també, altres supòsits com, per exemple, la subocupació o la jubilació.

terme cap un altre concepte més ampli, el de pluriactivitat. El nou concepte, adaptat del francès *pluriactivité* englobaria *activitats laborals regulars, permanents i assalariades, però comprendria també moltes altres modalitats menys reglades, com els treballadors autònoms, la prestació de serveis de forma esporàdica o les activitats no agràries exercides en l'explotació* (Etxezarreta et. al., 1995, 416). Concretament la definició donada en el *Projecte Arkleton*, sobre canvi estructural i pluriactivitat a Europa, definia aquesta com *la combinació, juntament amb l'activitat agrària en l'explotació de l'ocupació en altres explotacions, en activitats paraagràries* (com la transformació de productes agraris) *o en activitats no agràries en l'explotació*⁴ (com el turisme rural o l'artesanía) *i en activitats externes* (Fuller, 1990, 361). Inclouria, per tant, *activitats no necessàriament remunerades amb diners, pagaments en espècie, intercanvis i acords formals* (Castillo, 1995, 3). Es a dir, integrava el treball en l'explotació i la diversificació de les activitats dintre —*on-farm*— i fora d'aquesta —*off-farm*— (Eikeland i Lie, 1999). En el primer cas, generalment, sota la forma d'autoocupació i en el segons sota la figura d'un esquema contractual. En conseqüència, la denominació de pluriactivitat inclouria l'agricultura a temps parcial, que representaria un tipus particular d'aquesta. En suma, el concepte integraria *un conjunt d'activitats heterogènies; heterogènies tant per la varietat de les activitats que participen en el fenomen com pel nombre de les combinacions d'activitats presents en les famílies, l'estatus d'ocupació de les persones afectades, el nivell social o econòmic, la varietat d'itineraris individuals, etc.* (Brun, 1990, 248). En qualsevol cas, convé matisar, que queden excloses, d'aquest camp d'estudi, les explotacions o actius amb ingressos externs que no es corresponguin amb les activitats esmentades, ens referim, concretament, a les percepcions provinents de transferències socials (pensions i subsidis), a les remeses d'emigrants o a les rendes d'inversions. Constitueixen, totes elles, formes socials pluriingressos i no pluriactives. Això és, unes i altres es corresponen amb diferents modalitats d'organització familiar i, per tant, com a tals, han d'ésser considerades.

A més, per la seva pròpia naturalesa, aquesta nova concepció, mes lligada a la família que a l'explotació i a les seves característiques, marcaria una nova pauta en l'estudi del fenomen: la possibilitat d'investigar la pluriactivitat sota una perspectiva de continuïtat,

---

⁴ Les activitats paraagràries i les no agràries en l'explotació és corresponen, en realitat, amb una mobilitat *in-situ* del treball, és a dir, en el si de la pròpia explotació. Malgrat tot, en principi, aquesta esfera d'activitat només tindrà sentit en la mesura que el mercat d'aquests productes o serveis es reveli més competitiu que la producció capitalista —bé perquè el procés de reproducció exigeixi poc capital per treballador o perquè requereixi una comercialització en mercats limitats— (Blanc, 1990).

restant un marge per la possible existència d'una explotació agrària moderna, rentable i a més pluriactiva. Amb aquesta nova accepció, el terme pluriactivitat identificaria una fórmula d'adaptació al canvi, a una nova realitat agrícola maximitzadora de les oportunitats de la família agrària i es despenia, alhora, del llast que arrossegava el terme agricultura a temps parcial (essencialment, la ineficiència productiva i el caràcter transitori), obligant, a més, a una distinció rigorosa entre ambdós termes (Lund, 1991; Bryden, Fuller, MacKinnon, 1992, entre d'altres).

1.2.2. L'heterogeneïtat dels criteris: La problemàtica de la delimitació conceptual.

Deixant de banda les anteriors precisions terminològiques, i ja en el camp de les investigacions socials aplicades a l'agricultura i el medi rural, pot constatar-se com la complexitat i amplitud del terme ha generat problemes; en la delimitació del fenomen s'han observat nombrosos i variats enfocaments i s'han utilitzat diferents indicadors en funció de les qüestions i el marc explicatiu plantejat. En aquest àmbit, el debat teòric (que ja havia estat enunciat en termes d'agricultura a temps parcial) s'ha centrat, essencialment, en dos aspectes: a) el criteri que devia seguir-se per delimitar i identificar el fenomen i b) la unitat d'anàlisi a utilitzar. Respecte del criteri, la discussió ha radicat en si aquest hauria de consistir en el temps de treball dedicat a cada activitat o en la proporció i magnitud de les diferents fonts d'ingressos percebuts (Etxezarreta et. al., 1995). A més, i amb independència del criteri emprat, tampoc hi ha consens sobre els valors llindar, és a dir, a partir de quin nombre d'hores o dies o, a partir de quin percentatge de renda generada fora de l'explotació, es podria considerar l'existència de pluriactivitat agrària.⁵

No obstant, amb la reconceptualització del terme, les investigacions s'inclinen cap al criteri dels ingressos (Robson, Gasson i Hill, 1987; Brageon i Jégouzo, 1994; O.C.D.E., 1998; Eikeland i Lee, 1999; Sofer, 2001, entre altres); metodològicament, sembla una millor estimació del nivell de vida, benestar i necessitat dels agricultors, presentant a més una orientació més adient amb les noves polítiques agràries de recolzament directe a les

---

⁵ Malgrat tot, son nombrosos els treballs que situen el llindar de referència al voltant del 50%. Això és, aquelles explotacions o actius amb una dedicació a l'activitat agrària inferior al 50% del temps total de treball (en el cas del criteri del temps) o que obtinguin de l'explotació agrària menys del 50% de la renda total disponible (en el criteri d'ingressos) són classificats com pluriactius.

rendes. En altres ocasions, per exemple, quan ni l'activitat agrària ni la externa estan sotmeses a horaris laborals rígids o quan la alternància esdevé estacional (i no diària) el criteri dels ingressos, també, sembla revelar-se com el més idoni (Fluvià, 1983).

L'altre element de discussió a l'hora de delimitar la pluriactivitat el constitueix la unitat d'anàlisi o mesura. Els diferents plantejaments han tractat de dilucidar si la combinació d'activitats, sigui en temps o ingressos, ha de referir-se, únicament, a les activitats del titular-cap de l'explotació, a aquest i la seva muller o a tots els membres que componen la unitat familiar. En aquest aspecte, per alguns autors (com Buttle, 1982; Cavazzani, 1982; Fuller, 1983; 1990; Brun, 1990; Marini i Pieroni, 1990; O'Hara, 1990; Arkleton Research, 1993; Brageon i Jégouzo, 1994 ó Eikeland i Lee, 1999) l'estudi de la dedicació parcial hauria d'estar lligat al binomi família-explotació. Aquesta consideració parteix de l'acceptació de l'existència d'una doble identitat en l'explotació agrària, això és, de considerar l'explotació com a unitat de producció i univers domèstic (és a dir és, alhora, unitat de consum i centre d'assignació de recursos del treball familiar). Sota aquestes premisses, s'estima que la família és una unitat econòmica i professional i, en conseqüència, això l'emplaça com vector fonamental d'anàlisi en aquesta mena d'investigacions socials. En aquest mateix sentit, altres autors (com Gasson, 1982 ó Comissió Europea, 1986) manifesten que si s'accepta la necessitat de valorar el nivell de benestar dels agricultors haurien de considerar-se el conjunt dels ingressos familiars o, si més no, dels membres que contribueixen al pressupost, donat que, en aquestes circumstàncies, l'estratègia individual està condicionada i mediatitzada per la estratègia familiar respecte a la distribució dels recursos laborals.

Davant d'aquesta corrent són, també, abundants els plantejaments que advoquen per la ruptura de la identitat familiar com a variable d'anàlisi. Aquesta argumentació es fonamenta en la modificació que el comportament familiar ha sofert en les darreres dècades i que es tradueix, bàsicament, en canvis en les relacions interconjugals i intergeneracionals; canvis que han fet desaparèixer el control dels recursos familiars de treball per part del cap d'explotació i han situat, la família, com el vector resultant d'un conjunt de trajectòries individuals, que ja no presenta l'estabilitat suficient per poder constituir un referent d'anàlisi (Cavazzani, 1982; Barthez, 1990; Vries, 1990; Blanc, 1990; Baptista, 1992; Arnalte, 1997, entre altres). Això condueix, en definitiva, a considerar que la unitat d'anàlisi ha de ser l'individu i no la família. En aquesta mateixa

línia, altres estudis mostren que, quan és el cap de l'explotació el que es dedica parcialment a aquesta, el seu futur es veu compromès i, probablement, en un termini no massa llarg desapareixerà (Arnalte, 1980a; Hawkins et. al., 1993). Aquest fet reforçaria mantenir el concepte lligat a l'anàlisi individual. Però, al mateix temps, existeixen, també, estudis que evidencien que, si són els fills els que tenen l'activitat exterior, les implicacions afecten a les perspectives de continuïtat en el temps (en el moment de la successió) (Pfeffer, 1989) i, en conseqüència, deurien d'integrar-se com unitat d'observació.

D'aquests diversos aspectes, que s'imbriquen parcialment, depèn la formulació i la intensitat dels resultats i, en conseqüència, la valoració que es doni, del fenomen, en cada estudi específic. Això és, de la conjunció d'aquests criteris resulten diverses concepcions i delimitacions estadístiques, però, a més, això es veu agreujat per la heterogeneïtat de fórmules que compren el concepte de pluriactivitat (tant de tipus d'explotacions com de situacions familiars). En definitiva, la diferenciació de conceptes, mesures i aplicacions no deixa, suficientment, caracteritzat el fenomen i evidència, a més, la seva complexitat. En aquestes condicions, es fa difícil una comparació, tant espacial com temporal, més enllà d'uns trets bàsics, ni tampoc es pot aprofundir en conclusions sens córrer el risc de caure en trivialitats. Tot això, sembla indicar que, només la delimitació del marc d'anàlisi (l'acotació en l'espai i en el temps), permet una formulació rigorosa de la situació alternant. D'aquí que el nostre objecte d'estudi atengui solament una realitat territorial — el Delta de l'Ebre—.

1.3. Causes i tipologia.

1.3.1. Introducció.

La pluriactivitat agrària és, en l'actualitat, un dels trets estructurals més significatius de l'agricultura dels països desenvolupats. De fet, el percentatge d'actius pluriactius s'ha mantingut (o ha augmentat) en la majoria de les economies. En el conjunt de la Unió europea, per exemple, l'extensió del fenomen compren el 29% de les explotacions, si

s'entén per pluriactivitat la multiplicitat d'activitats del titular (vid. quadre 1 - annex 1)⁶. Si es pren com indicador el temps dedicat a l'explotació, la importància augmenta fins el 58% (si bé d'aquests, aproximadament, el 60% no tenen cap altra activitat lucrativa — jubilats, rendistes, mestresses de casa, aturats, etc.—) (vid. quadre 2 - annex 1). I si la unitat de referència és la família, el percentatge resta, també, sobre el 58% (Fuller, 1990; Sofer, 2001).

Normalment, des de la perspectiva estadística, el fenomen es tractat de forma unitària, com si, només, existís una única manifestació. No obstant, les realitats que suporta són, en general, força diferents. Això és, la pluriactivitat difereix no, només, entre les regions (els valors oscil·len del 16% de Bèlgica o el 21% de Holanda al 45% de Alemanya o el 58% de Suècia (vid. quadre 1 - annex 1)) sinó que, també, és heterogeni el conjunt d'agricultors que la practiquen. Les nombroses enquestes sobre les característiques que presenten aquesta mena d'agricultors, que apleguen informació sobre: edat, ocupació externa, nivells de renda, organització de l'explotació, etc., confirmen aquests resultats. S'observen agricultors alternants joves i d'edat avançada, ocupats agraris, obrers industrials, obrers de la construcció, professionals liberals i propietaris de comerços, en grans i en petites explotacions, en àrees desfavorides i en zones agrícoles modernitzades (Arkleton Research, 1993). Convé matisar, no obstant, que és, relativament, més freqüent entre els agricultors de menys de 45 anys i entre les explotacions de reduïda dimensió. En la U.E., per exemple, el 30% de les explotacions amb una dimensió inferior a 5 hectàrees són pluriactives, mentre que aquest percentatge es redueix al 14% si la unitat de referència la constitueixen explotacions amb dimensions superiors a les 50 hectàrees (O.C.D.E., 1998). En qualsevol cas, els estudis constaten diferents racionalitats en el comportament dels actius pluriactius (o en el seu cas de les famílies) i això contribueix, sens dubte, a explicar, en part, la diversitat de situacions i la seva incidència en àrees i contextos socioeconòmics diferenciats. En aquest aspecte, són nombrosos els estudis tendents a interpretar el procés de gènesis —és a dir les causes i determinants— del fenomen. No obstant, els mètodes emprats i els resultats assolits han estat diversos i les conclusions no semblen delimitar, tampoc, un camp unívoc d'evolució.

---

⁶ En aquest mateix sentit, si prenem com a referència un concepte més estricte, per exemple, els actius amb una activitat lucrativa principal diferent a l'agricultura, el percentatge resta, encara, al voltant 24% (vid. quadre 1 - annex 1).

Un intent d'esbrinar la realitat del procés, el trobem implícit en les nombroses enquestes sobre les motivacions que han portat, als diferents actius agraris, a la doble (o múltiple) activitat. En aquest sentit, essencialment, els treballs assenyalen com motivació principal la insuficiència d'ingressos agraris, la seva incertesa i variabilitat (Arnalte, 1980a; Blasco, 1980; Mrohs, 1982; Etxezarreta, 1985; Fuller, 1990; Brun, 1994; Etxezarreta et. al., 1995; O.C.D.E., 1998 i Sofer, 2001, entre altres)⁷. En un segon nivell s'esmenten, en diferent ordre d'importància, segons els autors, el manteniment del patrimoni familiar o els possibles guanys derivats d'un alça en els preus de la terra (Arnalte, 1980a; Blasco, 1980; Etxezarreta, 1985; Etxezarreta et. al., 1995 i Sofer, 2001), l'acumulació de capital (Gasson, 1986 i Sofer, 2001), la renda afegida per la qualitat de la vida rural (Mrohs, 1982; Etxezarreta, 1985; Barlett, 1986; Pfeffer, 1989; Saraceno, 1990 i Etxezarreta et. al., 1995 entre altres), l'entreteniment o afecció al conreu *-hobby-farming-* (Arnalte, 1980a; Blasco, 1980; Etxezarreta, 1985 i Brun, 1990, entre altres), etc. Així i tot, i malgrat que les motivacions poden constituir una dada interessant per la caracterització de casos concrets, normalment, no revelen informació suficient per poder determinar la naturalesa de la pluriactivitat. És freqüent barrejar referències a situacions o processos concrets amb motivacions psicològiques o sociològiques. En realitat, les respostes que s'obtenen, sovint, semblen estar més properes de donar una explicació del perquè els actius pluriactius segueixen conreant la terra que de donar l'explicació causal del recurs a les activitats externes (Arnalte, 1980a). En conseqüència, esdevé necessari l'estudi d'altres indicadors que permetin, almenys, delimitar alguns dels processos seguits en el desenvolupament i evolució de les situacions pluriactives.

1.3.2. La causalitat del fenomen.

Per molts autors (com Arnalte, 1980a; Etxezarreta, 1985; The Arkleton Research, 1993; Gow i Stayner, 1995, O.C.D.E., 1998 ó Sofer, 2001) la gènesi de la pluriactivitat no ofereix dubtes: el seu desenvolupament forma part del procés d'ajust agrícola del sector. No obstant, envers aquesta qüestió, es tenen que avaluar, també, altres aspectes. Això és, per mobilitzar l'estructura laboral són necessàries una sèrie de condicions favorables que possibilitin el canvi. Han de donar-se un conjunt de variables addicionals que facilitin el seu desenvolupament i expansió. Ens referim a les oportunitats de diversificació agrària,

⁷ Per exemple, Fuller (1990, 372) constata, pel conjunt de 24 àrees d'Europa, que el percentatge d'ingressos externs és superior a la meitat del total dels ingressos familiars en el 34% de les llars agrícoles estudiades.

a la disponibilitat de treballs externs, als canvis en les pautes de comportament social o a les polítiques agràries. En aquest sentit, alguns autors distingeixen, clarament, entres aquests elements, Lacombe (1968, cit. Arnalte, 1980a, 64) per exemple, diferència les causes microeconòmiques (directament relacionades amb les diferències de cost d'oportunitats del factor treball) i les macroeconòmiques (relacionades amb el procés de descentralització industrial i la revolució dels transports); Naredo (1996) qualifica aquests dos factors, respectivament, de condicions necessàries i condicions suficients pel desenvolupament de la pluriactivitat agrària. Arnalte (1980a) els denomina factors agraris interns i factors agraris externs i l'informe de la O.C.D.E. (1978) distingeix, en aquest mateix sentit, els efectes des del punt de vista de la demanda de mercat de les explotacions agràries (necessitat d'increment de rendes reals i excés d'oferta de mà d'obra) i de l'oferta externa existent (disponibilitat de treballs externs). Altres anàlisis (Blanc, 1990, per exemple) concedeixen un paper prioritari als canvis macroeconòmics i les conseqüències d'aquest, per una banda, sobre l'evolució quantitativa i qualitativa del mercat de treball de les zones rurals i, per l'altra, sobre els fenòmens macrosocials i, en particular, sobre les relacions intrafamiliars. En un sentit semblant, Eikeland i Lie (1999) emfatitzen la importància de les oportunitats i estructura del mercat laboral extern i dels canvis en el cicle de vida dels diferents membres de la família. Per la seva banda, Brun (1990) planteja dos qüestions per explicar el desenvolupament i l'expansió de la pluriactivitat agrària en Europa: la sobreproducció agrària i la desocupació, entenent que si no existís aquest últim es podria resoldre el problema de la sobreproducció mobilitzant treballadors cap altres sectors d'activitat. En canvi la no saturació dels mercats possibilitaria una renda agrària creixent i, en conseqüència, el manteniment d'un percentatge superior d'actius en el medi rural. Des d'un altre punt de vista, no necessàriament oposat amb el plantejament anterior, Saraceno (1990) sosté que és el tipus i període de desenvolupament econòmic, agrari o no, d'una regió el que permet la comprensió de la naturalesa de la pluriactivitat, quedant la resta d'aspectes (polítiques agràries, fase del cicle familiar o els recursos agraris) com variables diferencials per la caracterització de casos específics. En la mateixa línia, Hill (1999) emfatitza la importància de les diferències espacials i estacionals. Altres estudis fonamenten les decisions, essencialment, en els aspectes microeconòmics, és a dir, en les diferències en els costos d'oportunitat del treball entre les diferents assignacions (vid. capítol 3).

Malgrat tot, dins del que s'ha denominat anàlisi causal del fenomen, un dels enfocaments més utilitzats és la hipòtesi *Push-Pull* —repulsió-atracció— (Arnalte, 1982; Etxezarreta, 1985; Efratoglou-Todoulou, 1990; Brun, 1994 i Etxezarreta et. al., 1995 d'entre altres). Aquest enfocament destaca com a factors determinants: a) les característiques de les explotacions i b) les condicions de l'entorn socioeconòmic corresponent i, en funció de tot això, postula que la pluriactivitat agrària estarà positivament relacionada amb les variables externes —*off-farm*— (això és factors *pull* o d'atracció) i negativament relacionada amb les condicions de l'explotació i de l'estructura agrària —*on-farm*— (factors *push* o d'expulsió). Els factors *pull*, que impliquen una creixent demanda de treball en les zones rurals, responen, doncs, a les oportunitats d'ocupació externa i són afavorits per la descentralització industrial (que facilitarà l'existència de treballs assalariats), el creixement econòmic (que permetrà noves possibilitats d'activitats econòmiques —nous comerços, activitats turístiques, activitats agroindustrials, etc.—) i l'evolució de la xarxa de transports i comunicacions (que possibilitarà una major mobilitat espacial). En els factors *push*, en canvi, són els aspectes d'índole interna familiar (necessitat d'ingressos addicionals, existència de mà d'obra excedentària, etc.) i l'estructura de les explotacions (grandària mitjana, orientació productiva, ingressos per unitat de treball, etc.) els principals determinants (encara què és molt difícil que la pluriactivitat arribi a produir-se si no hi han activitats externes que permetin una ocupació addicional als actius excedents). Sota aquestes premisses, els diferents estudis conclouen que, en general, en regions on les condicions agràries són precàries (és a dir, estructures agràries amb dificultats) la pluriactivitat esdevé una estratègia de supervivència i es la hipòtesi *push* la que domina. Mentre que en regions on predominen estructures agràries modernitzades i una alta proporció de treball *off-farm* la pluriactivitat apareix més com el resultat d'un procés d'elecció entre diferents opcions i, en conseqüència, és la hipòtesi *pull* la que preval⁸.

Una altra aportació significativa és la que introdueix, com a factor dominant, la importància de la dinàmica familiar (Fuller, 1990; Newby, 1990 o Blanc et. al., 1990 per

⁸ En lògica correspondència amb aquesta caracterització Brun (1994) observa que per les regions de la perifèria i sud d'Europa l'efecte expulsió és màxim i el d'atracció mínim. En canvi en les zones centrals i intermitges (això es les regions franceses, alemanyes, austríaques i el nord d'Espanya) es l'efecte atracció el que resulta significatiu.

En Espanya, Arnalte (1982) distingeix entre la pluriactivitat lligada al desenvolupament econòmic (Cantàbria, País Basc i Catalunya) on domina el factor *pull* i la pluriactivitat no lligada a aquest desenvolupament on domina el factor *push* (est i sud d'Espanya). En el mateix sentit, Etxezarreta (1985) anomena aquests dos tipus com pluriactivitat industrial i preindustrial. D'acord amb això, en les regions del nord i en la perifèria dels grans centres urbans domina el primer model i en la zona del sud el segon.

exemple). Això requereix considerar la disponibilitat i els objectius de la família agrària en quant a mà d'obra, ingressos, seguretat, cohesió familiar, cicle vital, etc. No obstant, esta caracterització no és, en principi, suficient i deu de completar-se tenint en compte que el procés estarà condicionat, en cada espai geogràfic, per les diferents circumstàncies socioeconòmiques que l'envolten.

En conjunt, les consideracions precedents expliquen la pluriactivitat com una sortida des de l'agricultura cap als altres sectors d'activitat. Amb tot, això no permet donar cabuda a la pluralitat de situacions alternants presents avui en dia en les zones rurals; això és, per factors diversos, la majoria integrats en un procés de canvi de valors socials que incorpora, entre ells, la revalorització de la vida rural (des del punt de vista d'unes exigències de qualitat de vida diferent, d'insatisfacció amb la vida urbana o, inclòs, d'inversió en el medi rural, preparació de la jubilació, etc.) la pluriactivitat ha representat, també, una estratègia d'entrada (instal·lació o introducció) en l'agricultura. No obstant, aquest *conjunt de variats processos no representa, en general, una reacció al desenvolupament sinó més bé una conseqüència d'aquest* (Blasco, 1980, 97) i per això aquestes formes de pluractivitat acostumen a trobar-se en economies força evolucionades. En aquest sentit, alguns estudis confirmen que aquesta tendència s'ha desenvolupat majoritàriament en EE.UU., Canadà i Regne Unit (vid., per exemple, Arnalte, 1980a; Buttel, 1982; Mage, 1982; Bollman, 1982 o O.C.D.E., 1998); encara que (menys rellevant quantitativament) sols donar-se, també, entre els fills dels agricultors o entre persones vinculades al sector amb anterioritat i que tornen a l'activitat agrària, passats els anys, normalment, per raons d'herència o matrimoni però sense que això suposi l'abandonament de la seva activitat externa que continua essent la principal.

En definitiva, el desenvolupament de la pluriactivitat pot deure's tant a canvis en els patrons culturals o socials com en els econòmics (bé es derivin de la pròpia dinàmica del sector agrari o de les condicions econòmiques externes). En aquest sentit, cadascun dels models descrits, per ell sol, no sembla suficient per explicar la diversitat d'organitzacions pluriactives existents. Així, doncs, a més a més de les diferències terminològiques, la complexitat del fenomen permet, també, diferents plantejaments de la dinàmica del procés, deixant de manifest, en conseqüència, l'existència, de significatives diferències envers la seva naturalesa.

1.3.3. Tipologia.

La varietat de formes sota les que es presenta la pluriactivitat agrària ha conduït a l'establiment de nombroses tipologies. Les classificacions s'efectuen seguint diversos criteris: viabilitat de les explotacions, motivacions, estat socioeconòmic, fase de desenvolupament agrari, fluxos generadors del procés pluriactiu, activitats externes, característiques de l'explotació, etc. En particular, s'observen des de tipologies complexes com de Fuguit (1961, cit. Arnalte, 1980a, 61) que obté 90 categories d'agricultors pluriactius en relació al tipus d'ocupació externa assolit, fins altres més simples, però no per això menys significatives, com la de Eikeland i Lee (1999) que emfatitza la diferència d'haver adoptat (o no) una estratègia de diversificació *on-farm*, o la, ja clàssica de Krasovec (1965, cit. Arnalte, 1980a, 62), que diferencia el conjunt d'agricultors pluriactius en funció de la seva conformació, separant aquells que són fruit del procés històric, que ha vingut a denominar-se desintegració de la pagesia, d'aquells altres que són resultat d'un procés de tornada al camp, en altres paraules, d'entrada en l'agricultura. Afegeix també un tercer grup que, per raons obvies, queda fora del nostre camp d'estudi, i inclou als propietaris de les parcel·les individuals de les explotacions col·lectives socialistes.

Altres classificacions distingeixen, en base a la dedicació del treball familiar, entre pluriactivitat professional, pluriactivitat transitòria, i pluriactivitat accessòria (Pieron, 1982). El primer tipus, on almenys un membre treballa a temps complet en l'explotació, estaria representat per explotacions especialitzades i productives, amb disposició a la innovació i titulars relativament joves. El segon grup, l'integrarien explotacions encaminades a l'abandonament o que basarien la seva supervivència en el sosteniment públic i el tercer tipus es definiria pel seu paper funcional a altres sectors. Amb un criteri similar, Brun (1990) per exemple, oposa la pluriactivitat dels caps de l'explotació (quan aquests tenen la seva activitat principal fora de l'agricultura) a les demés formes de pluriactivitat. La primera està, principalment, vinculada a la idea de supervivència en un entorn de reproducció social no garantida o, en tot cas, difícil. La segona respon a estratègies d'adaptació que, en qualsevol cas, no exclouen (encara que tampoc garantitzen) l'acumulació de capital i l'eficiència econòmica. En aquesta mateixa línia, Etxezarreta et. al. (1995) distingeixen la pluriactivitat en sentit ampli o baixa pluriactivitat, quan qualsevol membre de la família exerceix activitats externes, i la

pluriactivitat en sentit estricte o alta, quan l'exerceixen només el titular i/o el seu cònjuge.

També són abundants les tipologies establertes en relació amb el nivell de desenvolupament econòmic de cada regió. En aquest sentit, Arnalte (1980a) i Etxezarreta (1985) per exemple, distingeixen entre pluriactivitat no lligada al desenvolupament econòmic o preindustrial, que suposa una adaptació de supervivència i pluriactivitat lligada al desenvolupament econòmic o industrial, que admet l'adaptació a les noves oportunitats que sorgeixin en el medi rural. En funció d'aquest mateix criteri Cavazzani (1982) diferencia entre la forma de transmissió, on la pluriactivitat representa un model de supervivència no garantida, a llarg termini, per les minvades oportunitats locals; la forma estable, amb estructures perfectament integrades amb la indústria i la forma privilegiada, que inclou aquells pluriactius per als que la terra representa un fons patrimonial o una forma d'inversió.

De manera similar, Campagne, Carrère i Valceschini (1990) diferencien, en funció del nivell de desenvolupament agrari assolit, entre pluriactivitat de supervivència, pròpia d'estructures agràries amb dificultats i que permet la consecució d'un nivell d'ingressos mínims; pluriactivitat comercial, característica d'explotacions modernitzades, on la pluriactivitat esdevé una estratègia de diversificació que possibilita la inversió o l'acumulació de capital en altres activitats i pluriactivitat de reproducció, on són els ingressos *off-farm* els que permeten el manteniment i reproducció de les explotacions agràries.

D'acord amb les característiques de l'explotació i la dimensió de la família, Marini i Pieroni (1990) per exemple, distingeixen entre pluriactivitat de subsistència, de reproducció, posicional, d'acumulació i d'inversió. L'estratègia de supervivència caracteritza a explotacions amb una posició marginal en relació al mercat de treball, i que estan compostes per una població envellida, depenen de subvencions, poc eficient i escassa o nul·la inclinació a la inversió. La pluriactivitat de reproducció que està orientada al sosteniment de les rendes amb el treball agrari; això és, la renda agrària serveix de recolzament al salari exterior. La pluriactivitat posicional que identifica a aquelles famílies per a las que la conservació de l'activitat agrària esdevé un símbol d'estatus social, un estil de vida més que una necessitat. En aquesta situació, la renda de

la producció agrària podria emprar-se, per exemple, per millorar les oportunitats de consum i la propietat per mostrar una font de qualitat de vida. Així i tot, els autors estimen que l'eficiència i la tendència a la inversió acostuma a ésser major que en els grups precedents. L'estratègia d'acumulació identifica les explotacions perfectament integrades en el mercat i viables.

Aquestes, o similars classificacions, poden trobar-se en els diferents estudis sobre el fenomen pluriactiu. Tanmateix, aquesta dificultat de tipificació comú no fa res més que confirmar la, ja molt comentada, diversitat i heterogeneïtat de les situacions englobades sota la denominació pluriactiva. Malgrat tot, en particular, ens sembla enormement interessant, en el context de canvi de política agrària en el que estem immersos, la consideració d'aquelles formes pluriactives que s'identifiquen pel seu possible rol en l'ajust estructural del sector. Això és, la interpretació d'una tipologia d'alternants que permeti desllindar i identificar aquelles formes pluriactives que poden afavorir el sosteniment de les activitats agràries i de l'economia rural en general. I, en aquest sentit, creiem que és molt oportuna la distinció presentada, en funció del nivell de desenvolupament agrari assolit, per Campagne, Carrère i Valceschini (1990).

1.4. La pluriactivitat i l'organització de les explotacions agràries.

Les anàlisis dels efectes que la pluriactivitat té sobre l'organització de les explotacions agràries han descansat, tradicionalment, sobre determinades línies de comportament que es pressuposen o associen als agricultors alternants. D'aquesta manera, sota l'argument de la menor dependència envers els ingressos agraris que presenten aquests actius i en funció de la professionalitat i dedicació que requereixen les diferents activitats agrícoles, s'ha assignat, a les explotacions pluriactives, una menor eficiència productiva, una major rigidesa en la planificació de la producció i una major conformació en la acceptació de les condicions de comercialització (O.C.D.E., 1978; Krasovec, 1983; Barceló, 1991 ó Barceló et. al., 1995, entre altres). No obstant, les conclusions no estan clares. De fet, existeixen estudis que no donen per provada aquesta caracterització (per exemple, Etxezarreta, 1985; Gasson, 1988; Fuller, 1990; Etxezarreta et. al., 1995 ó OCDE, 1998).

De fet, és freqüent, que observacions referides a àrees geogràfiques amb sistemes agraris i econòmics diferenciats presentin resultats oposats. A més a més, la heterogeneïtat que

—com hem vist— engloba la dimensió pluriactiva dificulta, també, l'homogenització i eficàcia comparativa de les diferents anàlisis.

No obstant això, i malgrat les limitacions enunciades, els aspectes de l'organització de les explotacions agràries pluriactives que defineixen, a tenor de les principals investigacions, unes formes genèriques d'adaptació a aquest règim i, en conseqüència, presenten majors diferències amb les explotacions de plena dedicació, fan referència, fonamentalment, a l'orientació productiva dominant, el nivell de mecanització i d'adaptació biotecnològica, el nivell d'utilització de mà d'obra assalariada, el grau d'ajust de la mà d'obra familiar i l'eficiència productiva (Arnalte, 1982).

1. Orientació productiva: La major part de treballs coincideixen en assenyalar l'existència d'una estreta relació entre el tipus d'activitat agrícola desenvolupada i la dedicació alternant. En general, les anàlisis apunten que les explotacions pluriactives realitzen, amb major freqüència, conreus i produccions extensives en treball, com cereals, arròs o cultius perennes (fruiters, olives, etc.) i, amb menor intensitat, produccions hortícoles o ramaderes (Etxezarreta, 1985; Commins, 1990; Ruiz-Maya, 1990; Benjamin et. al., 1994; Etxezarreta et. al., 1995; O.C.D.E., 1998). Aquesta correspondència s'explica, fonamentalment, per les exigències de treball i flexibilitat d'adaptació dels diferents conreus envers les necessitats dels agricultors pluriactius.

Així i tot, alguns estudis (Arnalte, 1985; Etxezarreta, 1985; Etxezarreta et. al., 1995, per exemple) han observat que aquesta tendència o substitució té lloc, sempre, dins d'un grup de productes molt similars (per exemple entre diferents tipus d'hortalisses o de cereals) però sense arribar a suposar canvis significatius en l'orientació productiva dominant de cada regió. En definitiva, els canvis implicarien, únicament, diferències marginals dins de l'orientació productiva dominant d'una determinada zona geogràfica (que seria, suposadament, més determinant que la pròpia pràctica pluriactiva).

2. Mecanització i nivell d'adaptació biotecnològica: Respecte al nivell de mecanització dels agricultors pluriactius, els resultats són diferents i, inclòs, contradictoris segons les àrees geogràfiques estudiades.

Arnalte (1980a) per exemple, referència un sobredimensionament dels agricultors pluriactius francesos o irlandesos en conformitat amb les seves majors necessitats de flexibilitzar el treball agrari i, en canvi, un major recurs al lloguer de maquinària i altres serveis externs en Bèlgica i Alemanya, l'argument esdevé, en aquest cas, resultat de la reduïda dimensió que, normalment, caracteritza a les explotacions pluriactives i que fa, en conseqüència, més rentable el lloguer que la inversió (quant menys pel que fa referència a maquinària pesada); això és, permet l'aprofitament de les economies d'escala associades a l'ús de tecnologies mecàniques a un cost més reduït. En aquesta última línia, alguns autors (com Barceló et. al., 1995; Arnalte, 1997; O.C.D.E., 1998 o Langreo, 1999; 2002) plantegen el minifundisme i l'agricultura a temps parcial com elements determinats en l'externalització de les operacions intensives en capital. En altres casos, Etxezarreta (1985) per exemple, comenta el sobredimensionament dels alternants espanyols però matisant que no difereix de la tònica dominant en la resta de l'agricultura espanyola.

Respecte dels canvis biotecnològics (adobs, llavors millorades o tractaments fitosanitaris) les observacions mostren que són adaptats, en principi, independentment de la dedicació, exclusiva o no, a l'explotació. Es més, si alguna diferència s'observa és, molts cops, en una major utilització d'aquests *inputs* per part dels alternants (Etxezarreta, 1985).

3. Nivell d'utilització de mà d'obra assalariada: En lògica consonància amb la menor disposició de temps dels alternants, la pràctica pluriactiva es troba, generalment, acompanyada d'un ús creixent en la contractació de treballadors assalariats, quant menys en moments clau del procés productiu agrari —sembra o recol·lecció— (Arnalte, 1980a, 1985; Barceló et. al., 1995; O.C.D.E., 1998). Tanmateix, s'ha de tenir en compte que aquest aspecte pot variar en funció de les relacions socials de producció dominants i del tipus de conreu adoptat.
4. L'ajust de la mà d'obra familiar: El que si es evident, i confirmat en tots els estudis, és que la pluriactivitat suposa un increment i/o una redistribució del treball del titular i/o de la seva família, amb aspectes diferencials segons el tipus d'agricultura o de treball extern adoptat. Si l'activitat agrària està poc mecanitzada l'ajust del treball disponible afecta més a la mà d'obra familiar (exigències de prestacions d'ajuda

addicional i/o incorporació de membres no actius). En canvi, si l'activitat està mecanitzada esdevé, normalment, un reajustament del treball individual, això és del titular-cap de l'explotació.

En el primer cas, el treball familiar que s'adapta pot arribar, inclòs, a alterar els rols de cada membre en les decisions de planificació i producció. En el segon és, precisament, la mecanització l'element que permet al titular-cap de l'explotació seguir ocupant-se de l'activitat agrària.

5. L'eficiència productiva: Ja hem mencionat que algunes de les avaluacions que s'han intentat realitzar sobre l'eficiència productiva dels agricultors pluriactius indiquen que els seus resultats són inferiors als obtinguts en les explotacions a temps complet. Malgrat tot, els contrapunts a aquesta visió són variats i plantegen el problema, fonamentalment, des d'un punt de vista metodològic. En aquest sentit, alguns autors (com Bollman, 1982; Fluvia, 1983 o Schmitt, 1989) sostenen que les explotacions pluriactives no són ineficients ni en l'ús de la terra ni en la producció i suggereixen, a més, que la valoració de l'eficiència consideri l'aplicació dels recursos disponibles entre les diferents alternatives (inclòs el treball *off-farm*) en ares a la maximització del benestar familiar. Altres (Etxezarreta, 1985; Fuller, 1990) situen el problema en la unitat de mesura que s'emptra, habitualment, com indicador de productivitat. Això és, Producció/(hores o jornades treballades), Producció/(persones ocupades o Producció/hectàrea). En les dos primeres formulacions, resulta difícil determinar i homogeneïtzar les observacions referides al treball (tant en hores com en persones); en això incideixen les greus dificultats estadístiques per conèixer el volum real de treball del titular i dels ajuts familiars. Alternativament, en el rati Producció/hectàrea, les possibles diferències no són assignades al caràcter de dedicació parcial a l'agricultura sinó que es relacionen amb altres fonts (principalment, amb la reduïda dimensió que presenten aquests tipus d'explotacions). En conseqüència, des d'aquesta perspectiva, no només no resulta justificada la comparació genèrica de les explotacions pluriactives amb les explotacions de plena dedicació, sinó que, a més, es sosté que els resultats són, en general, indiferents i es corresponen amb les principals línies d'evolució de les explotacions de similar dimensió d'una mateixa zona geogràfica (Etxezarreta, 1985; Brun, 1990; O.C.D.E., 1998; Regidor, 2000, entre d'altres).

A més dels aspectes enumerats, també, es troben observacions en relació al grau d'integració en cooperatives o envers la sensibilització davant els preus agraris, però les diferències no semblen, tampoc, significatives (Etxezarreta, 1985).

De qualsevol manera, es necessari tenir en compte que, paral·lelament a la dinàmica pluriactiva, s'han produït en el sector agrari altres tipus de transformacions (mecanització, intensificació, canvis en els sistemes de comercialització, externalització de tasques, etc.), en conseqüència, les conclusions han de relativitzar-se, ja que no és, sempre, fàcil establir una relació causa-efecte; de fet, els resultats acostumen a variar en funció de l'estructura agrària i econòmica de cada àrea d'estudi. Però, és més, en determinades ocasions, la pluriactivitat pot haver estat estimulada, precisament, pels esmentats canvis (i no a l'inrevés).

1.5. Pluriactivitat i Política Agrària.

1.5.1. Introducció.

Durant els anys 60 i 70 les polítiques agràries començaren a plantejar-se la necessitat de resoldre o atenuar els aspectes més acucians del sector, tals com la inestabilitat de preus, els nivells de renda significativament més baixos que en la resta d'activitats econòmiques, la progressiva pèrdua de contribució al PIB (en favor de les activitats industrials i dels serveis) o els canvis en l'estructura del comerç exterior. Les respostes polítiques es centraren, quasi exclusivament, en mesures de recolzament a determinades produccions (es fixaven preus i mesures proteccionistes) i en una política acompanyant encaminada a accelerar un procés modernitzador que afavoria l'increment de la dimensió de les unitats productives, la productivitat i la desaparició de les explotacions marginals. En aquest context, les explotacions pluriactives eren culpades del immobilisme de superfícies i produccions que caracteritzava determinades àrees i, en conseqüència, eren conceptual i normativament penalitzades.

A partir de la dècada dels setanta, la inestabilitat de l'ocupació, les alteracions de la demanda (en termes quantitius i qualitatius) i el ràpid avanç de la globalització situaren

l'agricultura davant unes noves coordenades estructurals (integració vertical dels sistemes agroalimentaris, concentració de la distribució i avanços biotecnològics) i un nou entorn polític i social (problemes pressupostaris, tensions comercials i imperatius ambientals). Això és, el marc de referència s'havia alterat i obligava a nous plantejaments i a noves formulacions de política agrària que no només haurien de garantir una millor competència envers el mercat alimentari mundial sinó, també, el futur de moltes zones rurals.

Aquest conjunt de transformacions obrí una nova via en la valoració política de la pluriactivitat, i es començà a estimar el seu paper positiu, com a model de transició suau entre l'agricultura professional i el cessament definitiu i, a més, es començà a valorar la seva possible funcionalitat en el manteniment equilibrat del món rural (millora de les rendes familiars, fre de l'èxode rural i de la desertització i reducció de les pressions socials). A la llum d'aquests plantejaments i, donat que el nostre treball s'inscriu en l'entorn comunitari, en les pàgines següents, presentarem una síntesi de l'evolució de la política agrícola comú (PAC) així com dels principals elements que han contribuït al canvi dels seus objectius fonamentals; canvis que, per altra banda, no son aliens al context pluriactiu i obren la porta al nou paper que pot jugar aquest en el desenvolupament del medi rural. Això ens permetrà, més endavant, considerar les implicacions que aquest nou entorn polític pot exercir sobre la importància i la intensitat de la pluriactivitat en el marc geogràfic del nostre estudi, El Delta de l'Ebre.

1.5.2. La política agrícola comú (PAC).

a) Vells objectius - Nous enfocaments.

De forma semblant a l'esdevingut en altres economies desenvolupades, la PAC naixia, sobretot, com un intent de resposta a les fluctuacions de preus i rendes que sofrien els productors agraris, en un context (dècada dels 50) en el que Europa era, encara, deficitària en moltes produccions agrícoles, al temps, que començava a enregistrar una important taxa d'incorporació de progrés tècnic (Reig, 1999).

D'aquesta manera, el 1957, els països signants del tractat de Roma⁹ pel que es constituïa la Comunitat Europea, assentaven els principis de la Política Agrícola Comú (en els articles 38 a 47) conformant com objectius fonamentals: la millora de la productivitat, l'estabilitat dels mercats agraris, el manteniment d'una renda equilibrada de la població agrícola, la garantia de proveïment alimentari i uns nivells de preus de consum baixos.

En funció d'això, en la Conferència de Stresa de 1958, s'establien les línies bàsiques que orientarien la PAC, acordant-se la necessitat d'efectuar gradualment reformes. Tot això, en un marc de respecte cap a l'agricultura familiar (que es presumia majoritària i objectiu d'organització social de l'agricultura europea). Es determinaven, a més, sota els principis d'unitat de mercat, preferència comunitària i solidaritat financera, els mecanismes d'actuació al voltant de dos tipus de polítiques: Política de Preus i Mercats (que devia constituir el gruix de la Política Agrícola Comú) i Política d'Estructures. Amb la finalitat de finançar aquestes polítiques es creà, en 1962, el Fons Europeu d'Orientació i Garantia Agrícola (FEOGA). La Política de Preus i Mercats pretenia la regulació institucional d'ambdues variables mitjançant l'establiment progressiu de preus agrícoles comuns (preus garantits) i d'un sistema de protecció comercial destinat a limitar la competència externa. La seva implementació es realitzaria a partir de les Organitzacions Comuns de Mercat (OCM) que formalitzarien la normativa per regular la intervenció en els mercats, els ajuts a cada producte i el règim d'intercanvis amb tercers països. La seva financiació correria a càrrec de la Secció de Garantia del FEOGA. El 1962 s'establien les primeres normes conjuntes (OCM dels cereals, carn de porc, pollastre, ous, fruita i hortalisses i vi)¹⁰ i el 1968 els primers preus comuns.

Per la seva banda, la Política d'Estructures era dissenyada com un conjunt d'ajuts per adaptar les estructures productives a l'objecte de disminuir els costos de producció i aconseguir una major homogeneïtat entre les explotacions que facilités, alhora, l'harmonització de les intervencions reguladores de preus i mercats. Entre les seves primeres línies d'actuació es troben les destinades al reajustament estructural de les explotacions (1972) (que incloïa ajuts a la modernització, el cessament d'activitats i la formació), indemnitzacions compensatòries per zones desfavorides i ajuts per la millora de la industrialització i comercialització agrària (1977). A més, en la seva aplicació,

---

⁹ Bèlgica, França, Països Baixos, Alemanya, Luxemburg i Itàlia.

¹⁰ Els reglaments sobre arròs, carn bovina i productes làctics no serien aprovats fins el 1963.

devia imperar un règim de cofinançament entre la Comunitat (a través de la Secció-Orientació del FEOGA) i els estats membres afectes als projectes corresponents.

En la dècada dels 70, la PAC havia assolit ja part dels seus objectius (increment de productivitat i autoabastiment alimentari) però, el seu sistema de proteccionisme agrari, perfectament adaptat a una agricultura deficitària, començava a manifestar certes disfuncionalitats (excedents agraris, desequilibri pressupostari i tensions internacionals). Les pressions es van conjuminar per determinar una sèrie de reformes parcials tendents, fonamentalment, a controlar les expansions de l'oferta i a modificar el sistema de garantia il·limitada de preus. En aquest sentit, varen generalitzar-se fórmules de control de la renda i de la despesa. Les mesures més significatives foren:

- (1977): Establiment d'una taxa de corresponsabilitat per als cereals. Consistia en imposar una sanció als agricultors pels excessos de producció amb l'objectiu de responsabilitzar-los, encara que fos parcialment, en els costos corresponents.
- (1984): Establiment de quotes de producció per a la llet i enduriment de les del sucre. L'objectiu era limitar l'alça de la producció i permetre, a la vegada, el manteniment dels preus de garantia. Es reduïren, també, els volums de producció garantits per la intervenció (qüestió que afectà, principalment, a les fruites, i hortalisses i a les llavors oleaginoses).

A més, aquestes mesures van ésser acompanyades d'una revisió de la Política d'Estructures (en 1985) que, entre d'altres aspectes, refundí les directius anteriors i establí restriccions als ajustos públics en els sectors excedentaris (llet, porcí, ous i carn). S'introduïren, també, mesures de foment forestal.

Posteriorment, el Consell adoptava, en 1998, noves mesures de control de la despesa i dels excedents. Les OCMs experimentarien reformes fundamentals (els Estabilitzadors); aquests, encara que utilitzaven tècniques diferents, adaptades a les característiques de cada OCM, perseguïen l'objectiu comú de baixar els preus quan la quantitat produïda excedís de certs llindars així com la reducció de les garanties d'intervenció; de forma que quan es sobrepassaven les quantitats màximes garantides s'implementava una disminució dels preus de garantia en el període següent. A més, a diferència del funcionament del sistema de quotes, les quantitats garantides no fixaven llindars de referència per a

productors individuals sinó pel conjunt del territori de la Comunitat, amb la qual cosa s'intentava donar més marge a la competència entre productors.

També es posà un límit màxim en la despesa a través de la seva relació amb l'evolució del PIB de la Comunitat (en concret no podia ésser superior al 74% de la taxa de creixement del PIB i la base de referència pel 1988 es situava en 27.500 milions d'ECUS). Aquesta política s'acompanyà d'un conjunt de normes que, en síntesi, pretenien influir en el volum de producció mitjançant un règim de retirada de terres (*set-aside*), extensificació, reconversió de la producció i jubilació anticipada dels agricultors (sempre que generés una utilització no agrària de les terres alliberades). Al mateix temps es procedia a una consideració integrada dels recursos estructurals (a través de l'actuació conjunta de la Secció-Orientació del FEOGA, del Fons Europeu de Desenvolupament Regional —FEDER— i del Fons Social Europeu -FSE).

La reforma suposà una revisió de prioritats, mecanismes i tipus de finançament. S'afavoria, a més, a través de la definició de cinc objectius prioritaris (vid. apartat b) l'ordenació territorial, el manteniment dels équilibris socials, la protecció del medi ambient i s'esbossava l'opció d'un desenvolupament rural no basat, estrictament, en l'activitat agrària.

Malgrat els canvis esmentats, el balanç va ésser modest. Limitava els efectes de l'aplicació indiscriminada dels preus d'intervenció però mantenia un ajut proporcional a la producció i es seguia incentivant l'augment de quantitats i la intensificació¹¹. S'aconseguia aturar l'expansió d'alguns sectors (com és el cas de les oleaginoses) però, en d'altres, no es corregien els desequilibris (carn de bauenc, llet en pols, mantega, carn d'oví, cereals i vi). I la incidència del nou enfocament de desenvolupament rural (malgrat l'ampliació pressupostària) no fou suficient (en això va poder incidir en la necessitat de cofinançament nacional dels projectes). Aquesta situació portà a la Comissió a elaborar, a principis del 91, un Document de Reflexió sobre l'Evolució i Futur de la PAC [COM (91) 100 final] que posaria de manifest les greus disfuncionalitats del model de política agrària seguit. La Comissió reconeixia que la política de preus era la causant dels excedents, del creixement de la despesa, de les tensions comercials i de la intensificació

---

¹¹ S'ha estimat que entre 1968 i 1988 la producció agrària de la CEE-10 incrementà en un 40% (en la producció vegetal, els cereals i les oleaginoses registraren els majors augments, mentre que en la producció ramadera, la major expansió es correspongué amb el bestiar bauenc) [COM (91) 100 final].

de la producció i provocava, a més, en determinades zones, una important degradació del medi ambient. Admetia, també, que el mecanisme de preus instrumentat afavoria les explotacions de major dimensió (el 80% dels ajuts es destinaven al 20% de les explotacions) i la renda agrària, en termes reals, havia disminuït malgrat la pèrdua d'actius agraris i el creixement de la despesa. A més, s'assolia una creixent disfuncionalitat socioestructural (envelliment de la població, increment de l'agricultura a temps parcial i diferències estructurals significatives entre els estats membres).

En aquestes condicions, fou necessari la revisió dels mecanismes d'implementació de la PAC a la fi d'adaptar-los a la nova situació estructural. Es definien com aspectes clau: la necessitat de deslligar els ajuts de la producció i l'orientació cap una activitat agrícola més extensiva i respectuosa amb el medi ambient.

El resultat va ser, finalment, una reforma més global. En maig de 1992, el Consell de Ministres optava per un canvi significatiu: La reforma dels mecanismes de la PAC. Es substituïen, de forma parcial, però significativa, els preus de garantia per ajuts directes (pagaments compensatoris) per hectàrea o cap de bestiar (encara que la seva quantia seria calculada en funció dels rendiments històrics corresponents a les diferents produccions). Els principals sectors afectats foren: cereals, oleaginoses, proteaginoses, tabac, carn de bou i oví i llet (suposaven en conjunt, el 75% de la Producció Final Agrària dels països membres). Més tard, s'ampliaria a l'arròs (1995), el sector hortofructícola (1996), l'oli d'oliva (1998) i el vi (1999).

La reforma incloïa, també, unes mesures d'acompanyament (adoptades ja en el passat però que incrementaven, ara, la seva dotació pressupostària). Es destinarien a fomentar 3 aspectes: ajut a la protecció del medi ambient (reducció de la densitat d'animals per explotació, renúncia a plaguicides i fertilitzants), ajut a la forestació de terres i ajut a la jubilació anticipada.

A més, paral·lelament al debat intern sobre la Reforma de la PAC, es desenvoluparen els acords del GATT. La liberalització comercial impulsada en el marc d'aquesta institució es centrà en les reduccions aranzelàries, l'eliminació de les barreres no aranzelàries, la reducció dels subsidis i la reducció dels ajuts a l'exportació. Amb aquests referents, el 1994, la UE, en l'Acord de Marrakech, acceptava una sèrie de compromisos que,

juntament amb les reformes adoptades, marcaren un nou marc en el desenvolupament de la política agrària. Els aspectes més significatius foren (Massot, 2000):

1. Reducció del recolzament intern. S'acordà una reducció (avaluada mitjançant la mesura Global del Recolzament —MGA—)¹² d'un 20% entre els anys 1995-2000. La reducció es calcularia sobre el recolzament existent en el període 86-88. Les produccions afectades¹³ s'inclouïen en l'anomenada Caixa Ambre o Groga. Al mateix temps, es convenia que els ajuts compensatoris introduïts en La Reforma del 92 restessin fora del compromís de reducció de l'ajut intern, conformant l'anomenada Caixa Blava¹⁴.
2. Millora de les possibilitats d'accés als mercats mitjançant les exoneracions dels drets duaners envers determinades quantitats importades (l'accés mínim al mercat es fixà en el 5% del consum intern a partir de 1995) i la transformació de totes les restriccions a la importació en aranzels (tarifació) així com el seu desmantellament progressiu (en sis anys) en un terme mitjà del 36% (es reduiria al 20% en productes com fruites i hortalisses, sucre, oli d'oliva i llet en pols desnatada). Les excepcions s'aplicarien a determinats cereals, fruites i hortalisses.
3. Reducció de les exportacions subvencionades (nivell quantitatiu 21%, nivell pressupostari 36%).
4. Finalment, es definiren, també, un ventall d'ajuts estructurals desconnectats de la producció (Caixa Verda) i no sotmesos a cap mena de restricció.

---

¹² $MGA = [(P_i - P_M) \times Q] + [D + I - C] - T$

On: - P_i = preu interior (preu de garantia).
 - P_M = preu mundial de referència.
 - Q = producció afectada per la diferència de preus.
 - D = volum d'ajuts directes als sectors.
 - I = volum d'ajuts indirectes o genèrics.
 - C = ajuts compensatoris.
 - T = Taxa de corresponsabilitat i exencions.

¹³ Bauenc (29% del total), fruites i hortalisses (17,7%), cereals (12,9%), vi (3,6%), oli d'oliva (2,9%) i la resta entre d'altres productes (tabac, arròs, cotó, llúpul, tèxtils, llavors i plàtans). (Massot, 2000).

¹⁴ La Caixa Blava estava integrada, fonamentalment, pel recolzament en favor dels cereals (50,6%), el bauenc (18,6%), les oleaginoses (11,8%), la retirada de terres d'herbacis (10,1%), el ovi (6,3%) i les lleguminoses (2,6%). (Massot, 2000).

Segons el dispostat, l'acord agrícola assolit en el GATT introduïa la PAC en les regles del multilateralisme alhora que legitimava internacionalment (almenys fins el 2003 — Clàusula de Pau—) els mecanismes interns de recolzament i la protecció. Malgrat tot, aquest marc general no deixava tancat el contingut de la futura PAC, que entraria en un complex procés de negociacions que deuria conjugar els biaixos que La Reforma del 92 no havia aconseguit corregit (nivells de preus, encara, excessivament elevats per competir en el mercat mundial, subsistència de l'orientació productiva i notables diferències entre els diferents productes pel que fa al recolzament de preus)¹⁵ amb els reptes de la pròxima ampliació als països d'Europa Central i Oriental, les creixents exigències del multilateralisme comercial i les noves exigències socials respecte a l'activitat agrària. Tot això, a més, en el marc d'uns paràmetres sectorials (població ocupada d'uns vuit milions de persones —al voltant del 5% de la població activa—, tendència a la polarització estructural de les explotacions i, en conjunt, una contribució, en termes de producció, no superior al 2% del PIB) que no semblaven justificar l'absorció de quasi el 50% del Pressupost Comunitari.

Això és, els objectius tradicionals de la PAC havien perdut, definitivament, la seva vigència davant l'opinió pública i es feia necessari reconciliar al ciutadà amb la política agrícola. Conseqüentment, fou precís incoar un model que prioritzés nous objectius. En aquest context, en desembre de 1997, el Consell Europeu de Luxemburg es pronunciaria en favor *d'una agricultura europea multifuncional i que cobris el conjunt del territori de la Unió* (Massot, 2000, 25). Sobre aquestes bases, la Comissió presentaria, en març de 1988, les propostes reglamentàries per la Reforma de la PAC, inscrites en el marc de l'Agenda 2000 i que *tenien per objecte donar un contingut concret al model agrícola europeu dels pròxims anys*. El sosteniment d'aquest nou model hauria d'ésser *la defensa de la multifuncionalitat agrària en atenció a les funcions no productives del sector (conservació del medi ambient, preservació i ordenació del territori i estabilitat i qualitat alimentària)* (Massot, 2000, 25). En definitiva, s'intentarien crear noves opcions per justificar la continuació del recolzament públic al sector agrari.

---

¹⁵ Una manifestació clara d'aquest desequilibri s'observa en la distribució de les transferències de la PAC entre els productes continentals i els mediterranis. Les disponibilitats entre els nivells de protecció, mesurades en termes d'Equivalent de Subsidis al Producte (ESP), superaven el 60% del valor afegit dels primers (cereals, oleaginoses, sucre, carn d'oví i boví i productes lactis) i no arribaven al 30% en les produccions mediterrànies (fruites, i hortalisses i oli d'oliva) (García Álvarez-Coque, Castellano i Sancho, 1999).

D'aquesta manera, la Reforma de l'Agenda 2000 confirmaria la tendència iniciada per la Reforma del 1992 en el sentit de que primava els pagaments directes davant el sistema tradicional de recolzament de preus. A grans trets, el contingut concret dels acords (Consell de Berlín, març 1999) va centrar-se en (Massot, 1999a; 1999b):

1. Aproximació dels preus de mercat comunitari als preus internacionals. Seguint l'enfocament del 92 es redueixen els preus la intervenció en les tres principals organitzacions comuns de mercat (carn de bou 20%, herbacis 15% i lactis 15%, si bé en aquest cas la caiguda no s'aplicaria fins al 2005). A més, desapareix la intervenció pública en alguns sectors (en l'oli d'oliva i, a partir del 2002, en el bestiar bauenc).
2. Desaparició de la noció de pagaments complementaris. Això és, els pagaments compensatoris són substituïts pels denominats ajuts directes (a la renda) i la seva consolidació es porta a terme a costa de les reduccions dels preus d'intervenció. A més, l'ajut podria ésser, només, parcial.

Paral·lelament s'inicia un tímid procés de desconexió de les mesures de recolzament respecte a la producció (per exemple, l'establiment del mateix import d'ajut per als cereals, oleaginoses i el lli no tèxtil); amb aquesta orientació es pretenia recolzar la renda però deixant llibertat per decidir l'especialització productiva en funció del mercat.

3. Menor recurs als mecanismes de control quantitatiu de la producció. La reducció de preus d'intervenció s'acompanya d'un menor control de l'oferta (per exemple, en els herbacis desapareix l'abandonament per superació de la superfície cultivada, es deroga la superfície màxima garantida en les oleaginoses i, en alguns sectors, s'incrementa la quantitat màxima garantida —oli d'oliva—, augmenta, també, les quotes lleteres i el nombre de caps primables en la carn de bou i augmenta, també, les destil·lacions obligatòries de vi).
4. Modulació dels ajuts. S'incorpora la flexibilitat en la gestió dins de la Política de Mercats traspasant les negociacions a nivell intern de cada país membre. Les formes d'aplicació s'estructuren de forma diversa:

- Modulació horitzontal. Els estats membres podrien modular fins un 20% dels ajuts de la PAC en funció de l'ocupació, les perspectives i els límits anuals d'ajut.
  - Modulació en matèria mediambiental. Els estats podrien utilitzar els estalvis derivats de la modulació per ampliar els seus programes agroambientals.
  - Modulació vertical. Amb aquesta modulació s'intentava donar flexibilitat a la gestió dels ajuts sectorials per això s'establiren assignacions nacionals de primes (addicionals) per hectàrea o per cap de bestiar.
5. Desenvolupament rural. S'intentà convertir el desenvolupament rural en el segon pilar de la PAC, amb aquest objecte s'ampliava el camp de finançament del FEOGA-Garantia. De fet, la pretensió implícita era a convertir-lo, a llarg termini, en un fons destinat al desenvolupament rural que inclogués la major part de les despeses rurals (excepte les de les regions objectiu 1). Es consolidaria, a més, el cofinançament (la Comunitat deuria d'aportar entre 25 i el 50%¹⁶ de la subvenció o el 75% en determinats supòsits d'aplicació agroambiental). Aquestes actuacions incloïen les tradicionals mesures complementàries (jubilació anticipada, mesures agroambientals, repoblació forestal), els ajuts a les zones desfavorides i un conjunt de mesures diverses de modernització i diversificació de les explotacions.

Malgrat tot, la possibilitat de que totes aquestes mesures esdevinguin, a curt termini, un canvi important en l'estructura agrària europea que permeti crear un model europeu d'agricultura (competitiu i multifuncional) presenta alguns dubtes. Continua la incertesa sobre la dificultat d'afrontar uns mercats més globals i de per si inestables (qüestió particularment important de cara a les pròximes negociacions multilaterals del comerç — OMC—) i de garantir amb èxit l'ampliació als països de l'Est (Polònia, Eslovènia, República Txeca, Hongria, Estònia i Xipre —1ª fase—) que depenen, en major mesura, de l'activitat agrària i, als que l'aplicació de la PAC actual, podria induir a importants increments de producció amb el consegüent risc d'excedents, finançament i desestabilització dels mercats. Tampoc s'ha avançat gaire en la resolució dels desequilibris distributius (es segueix primant la producció i els ajuts a les produccions continentals) i, a més, la moderada assignació pressupostària destinada a les mesures de

---

¹⁶ Els percentatges deuria d'incrementar-se en un 5% en les inversions realitzades pels joves agricultors.

desenvolupament rural¹⁷ i la consolidació del cofinançament regional podrien fer inviablables algunes de les propostes esmentades. Tanmateix, *fou significatiu que el contingut de la multifuncionalitat no quedés gaire esbossat en la definició del segon pilar (amb un pressupost insuficient), en els imprecisos criteris d'ecocondicionalitat imposats per rebre ajuts (a definir pels estats membres) i en la modulació horitzontal d'aquest en funció de l'ocupació, el potencial econòmic o de determinats llindars* (Massot, 2000, 25).

Finalment, el 10 de juliol de 2002, seguint els requeriments del Consell Europeu de Berlín¹⁸, la Comissió va presentar el que es coneix com Revisió Intermèdia de la política agrícola comú. En el document, la Comissió emfatitzava la necessitat de justificar millor les despeses i exigia les adaptacions de determinades polítiques de mercats i d'alguns programes de desenvolupament rural. Les principals propostes —en la línia ideològica i financera¹⁹ de l'Agenda 2000— pretenen: 1) eliminar el vincle entre la producció i els ajuts directes, 2) supeditar els ajuts al compliment de certes normes agroambientals, de salubritat dels aliments, benestar animal i seguretat en el treball, 3) incrementar de forma significativa els fons destinats al desenvolupament rural, reduint els ajuts directes, a excepció dels que reben els petits agricultors, 4) implantar un sistema d'auditories, 5) aplicar les noves mesures de desenvolupament rural per impulsar la qualitat de la producció, la salubritat dels aliments i el benestar animal, i contribuir als cost de les auditories i 6) modificar el règim dels cereals, del sègol, els forratges, el blat, l'arròs i els fruits secs (Comisión de las Comunidades Europeas, 2002a). El replantejament exposat ofereix oportunitats però continuen sense eliminar les incerteses i les reserves de bona part dels agricultors europeus.

---

¹⁷ L'horitzó financer es dibuixa, no obstant, bastant conservador (vid. quadre 3 – annex 1). De la comparació entre les dotacions previstes del FEOGA-Garantia pel 2000-2006 i les dotacions anteriors de les mateixes mesures (finançades, en alguns casos, ja per FEOGA-Garantia i altres pel FEOGA-Orientació) es dedueix una pràctica congelació dels fons destinats a aquesta secció, amb una dotació anual mitjana d'uns 4.500 milions d'euros (4.640 en 1999). (Arnalte, Estruch i Muñoz, 1999).

¹⁸ En la cimera de Berlín, la Comissió fou invitada a examinar, en el 2002, el funcionament dels conreus herbacis i de les llavors oleaginoses, a vigilar l'evolució de la carn de bou i a presentar un informe sobre l'evolució de la despesa agrària i, en el 2003, sobre quotes lleteres

¹⁹ Els objectius segueixen essent els fixats en la cimera de Berlín i es mantenen, plenament, en el marc financer previst en l'Agenda 2000.

b) Els canvis en les directrius estructurals: Pluriactivitat i desenvolupament rural.

Com ja hem referenciat, la Política d'Estructures Comunitàries, tradicionalment, s'ha abordat (a excepció d'algunes accions dirigides a l'agricultura de muntanya o a les zones desfavorides), des de l'òptica de millora o modernització de les explotacions agràries, introduïa el cofinançament i, a més, es dirigia, essencialment, a l'agricultor professional o a títol principal. Des de finals dels setanta, els canvis experimentats en el medi rural i les disfuncionalitats introduïdes per una política agrària amb unes dèbils mesures correctores de caràcter diferencial agreujarien la crisi dels petits agricultors i obligarien, en un entorn marcat per una elevada desocupació estructural, a pensar en una racionalització de l'espai que dotés de funcionalitat al medi rural.

En aquest context, la nova estratègia de desenvolupament rural començaria a manifestar-se en 1985 en l'anomenat Llibre Verd de la Reforma de la PAC i, posteriorment, en l'Informe de la Comissió El futur del Món Rural, aparegut en 1988. En ambdues ocasions es subratllava la necessitat d'integrar el desenvolupament agrari dins d'un enfocament multisectorial, de diversificació econòmica de les zones rurals i es prioritzava el paper de l'agricultura envers a determinades funcions mediambientals i socials [COM (88) 501 final].

El reconeixement exprés d'aquestes mesures suposà, en 1988, l'articulació, a nivell de Comunitari, d'una Política Estructural que s'implementaria al voltant de tres eixos: millora de l'eficàcia de les accions estructurals, reducció de les disparitats regionals i augment de la cohesió econòmica i social. Es preveia, també, un increment dels mitjans financers (a través de l'acció coordinada del FSE, FEDER, i el FEOGA-Orientació)²⁰ i la concentració de les actuacions en 5 objectius prioritaris²¹:

---

²⁰ El 1993 es sumaria, també, l'Instrument Financer d'Orientació Pesquera —IFOP—.

²¹ El 1993, amb l'entrada d'Àustria, Suècia i Finlàndia i donada l'existència en els dos darrers països d'escassa densitat poblacional s'introduïa un nou Objectiu (el 6): proporcionar instruments estructurals a les zones poc poblades. A més, des del 1994, la Comissió, també, facilitaria el finançament del desenvolupament de les regions mitjançant les anomenades Iniciatives Comunitàries (13 en total) d'aplicació en diverses àrees —regional, recursos humans, canvi industrial, política urbana, política pesquera i desenvolupament rural— (en aquest últim marc a través de les iniciatives *LEADER I* (lançada ja el 1991) i *LEADER II* (1994)).

1. Desenvolupament i ajust estructural en les regions menys desenvolupades —regions amb un PIB/habitant inferior al 75% de la mitjana comunitària—. Fou l'objectiu prioritari i que ha vingut absorbint al voltant del 75% dels recursos estructurals.
2. Reconversió econòmica de zones industrials en decadència.
3. Lluita contra la desocupació de llarga duració, inserció professional de joves i integració de les persones amenaçades d'exclusió del mercat laboral.
4. Adaptació dels treballadors als sistemes de producció industrial.
- 5.a) Adaptació de les estructures agràries.
- 5.b) Desenvolupament i reajustament estructural de les zones rurals.

Els objectius 1, 2 i 5.b) foren limitats geogràficament a les regions subvencionables. Els objectius 3, 4 i 5.a) abastarien tot el territori. En aquest camp, els instruments específics en els tenien cabuda les actuacions en les zones rurals es centraren en els programes operatius de les zones 5b, els programes de desenvolupament regional de les zones objectiu 1 i en la posta en marxa de les Iniciatives Comunitàries *LEADER*.

Posteriorment, La Reforma del 92, reforçà les actuacions iniciades i obrí, en el si de la PAC, una modificació formal a l'introduir el finançament de les mesures d'acompanyament a càrrec del FEOGA-Garantia. Per la seva part, les mesures aprovades en el marc de l'Agenda 2000 avancen en aquest mateix sentit. El marc jurídic es simplifica i es consolida la descentralització de les decisions i la flexibilització dels programes en funció del potencial territorial. Des d'aquest nou esquema, les mesures estructurals (a les que es destina, aproximadament, el 30% del pressupost comunitari) (vid. quadre 3 – annex 1) es reorganitzen, reagrupant els 6 objectius en 3 (dos territorials i un horitzontal). L'objectiu 1 (amb un 69,7% dels fons estructurals) es manté en la seva formulació inicial. Les regions nòrdiques de l'objectiu 6 s'integren en l'1. Els objectius territorials (2 i 5b) es refonen en un nou Objectiu 2 (al que es destina l'11,5%) que inclou totes aquelles regions (industrials, rurals o urbanes) amb problemes estructurals de reconversió. Per la seva part, el nou Objectiu 3 (antic 3 i 4), que absorbeix el 12,3% d'aquesta dotació pressupostària, és defineix horitzontalment i es destina al

desenvolupament dels recursos humans en les regions no incloses en els anteriors objectius. Les Iniciatives Comunitàries (amb una dotació del 5,4% dels fons) es simplifiquen a 4 (una regional —*INTERREG*—, una de recursos humans —*EQUAL*—, una de política urbana —*URBAN*— i una altra al desenvolupament rural —*LEADER*—).

Per la seva part, en el marc reglamentari de la PAC, les mesures clàssiques d'estructures s'engloben, ara, en un marc més ampli i heterogeni: La Política de Desenvolupament Rural, que inclou, també, un conjunt de mesures rurals i agroambientals dissenyades amb l'objectiu de construir el futur sistema de protecció de l'agricultura europea. D'aquesta manera, el nou reglament sobre desenvolupament rural (Reglament (CE) n° 1257/99)²² es presenta com l'instrument de base d'una política de desenvolupament rural global, coherent i subsidiària que defineix com objectius prioritaris la modernització i diversificació del sector agrícola i silvícola, el manteniment i creació d'ocupació en les zones rurals i la protecció del medi ambient i serveix, alhora, de complement a la política de mercats.

Les mesures subvencionades en aquest àmbit pertanyen a dos grups:

1. Les mesures d'acompanyament, que inclouen les tres mesures així definides en La Reforma del 92 (programa ambiental, prejubilació i forestació de terres agrícoles) i el règim de recolzament a les zones desfavorides.
2. Les mesures de modernització i diversificació, que inclouen els ajuts a la inversió, instal·lació de joves agricultors, formació, recolzament a la transformació i comercialització, ajuts complementaris a la silvicultura i un conjunt de mesures diverses, que sota la denominació genèrica de foment de l'adaptació i desenvolupament de les zones rurals (article 33), defineixen un calaix heterogeni que integra des de les mesures tendents a la millora de terres i reparcel·lació, fins a l'enginyeria financera, passant, entre d'altres, per la renovació dels pobles, la

---

²² El reglament esmentat es reorganitza en un únic text Reglamentari que inclou: Reglament (CE) n° 950/97 estructures agrícoles, Reglament (CE) n° 951/97 transformació i comercialització de productes agrícoles, Reglament (CE) n° 952/97 agrupacions i associacions de productors, Reglament (CEE) n° 2078/92 mesures agroambientals, Reglament (CEE) n° 2079/92 jubilacions anticipades, Reglament (CEE) n° 2080/92 mesures forestals, Reglament (CEE) n° 867/90 transformació i comercialització de productes forestals, Reglament (CEE) n° 1610/89 sobre les disposicions del Reglament (CEE) n° 4256/88 de desenvolupament de les zones forestals i Reglament (CEE) n° 4256/88 sobre les disposicions del Reglament Fonts de Finançament del FEOGA-Garantia.

conservació del patrimoni rural, el foment del turisme o la gestió dels recursos hídrics.

Encara que, en general, la naturalesa i els objectius d'aquestes mesures no canvia, substancialment, de les formulacions anteriors, destaquen alguns aspectes: el caràcter discrecional que cada entitat regional té en la seva aplicació (a excepció dels programes medi ambientals, obligatoris per a tot el territori), la consolidació del FEOGA-Garantia com a instrument financer de la política agrària i rural de la Unió²³, la connexió entre percepció dels ajuts i el compliment, per part dels agricultors de funcions no productives i la flexibilització de les condicions per acollir-se als diferents ajuts estructurals. En aquest últim aspecte, el canvi és, des del nostre punt de vista, significatiu. Es formalitza en la desaparició formal de l'exigència de la condició d'agricultor a títol principal, molt comú fins ara en les clàssiques línies de recolzament estructural, pel criteri de viabilitat de l'explotació resultant darrera l'ajut²⁴.

De tot això es desprèn que, en conjunt, les noves orientacions (algunes qüestionables per l'amalgama de propostes que incorporen) suposen l'acceptació d'un model de desenvolupament rural de base territorial que ha de promoure noves activitats i potencia, a més, la seva diversificació com a instrument d'ocupació i ingressos alternatius. Al mateix temps que es modela l'activitat conservacionista com a complement a la tradicional activitat productiva. Segons això, la pluriactivitat s'emmarca, explícitament, en el disseny de la Política de Desenvolupament Rural i es compatible i estimulada per aquesta. En aquest context, la valoració positiva del fenomen parteix de la presumpció, no sempre reconeguda, de que l'alternància, mitjançant l'articulació de la iniciativa i esforços privats, pugui possibilitar la paritat de rendes entre els sectors, relaxar el problema de la desocupació i facilitar la tramitació d'una PAC, suposadament menys proteccionista. La filosofia que hi ha a sota és, en definitiva, que la solució dels problemes del medi rural ha de venir de fora de l'agricultura, a través de la modulació de

---

²³ Això és, les mesures d'acompanyament seran finançades pel FEOGA-Garantia en tot el territori i aplicades horitzontalment, mentre que la resta de línies —modernització i diversificació— seran finançades (Comisión Europea, 1999a):

- En les regions Objectiu 1, pel FEOGA-Orientació i integrades en la programació global dels Fons Estructurals d'aquestes regions.
- Fora de l'Objectiu 1, pel FEOGA-Garantia.

²⁴ Encara que en el reglament (article 34) es preveu la possibilitat de reintroduir condicions addicionals en l'aplicació dels esmentats ajuts.

noves oportunitats d'ocupació relacionades, fonamentalment, amb l'oci, l'ecologia i el medi ambient.

Així doncs, si les tendències actuals en les condicions econòmiques i socials persisteixen cal esperar que, a mig termini, la pluriactivitat sigui una realitat potenciada i creixent. No obstant, i malgrat aquesta interpretació en favor de la fórmula pluriactiva, no poden obviar-se certs aspectes dubtosos. En altres termes, la diversificació d'activitats pot oferir moltes possibilitats però, encara, dista molt d'ésser la solució conciliadora que molts pretenen. En realitat, darrera l'interès de la PAC per estimular la diversificació subsisteixen qüestions fonamentals, com l'impacte de la pluriactivitat sobre l'estructura agrària —amb unitats de producció en situacions molt diferents de competitivitat i possibilitats de reproducció—, els beneficiaris reals dels ajuts —en moltes ocasions neorurals o titulars desactivats— o el major grau d'explotació al que és sotmesa la família agrària, associat tant al major risc com a la major càrrega de treball a la que, generalment, condueix l'adopció d'una nova activitat —en molts casos, a més, de caràcter autònom o empresarial—. A més, sembla que per l'èxit d'aquest models d'explotació rural és indispensable la presència d'estratègies familiars fortes (d'unitat familiar o, al menys, de parella); aspecte, per altra banda, qüestionable donades les transformacions socials que estan experimentant, darrerament, les famílies agrícoles. També són complexes els models de gestió (intervenen moltes variables, agents, qualificacions i fluxos diferents). I es discutible la disponibilitat (o mentalització) dels agricultors en assumir la nova funció de garants del paisatge o del medi ambient rural (Arnalte, 1997; Esparcia i Noguera, 1999). Finalment, cal matisar que el futur del medi rural no estarà solament en funció de la capacitat amb la que s'articulen aquest nous sistemes sinó, també, de les actuacions públiques que s'estableixin per corregir o pal·liar les desviacions sorgides en la seva aplicació.

Capítol 2

Algunes qüestions sobre la pluriactivitat en el pensament social agrari.

2.1. Introducció.

L'anàlisi teòric de la conformació i dinàmica de les situacions d'alternància, dins del procés general d'evolució de l'agricultura en els països industrialitzats, associa la pluriactivitat agrària (o millor dit un subconjunt important d'aquesta)¹ amb el procés de transformació de la pagesia. En aquest context, la pluriactivitat es vista com un fenomen lligat a l'explotació familiar, concretament, se la identifica amb una de les formes específiques en la que aquesta manifestarà la seva evolució. Des d'aquesta perspectiva, entenem que l'anàlisi de la pluriactivitat no pot fer-se desvinculat de l'estudi de l'agricultura familiar² i de les diferents tesis a través de les quals se la intenta conceptualitzar-la i enquadrar.

---

¹ L'heterogeneïtat i imprecisió de les situacions englobades sota el concepte de pluriactivitat dificulta l'anàlisi de totes elles dins de l'enfocament de la pagesia. Restaran algunes de les actuals formes d'alternància (si bé menys importants quantitativament) com són, per exemple, les derivades de la inversió en terres com actiu, els moviments de tornada al camp, etc. El seu estudi permetrà analitzar comportaments concrets però no situar el fenomen en el context genèric d'evolució de l'activitat agrària en el capitalisme.

² En la literatura agrària es troben diverses definicions de l'agricultura familiar. En general, totes convergeixen en considerar que el terme compren (per utilitzar la definició de Friedman (1980, 158)) *a aquelles unitats de producció agrària caracteritzades, fonamentalment, per la utilització majoritària de força de treball procedent del propi grup domèstic i per coincidir la unitat de producció amb la unitat de consum*. Les definicions, no obstant, plantegen problemes quan són relacionades amb els termes agricultura de subsistència, de transició o moderna (Sevilla Guzmán y Pérez Yruela, 1985). No volem entrar aquí en la complexa discussió oberta sobre aquestes diferents apreciacions que, per altra banda, ens remeten a uns problemes d'indole teòrica i metodològica que són col·laterals al nostre estudi però, entenem, que el procés de canvi econòmic i social ha alterat substancialment la situació de l'agricultura familiar que es revela, al menys en les economies desenvolupades, com una activitat enfocada mercantilment, és a dir, el seu objectiu és la producció i la venda de la mercaderia en el mercat, l'obtenció d'uns ingressos i d'uns beneficis i, en conseqüència, l'autoconsum ocupa un paper residual. Això permet diferenciar al pagès tradicional de l'empresari agrari. En ambdós casos les explotacions podrien funcionar, exclusivament, a partir de mà d'obra familiar, no obstant, les seves característiques en el pla productiu —intensiu en treball o en capital— i comercial —autoconsum davant el mercat— s'oposarien radicalment. Segons això, en les pàgines següents, el terme agricultura familiar és comprés des d'una perspectiva amplia que intenta captar la complexa diversitat de manifestacions existents així com el seu permanent procés de transformació. Això suposa tenir en compte l'evolució descrita des de la explotació tradicional a la explotació familiar modernitzada (amb un cert nivell de

Les formes concretes sota les quals es plantegen els debats sobre la pagesia i l'agricultura familiar son múltiples; malgrat tot, no pretenem, en aquestes pàgines, revisar en profunditat les diferents aproximacions existents, de fet, el seu anàlisi pormenoritzat necessitaria d'un desenvolupament que desborda, àmpliament, el nostre objectiu d'estudi; la nostra preocupació es limita a situar la pluriactivitat en el marc del pensament social agrari i a plantejar algunes nocions respecte a la seva caracterització teòrica prenen, amb aquest objectiu, els elements referencials precisos, es a dir, aquells que presenten major interès per al nostre estudi. No obstant, som conscients de que, molts cops, serà difícil separar els elements específics de configuració de la pluriactivitat, donat que molts dels seus trets són comuns per a totes les modalitats en les que s'objectiva l'agricultura familiar.

Dins d'aquesta àmplia i complexa problemàtica hem optat per intentar condensar aquelles qüestions que entenem com relativament centrals per a l'estudi de la pluriactivitat en els països desenvolupats. Sota aquestes premisses distingirem, en principi, dos grans corrents teòriques (Arnalte, 1980b), ambdues seguides per un nombre considerable d'estudiosos del *part-time agrari*, una d'elles té el seu origen en els clàssics del marxisme, l'altra en l'obra de Chayanov. La primera accentua, bàsicament, el component social (pluriactivitat com proletarització de la pagesia), la segona el component organitzatiu (pluriactivitat com mecanisme redistributiu dels factors productius en la unitat econòmica pagesa). En abstracte, ambdós enfocaments poden semblar vàlids com a interpretació de l'origen i evolució de la pluriactivitat, no obstant, serà necessari veure, en el nostre cas concret, quina podria ser la interpretació més idònia.

2.2. La pluriactivitat com mecanisme de proletarització dels pagesos.

La visió dels clàssics de marxisme de la dinàmica de desenvolupament del capitalisme es configura sobre la tendència a la concentració i centralització de la producció i el capital. El plantejament analític és realitzat a partir de les coordenades de dominació i reproducció ampliada. Del seu anàlisi s'infereix una percepció de linealitat en el

---

desenvolupament productiu i tècnic) i plantejar les possibles discussions sobre el veritable caràcter d'una agricultura familiar capitalitzada.

desenvolupament històric, concretada en la contradicció treball assalariat/capital com element determinant en totes les branques productives. No obstant, s'accepten, dins d'aquesta línia homogeneïtzadora, i per al cas de l'agricultura, unes connotacions especials en l'actuació del capital que conduiran a mantenir determinades formes de producció que haguessin estat eliminades en qualsevol altre sector, restant organitzacions socials marginals, formes productives precapitalistes, considerades, a tots els efectes, un obstacle al creixement i, per tant, de necessària desaparició cap a un o altre extrem de la dialèctica biclassista (capitalistes o proletaris).

En aparença, en aquesta anàlisi queda excluida, doncs, l'agricultura familiar i, per tant, la pluriactivitat agrària. La dinàmica de l'ajustament capitalista condueix a les explotacions familiars a transformar-se en modernes unitats productives, especialitzades i amb accentuats trets empresarials. Per aconseguir-ho precisaran de fortes inversions agràries, processos tecnològics avançats i de la mecanització de les seves explotacions; les que no puguin incorporar aquest procés transformador (falta de recursos, dificultats de mercat, etc.) entraran en una fase de marginació-resistència/desaparició. En aquest marc, la necessitat de subvenir a dues rendes no serà més que una conseqüència de la integració i dominació pel sistema capitalista, una modalitat més en el procés de resistència de l'agricultura familiar a les noves exigències del creixement econòmic modern i, per tant, un factor transitori que, si es manté més enllà del temps necessari, esdevindrà un entrebanc al desenvolupament econòmic.

Els estudis que tracten d'englobar el conjunt de posicions que, malgrat les seves diferències, caracteritzen els plantejaments dominants situen com a referents clàssics del Marxisme agrari les aportacions de K. Kautsky i V.I. Lenin (en la seva obra anterior a 1917 —vid nota 7—), i això tant per la seva elaboració teòrica (a partir d'un mateix fons doctrinal: l'anàlisi del Volum III d'*El Capital* de Marx) com per la influència sociopolítica d'aquesta³ (Pérez Touriño, 1983).

---

³ La visió del procés històric que sustenten aquests autors sorgeix de la transformació en teoria general de l'anàlisi que Marx va portar a terme en *El Capital* i que anava tan sols referit al desenvolupament del capitalisme en Europa, prenen Anglaterra com a model. En aquest sentit, encara que a un nivell més teòric i abstracte, Marx anunciava la desaparició de la petita producció i la seva posterior reestructuració en dos classes, la dels empresaris capitalistes i la dels agricultors expropiats (els assalariats) (...) *la propietat parcel·laria (...) serà incapaç de fer front a la competència de l'agricultura capitalista, ja que exclou per la seva pròpia naturalesa el desenvolupament de les forces socials productives del treball, les formes socials del treball, la concentració social dels capitals, la ramaderia a gran escala i l'aplicació progressiva de la ciència* (Marx, 1973, cit. Blasco, 1980, 39). De fet, quan Marx analitza la qüestió agrària suposa, en definitiva, que en l'agricultura regeixen condicions capitalistes, aquestes consisteixen, fonamentalment, en l'existència d'una classe social productora de plusvàlua (el proletariat agrícola) i el seu pol oposat (la burgesia agrària) que s'apropia d'aquesta, convertint-se, així, els propietaris de la terra en simples rendistes, el seu poder de monopoli sobre la propietat de la terra els permet participar en l'excedent generat pels primers. D'aquesta forma, la pagesia queda, necessàriament, al marge del

2.2.1. K. Kautsky i la dialèctica petita-gran explotació.

La versió Kautskiana del Marxisme agrari, fonamentada en la seva obra *La qüestió agrària* (publicada per primera vegada en 1899), es considera una de les més completes interpretacions, dins de l'ortodòxia marxista, de la introducció del capitalisme en l'agricultura. Kautsky planteja l'objectiu de la seva investigació en torn a l'estudi de les transformacions que el capitalisme ocasiona en l'agricultura i intenta demostrar que la conformació i dinàmica d'aquesta respon a les lleis del model de producció capitalista.

En la base de la seva teoria destaca l'enfrontament que genera el desenvolupament industrial entre el camp i la ciutat i que porta al trencament de les formes de producció rural (desaparició de l'autoconsum i substitució del treball familiar per l'assalariat) i a la conseqüent subordinació de la població pagesa al convertir en imprescindible l'ús del diner en les seves economies, assentant, així, les condicions de mercantilització de l'agricultura i la seva posterior industrialització (sobre un esquema de progrés cap a tècniques intensives en capital i sistemes de producció industrials). D'aquesta manera, i en línies generals, pot afirmar-se que, en aquest autor, desenvolupament capitalista en l'agricultura és sinònim de reproducció ampliada de les grans explotacions.⁴

L'anàlisi de Kautsky es recolza, com ja hem apuntat, en el desenvolupament industrial com a motor fonamental de les transformacions agràries (en el sentit de que l'agricultura es un sector induït per aquest —via mercantilització i progrés tècnic—). Tals transformacions es concreten en la confrontació petita-gran explotació. En aquest context, la superioritat de la primera es justificada, bàsicament, per la capacitat de beneficiar-se d'importants economies d'escala a mesura que incrementa el tamany de l'explotació i per la major facilitat d'accés a les condicions creditícies i de comercialització de la producció. En paraules de Kautsky (1974, 323):

---

sistema de producció capitalista —no apareix com una classe social d'aquest—. En aquest marc s'ha de precisar, també, la importància de l'obra d'Engels, donat que la interpretació que efectua del treball de Marx pot considerar-se que inicia l'aportació teòrica de l'ortodòxia marxista respecte al paper de la pagesia en l'evolució del capitalisme, establint la llavor teòrica del que ha vingut definint-se com a Marxisme agrari. Engels veu el problema de forma, encara, més radical que Marx, per ell l'agricultura capitalista del futur era la gran explotació (Blasco, 1980). Aquesta corrent es consolidarà, en línies generals, amb els treballs de Kautsky i Lenin (prenent com a contextos històrics Alemanya i Rússia, respectivament), d'aquí que siguin referent clàssic d'estudi.

⁴ De fet aquesta associació està molt explicitada en el conjunt de la seva obra. Així, per exemple, quan analitza els límits a l'expansió de les grans explotacions (capítol 7 de *La Qüestió Agrària*) titula el capítol com *Límits de l'agricultura capitalista*.

La clau d'aquest procés de transformació capitalista està en el desenvolupament industrial. Històricament, el trencament de la unitat indústria domèstica-agricultura pagesa, base de la societat feudal, fou provocada pel desenvolupament industrial (...) que va assentar les condicions de mercantilització de l'agricultura i posterior proletarització de la massa pagesa. Al mateix temps la indústria creava també les condicions tècniques de la superioritat de la gran explotació, de la nova agricultura racional. Finalment, tot aquest procés dialèctic condueix a restablir de nou la unitat agricultura-indústria, però sobre una nova base, si en l'explotació pagesa primitiva, la agricultura era l'element decisiu i dirigent, aquesta relació es veu invertida: la gran indústria capitalista es la que domina i l'agricultura deu de seguir les seves directrius, adaptar-se a les seves necessitats.

No obstant, Kautsky, no conclou sense més en la desaparició de la petita explotació sinó que situa en ella els límits que troba el desenvolupament de la gran. Per això incorpora, dins del procés general d'evolució capitalista, un conjunt de factors retardadors, confins a l'expansió de la gran explotació i, per il·lació, al desenvolupament capitalista, que li permetran justificar la convivència transitòria d'ambdues explotacions, fent notar, així, que les informacions sobre la falta de concentració no impliquen necessàriament que el procés capitalista hagi fallat en la branca agrària de producció. En aquest sentit, diferencia els factors derivats de la pròpia dinàmica capitalista i, per tant, comuns en totes les branques productives, dels específics de la branca agrària. Entre els primers situa, com element principal, la competència exterior i l'endeutament (per a Kautsky l'endeutament del pagès és tan sols una forma de limitar el progrés tècnic a través de l'esterilització dels recursos). Els segons són fonamentats, principalment, en les restriccions que imposa el factor terra (no reproduïble, ni acumulable lliurement) i que fa que la centralització del capital en l'agricultura trobi barreres que no existeixen en l'indústria⁵ i en l'escassetat de força de treball (això es, la despoblació del camp genera greus dificultats per l'obtenció de mà d'obra per a les grans explotacions i, conseqüentment, per a la seva reproducció). Kautsky, complementa la seva argumentació

---

⁵ El factor diferencial radica en que, en l'indústria, el desenvolupament capitalista pot reproduir ampliament els mitjans de producció (capital i força de treball), no obstant, en l'agricultura, troba un mitjà productiu —la terra— que es fonamental, en la mesura que es la base de la producció agrària, però que és limitat i, per tant, no reproduïble lliurement. En aquest sentit, els límits relatius que la concentració del capital troba en la producció agrària seran derivats, segons l'autor, de la apropiació privada de la terra per part dels petits propietaris.

en la capacitat d'articulació que assoleix la petita explotació com a element complementari i subordinat de la gran (i no en el seu enfrontament amb aquesta), això és les petites explotacions es convertiran en oferents de treball i en demandants de determinades mercaderies per la funcionalitat de les grans:

La petita explotació subsisteix perquè cessa de fer-li la competència a la gran explotació i de tenir importància com a venedora de productes que la gran produeix a costat d'ella. La petita explotació ja no ven quan es desenvolupa al seu costat la gran explotació capitalista. Es converteix de venedora en compradora de l'excedent de productes de la gran explotació i la mercaderia que ella produeix en excés es, precisament, el mitjà de producció que necessita la gran explotació: la força de treball (ibid., 175).

En suma, per a Kautsky, la diferència entre el procés de centralització i concentració capitalista entre l'agricultura i la indústria es tan sols una diferència de ritme, es a dir, el procés de dissolució del petit productor del camp operarà amb més lentitud que el del petit productor de béns de la indústria de fabricació (enquadrat en una categoria equivalent). En conseqüència la petita explotació es situada en un estadi històric, precapitalista⁶:

El mode de producció capitalista no es la única forma de producció en la societat moderna; conjuntament amb ell, veiem encara vestigis d'altres sistemes de producció precapitalistes conservats i gèrmens d'un mètode de producció nou (ibid., 9).

La seva subsistència és vinculada a l'especificitat d'un tipus de pagès que, *en la seva qualitat de propietari i productor, no treballa per al mercat sinó per a la seva casa (ibid., 173)*, resistint-se a abandonar la terra i actuant, encara que sigui temporalment, com un fre a la concentració i al desenvolupament de la gran explotació. Les seves

---

⁶ En aquest context és important tenir en compte això: Kautsky identifica mode de producció en el sentit més directe i literal del terme. Es a dir, com a forma de produir o condicions tècniques de producció sota un estat tecnològic concret i que determina, en conseqüència, un procés de treball particular. En aquest sentit, es lògic caracteritzar, formalment, l'especificitat de la petita producció pagesa amb un menor perfeccionament o qualificació de les condicions productives. Segons això, en la seva teoria, adquiriran un paper significatiu el progrés tècnic i el subsegüent desenvolupament de les forces productives com elements bàsics del desenvolupament capitalista, afavoridors de la gran dimensió i de la inviabilitat de les petites explotacions. Conseqüentment, la seva obra no permet entendre la reproducció ampliada del capitalisme com una dinàmica que, a nivell de tendència, accepti l'existència d'organitzacions productives amb un nivell desenvolupament desigual (Vergopoulos, 1980).

possibilitats es veuran reduïdes si no recorre a un treball accessori, en una paraula, si no ven la seva força de treball (la seva supervivència l'obtindrà, realment, sobre la base d'un excés de treball —autoexplotació de la família— i baix nivell de consum). Així, per a Kautsky, tals factors de resistència, junt amb els límits i el paper complementari abans esmentats, explicaran, el retard en la desaparició de la petita explotació.

Sota aquesta argumentació, Kautsky, situa en l'ocupació externa de la mà d'obra familiar un dels determinants de la supervivència de les petites explotacions, si bé, amb això, no està exclouent la seva ubicació teòrica com figura transitòria (part d'aquest procés de resistència a la concentració) i al marge de la dinàmica dominant i, per tant, amb tendència (encara lenta) a la desaparició. A aquest respecte, ens cenyirem a dos passatges del seu text que resulten especialment significatius:

La mateixa evolució que d'un costat crea la necessitat d'obriers assalariats, crea obrers nous, d'altre proletaritzava a molts pagesos, redueix la família rural, i inunda el mercat de fills i filles de pagesos. Crea, en fi, entre els petits pagesos, la necessitat d'ingressos suplementaris obtinguts fora de la seva pròpia explotació. La terra és massa escassa per produir un excedent a les necessitats caseres, manquen productes agrícoles que portar al mercat. L'única mercaderia que tenen a la venda és la seva força de treball, la qual no es necessària sinó temporalment en la explotació pròpia. Un dels mitjans de valoritzar-la és el treball en les grans explotacions (ibid., 18).

En l'agricultura la tendència a la concentració de la propietat no condueix a l'eliminació total de la petita explotació agrícola, sinó que, quan passa cert punt, engendra la tendència contrària, que la tendència a la concentració i la tendència a la parcel·lació s'alternen. Constatem, ara, que ambdues tendències poden actuar simultàniament. Augmenten les petites explotacions, en els que els seus propietaris apareixen en el mercat com a proletaris, com a venedors de treball; la seva propietat rural no té importància en el mercat (ibid., 189).

2.2.2. V.I. Lenin i la descomposició de la pagesia.

El conjunt de l'obra de Lenin⁷ intenta mostrar que el capitalisme és ja una realitat inevitable, que es desenvolupa a partir de l'agricultura i en el propi sector agrícola i, per tant, no té sentit l'estudi i defensa d'altres formes d'organització de la producció agrària. El seu anàlisi parteix del supòsit de que el desenvolupament generalitzat de la circulació mercantil i, per derivació, la competència i l'intercanvi, portaran a la descomposició de la pagesia i a la conseqüent aparició, en l'espai rural, de dos classes socials: burgesia rural (empresaris capitalistes que recorriran a l'explotació del treball aliè) i proletariat agrícola (pagesos que vendran la seva força de treball al capital):

L'antiga pagesia no solament s'està diferenciant, s'està dissolvent totalment, està deixant d'existir, està essent desplaçada per nous tipus d'habitants rurals (...). Aquests tipus nous són la burgesia rural i el proletariat del camp, la classe dels productors de mercaderies en l'agricultura i la classe dels obrers agrícoles assalariats (Lenin, 1974, 163).

Per altra banda, les idees, anteriorment, descrites estan clarament explicitades en els següents paràgrafs de la seva obra:

El mercat relaciona entre si i subordina als petits productors. De l'intercanvi de productes es forma el poder del diner, a la transformació del poder agrícola en diner segueix la transformació del treball en diner (Lenin, 1976, cit. Pérez Touriño, 1983, 229).

---

⁷ En l'evolució del pensament leninista sobre les vies de desenvolupament capitalista en l'agricultura es poden distingir dues fases relativament diferents (Pérez Touriño, 1983): abans i després dels successos revolucionaris de 1917 en Rússia —si bé alguns autors com, per exemple, T. Shanin (1979) o E. Pérez Touriño (1983) situen el punt d'inflexió al voltant dels esdeveniments de 1905—. La seva elaboració anterior a 1917 ha sigut, tradicionalment, interpretada com l'anàlisi leninista de la qüestió agrària i, per això, des d'aquesta perspectiva analítica serà plantejat la nostra referència. Els escrits posteriors a 1917 i, per tant, el seu canvi d'orientació en torn a la qüestió agrària, semblen deure's a la contradicció existent entre la visió unilineal del desenvolupament històric, determinant de l'ortodòxia marxista, i la reflexió entorn a una formació social com la russa, on l'economia pagesa tenia un pes considerable. En relació amb això, creiem important assenyalar que si bé aquest canvi, és reduït, normalment, a una simple variació tàctica o conjuntural i, en conseqüència, ignorat o relegat a un segon pla —cas per exemple de Chantal de Crisenoy o J. Ch. Szurek (cit. Pérez Touriño 1983, 234)— existeixen consideracions —com la del propi Pérez Touriño (1983)— que sostenen que la concepció leninista —a diferència de la resta de marxistes clàssics— en aquesta segona fase capta, encara que sense profunditzar teòricament, la persistència i el paper de la petita producció en el seu context històric concret. Tanmateix, i malgrat d'aquesta nova orientació pot afirmar-se que, en línies generals, el plantejament de Lenin és comú amb el de Kautsky en molts aspectes, si bé es poden apreciar, respecte al tema que ens ocupa, al menys (més lenta en Kautsky pels elements retardadors que introdueix) dos punts diferencials: la forma (mercantilització davant d'industrialització) i la velocitat de transformació capitalista.

La penetració de la producció mercantil en el camp fa que la riquesa de cada família camperola depengui del mercat creant, mitjançant les oscil·lacions d'aquest, una desigualtat que s'accentua al concentrar el diner lliure en mans d'uns i arruïnar a d'altres. Aquest diner serveix, naturalment, per explotar als camperols que, essent a la vora de la ruïna, encara conserven les seves hisendes, i al deixar-los que segueixin treballant la terra amb antics mètodes, tècnicament irracionals, poden explotar-los comprant el producte del seu treball. Però la ruïna del camperol assoleix per fi tal grau, que aquest es veu obligat a abandonar per complet la seva hisenda: ja que no pot vendre el producte del seu treball, no li queda més remei que vendre el seu treball (Lenin, 1976, cit. Pérez Touriño, 1983, 225).

En l'anàlisi leninista estan implícites tres qüestions: la primera es l'acceptació del caràcter mercantil del règim socioeconòmic que prevaleix en el camp, la segona l'associació de capitalisme amb la presència dominant de circulació mercantil i la tercera es centra en com la desintegració del camperol⁸ crearà un mercat interior per al desenvolupament de tal règim, portant, així, a la consolidació de les relacions de treball assalariat-capital en la pròpia branca agrària de producció:

(...) la base de la formació del mercat interior en la producció capitalista es el procés de disgregació dels petits agricultors en patrons i obrers agrícoles (Lenin, 1974, 53). (...) fruit de la desintegració dels camperols, es el caràcter mercantil, monetari de l'economia (ibid., 165).

En síntesi, en Lenin, la clau del procés és la transformació de l'agricultura en producció mercantil. Els factors que proporcionen el tema central d'aquesta transformació són la dinàmica intercamperola d'intensificació de les seves relacions amb el mercat (qüestió que el porta a identificar la producció pagesa amb la petita producció mercantil), la divisió del treball i la subsegüent diferenciació de classes. Així, la importància concedida

---

⁸ Per a Cavaillès (1979), en la seva interpretació de Lenin, aquest concepte es la base de l'anàlisi leninista i implica: a) la destrucció (i no únicament la diferenciació) de les antigues formes de producció, b) el naixement del proletariat i de la burgesia rural i c) la desaparició de la petita producció mercantil (una varietat del petit burgués) i la conseqüent aparició dels nous proletaris i dels capitalistes. Per tant, i sempre segons Cavaillès, quan Lenin parla de capitalisme agrari i afirma el caràcter capitalista de l'agricultura, està suposant que el proletariat i la burgesia rural poden ser tant agrícoles com industrials o comercials, és a dir, que els resultats de la descomposició de la pagesia es revelen també en altres branques de la producció, i conclou que, a Lenin, el que l'interessa saber no es si el capitalisme es desenvolupa en l'agricultura sinó a partir d'aquesta.

per Kautsky a la producció industrial es trasllada, en Lenin, a les relacions de mercat. En conseqüència, la petita producció pagesa (o petita producció mercantil, segons ell l'entén) tendeix a la seva descomposició; no representa, per tant, un tipus especial d'economia, de mode de producció o d'organització de la mateixa, es més, entén com capitalistes les relacions socioeconòmiques en les que es troba; això respon a que, per l'autor, la inserció de les economies camperoles en la dinàmica capitalista genera en aquesta elements característics del capitalisme —capital i força de treball lliure—:

El règim de les relacions socioeconòmiques en la pagesia ens mostra l'existència de totes les contradiccions pròpies de qualsevol economia mercantil i de qualsevol capitalisme, competència, lluita per la independència econòmica, acaparament de terra (comprada o en lloguer), desplaçament de la majoria del proletariat i la seva explotació a través del capital mercantil i de la contrata de bracers. Aquestes contradiccions ens mostren que no representen, de cap manera, un tipus d'economia especial (Lenin, 1974, 161).

D'aquesta manera, l'esperada expansió uniformadora del capital a través de la concentració i centralització, o la conseqüent contradicció proletariat–burguesia, no permet, segons Lenin, situar altres grups definits en torn a altre tipus de relacions, es a dir, situar, per exemple, l'agricultura familiar i, en conseqüència, la pluriactivitat agrària:

(...) la descomposició de la pagesia ens fa veure les més profundes contradiccions del capitalisme en el mateix procés de sorgiment i del seu ulterior desenvolupament i la plena consciència de tals contradiccions porta inevitablement a comprendre que la situació del petit pagès es sense sortida i sense esperança (Lenin, 1976, cit. Pérez Touriño, 1983, 226).

D'acceptar-se, en línies generals, aquest posicionament, podrien considerar que encara que Lenin no profunditza en la pluriactivitat (de fet ni tan sols utilitza aquesta o similar categoria conceptual) apunta la seva adscripció residual, com a producte del procés de desenvolupament capitalista:

No podran sortir endavant sense contreure deutes, sense buscar ingressos complementaris que, en gran part, es basen en la venda de la força de treball (...) l'agricultor es veu obligat a dividir el seu temps entre diverses recerques de salari i la seva pròpia hisenda (Lenin, 1974, 168).

2.2.3. Circulació mercantil i dissolució de la pagesia: El caràcter transitori de la pluriactivitat agrària.

A un determinat nivell de generalitat, pot afirmar-se que, tant en Lenin com en Kautsky, el plantejament de la qüestió agrària en el capitalisme ve donat per l'estudi de com la circulació mercantil generalitzada i el desenvolupament del progrés tècnic condueix a que el desenvolupament de l'agricultura no pugi entendre's al marge de l'expansió del capitalisme i això porta, per tant, a un desenvolupament capitalista en l'agricultura, es a dir, a un capitalisme agrari. Ambdós coincideixen en situar que la diferència essencial radica entre l'explotació agrícola que s'industrialitza (utilització de maquinaria, adobs químics, avenços zootècnics, etc.) i l'explotació familiar que no pot utilitzar aquests mitjans i que pateix una competència que acabarà per eliminar-la, conduint, ineludiblement, a la reestructuració de la societat en dos classes fonamentals: els capitalistes i els proletaris. Així, doncs, el procés d'acumulació del capital es presenta com autoalimentat, excloent, necessàriament, a la producció familiar que es considerada, a tots els efectes, com un obstacle a la penetració ràpida del capital, a lo que es correspon una visió com un element residual (sempre justificat des del punt de vista de la seva pròpia autoexplotació —subconsum i major treball—) i incompatible amb el desenvolupament econòmic i amb el progrés tècnic i social (entenent-se aquest sobre la base d'increments de productivitat i de condicions de vida de l'agricultor).

Segons això (i malgrat de la inexistència —en ambdós autors— d'un anàlisi específic de la pluriactivitat, la qual cosa dificulta la seva ubicació teòrica) la pluriactivitat agrària pot ésser considerada un element més d'aquest procés de resistència al capital i, teòricament, enquadrada en una categoria marginal. En aquest sentit, la seva aparició històrica és posada en relació amb la dissolució dels modes de producció precapitalistes i la seva existència es lligada a una etapa transitòria, a una fase on les noves relacions de producció encara no s'han constituït com dominants, no permetent entendre la seva estructura i dinàmica en altres termes. Es a dir, en aquest període intermedi, la

pluriactivitat es veurà desplaçada i arrossegada per un capitalisme avançat (amb una tecnologia cada cop més eficient). L'efecte de la superioritat tècnica de determinades explotacions agràries desallotjarà el procés de treball familiar, situant-lo sota l'explotació del capital, com diria Marx: (...) *el capital treu de l'agricultura parcel·laria guanys, interessos i renda, deixant a l'agricultor que s'arregli com pugui per treure el seu salari* (cit. Pérez Touriño, 1983, 109). D'aquesta manera, i per pròpia lògica marxista, l'existència d'una doble activitat no farà més que accentuar la decadència de les explotacions familiars. En aquest sentit, es d'esperar que la importància i el caràcter de la segona activitat (ens referim, fonamentalment, a la duració d'aquesta, la seva naturalesa envers l'activitat agrària i la proximitat a l'explotació) portarà, de forma més o menys ràpida, al debilitament de l'explotació. A més, l'augment de la importància dels recursos externs bloquejarà la modernització de les explotacions que acabaran sostenint una activitat accessòria, tant més dèbil quant més temps sigui perpetuat el sistema tradicional (obsolet, poc productiu i immobiliista).

Sota aquests supòsits, no creiem falsejar el pensament ortodox, si afirmem que la pluriactivitat és entesa com part del procés de proletarització de la pagesia, que es desenvolupa *in-situ*, és a dir, sense emigració i abandonament definitiu de l'explotació agrària i en funció de la possible existència d'ocupacions *off-farm* (Arnalte 1980b). Això la situa, implícitament, en un estadi provisional, previ a l'abandonament agrícola definitiu. En altres paraules, la pluriactivitat es dibuixa com una forma de transició al capitalisme, una fase per la que podria creuar la desintegració o diferenciació interna de la pagesia en determinades circumstàncies i que, lluny de servir al desenvolupament de l'explotació, contribuirà, únicament, a la seva conservació artificial, al marge de tota noció de rendibilitat i, per tant, es condemnada a la desaparició. En aquest sentit, la qüestió de la major o menor permanència d'aquesta fase (subjecta a la facilitat de trobar ocupacions externes a l'explotació) cobrarà especial importància com element consolidador (temporal) de l'explotació familiar. Plantejat així el tema, la suposada estabilitat o permanència en el temps (transmetent-se, inclòs, de generació a generació) de les estructures pluriactives suposarà, únicament, un fre evident per al procés de concentració agrària; el mateix Kautsky ja va constatar sobre aquest particular:

(...) el fre de la tendència centralitzadora (...) i el paper consolidador que en la petita producció tenen les ocupacions externes (Kautsky, 1974, 207).

En l'actualitat, encara que amb importacions particulars que els separen del model dels autors clàssics, es troben moltes constatacions en aquest sentit, sobresurten, entre altres, els treballs de Mendras (1970), Naredo (1971), Gamiz (1976), Etxezarreta (1979; 1985), Cuco i Juan Fenollar (1979), Arnalte (1980a; 1985), Blasco Vizcaino (1980), Mignon (1980), Saraceno (1990), Barceló (1991; 1995), Naredo (1996) o Abad i Naredo (1997).

Reprement el fil de la nostra exposició —presentar el que és essencial de les posicions dels clàssics del marxisme respecte a la qüestió agrària amb la intenció de delimitar el caràcter de la pluriactivitat en aquests autors— no desitgem finalitzar aquesta disgressió sense situar alguns dels límits d'aquests plantejaments. En aquest sentit la problemàtica que, generalment, s'associa amb aquestes argumentacions i previsions descansa en l'excessiu paper que assignen al progrés tècnic com a mecanisme motor de les transformacions agràries i que condueix tant a primar un esquema binari i uniformador del desenvolupament com a sobreestimar la tendència, els seus ritmes i processos. Així, en conjunt, aquestes interpretacions (probablement excessivament deterministes i mecanicistes) no permeten entendre, en tota la seva dimensió, l'estabilitat i multiformitat de les diferents estructures socioeconòmiques existents actualment en el camp. De fet, l'heterogeneïtat de manifestacions es mostra més complexa de lo que el model de diferenciació concedia. En conseqüència, els problemes de diferenciació, velocitat i resultats polítics dominaran els corresponents anàlisis contemporanis.⁹

2.3. Pluriactivitat com mecanisme de redistribució dels factors productius en la unitat econòmica pagesa.

En contraposició amb el plantejament metodològic de l'anàlisi marxista, sobre la base de la caracterització i inserció de l'agricultura en el desenvolupament capitalista, apareix, a principis del segle, una nova corrent d'investigació agrària: *L'escola de l'organització i producció* (Pérez Touriño, 1983). La temàtica que se li associa és la teorització de la unitat econòmica camperola i, més concretament, l'anàlisi de la seva organització i

---

⁹ La revisió s'ha produït a partir de la reivindicació de Kautsky, dels últims escrits de Marx, de la relectura de Lenin i dels plantejaments de Chayanov (vid apartat 2.3). Vegint-se, al respecte, per exemple, els treballs de Shanin (1976; 1979; 1988), Etxezarreta (1979), Lehmann (1980), Goodman i Redclift (1981), Pérez Touriño (1983), Shanin i Alavi (1988), González Molina i Sevilla-Guzmán (1993).

funcionament. A.V. Chayanov serà considerat el seu màxim exponent; la seva obra¹⁰, centrada en el context assenyalat, es construeix, doncs, sobre uns fonaments teòrics diferents als del pensament marxista ortodox i suposa un primer intent de teorització d'un tipus específic d'economia: l'Economia pagesa com un sistema d'organització social de la producció existent juntament amb d'altres sistemes socials.

2.3.1. A.V. Chayanov.

La principal aportació de Chayanov s'associa, per una part, a la interpretació multilíneal del procés històric (una pluralitat de sistemes econòmics actuant simultàniament sense que es dissolgui la particularitat de cadascun d'ells) i, per l'altra, al reconeixement de l'especificitat de la pagesia com una organització social de la producció, desvinculada i al marge del sistema econòmic en que es dona i basada, fonamentalment, en aspectes interns de l'explotació, excloent, d'aquesta manera, de la seva elaboració teòrica els factors d'ordre econòmic general en la mesura en que són generats fora de l'explotació camperola.

Les eines analítiques sobre les que es sustenta aquest plantejament van lligades a la confiança en l'actuació de les lleis de pressió demogràfica i dels rendiments decreixents, convenint, sota la restricció d'aquests últims, que és la composició i tamany de la família qui determina, íntegrament, la força de treball disponible per part del grup familiar (subjecte econòmic d'anàlisi) i, amb ella, els límits del volum d'activitat econòmica i el tamany de l'explotació. De fet, l'essència organitzativa ve regulada pel que Chayanov anomena balanç consum-treball, essent la conjunció entre necessitats de consum, intensitat de treball i composició-tamany de la família el factor determinant (de fet el punt d'equilibri entre aquests determinarà el grau d'autoexplotació de la força de treball familiar). L'autor, suggereix, a més, que el tamany familiar i les seves modificacions (sotmeses a variacions en el cicle vegetatiu —naixements i defuncions— i social —bodes i separacions—) són l'element conductor d'una determinada evolució del grup domèstic, que es podria sistematitzar obtenint la composició familiar òptima (reti consumidors-treballadors) i que, en última instància, explicaria l'heterogeneïtat i diferències entre les explotacions agràries. Sota aquests supòsits, es lògic, que *la*

---

¹⁰ L'obra més important de Chayanov (publicada el 1925), i que constituirà un referent en la major part d'investigacions sobre la temàtica camperola, és la titulada *L'organització de la unitat econòmica camperola* (1974).

diferenciació demogràfica com a mecanisme causal de l'estructura de les unitats domèstiques pageses sigui el seu postulat més conegut (Arnalte, 1980b, 6)¹¹. En aquest àmbit, Chayanov, considera que qualsevol activitat econòmica complementària o alternativa a l'agrària és el resultat d'un procés interactiu d'ajustaments i reajustaments fins trobar novament l'equilibri en l'esmentat balanç.

L'aportament de força de treball d'origen camperol (...) depèn directament de la mesura en que les famílies camperoles puguin establir els seus balanços interns amb ingressos que vinguin exclusivament de l'agricultura. En anys en els que són alts els ingressos agrícoles, el camp no té motiu per enviar la seva força de treball al mercat, al qual, en canvi, recarrega en els anys de depressió agrícola (...). En altres paraules, en aquest cas el sistema d'explotació domèstica (...) subordina tot el sistema de l'economia capitalista al seu equilibri intern entre la satisfacció de les necessitats i la fatiga del treball (Chayanov, 1974, 285-286).

Sota aquest pressuposts queda clar que, en Chayanov, la diferenciació que conforma la pagesia no es derivable, com argumentaven les tesis marxianes, de la seva integració en la dinàmica de producció capitalista (que portava a l'ineluctable desintegració de la pagesia en dos classes antagoniques –burguesia i proletariat agrícola), sinó en la diferenciació demogràfica o cicle familiar i en el consegüent subjectivisme en la determinació dels ingressos de la unitat familiar. Chayanov oposa, doncs, com a mecanisme explicatiu, la diferenciació demogràfica (o determinisme demogràfic) davant la diferenciació social (Shanin, 1983). En conseqüència, en l'elaboració d'aquest autor, l'agricultura familiar constitueix una realitat estable que, amb una racionalitat i lògica econòmica pròpia, pot reproduir-se autònomament. L'element clau que garantirà la seva estabilitat i benestar és postulat en funció de la seva flexibilitat i adaptabilitat en regions, condicions i sistemes econòmics diferents.

---

¹¹ Per ser precisos tenim que aclarir que, Chayanov, apunta també l'existència d'altres factors determinants, encara, que els associa a un rang d'influència secundari.

2.3.2. L'especificitat de l'agricultura pagesa i la teoria de la diferenciació demogràfica: Ajust eficient de la mà d'obra i caràcter conjuntural de la pluriactivitat agrària.

Des de la perspectiva Chayanoviana de la lògica i estructura econòmica de les explotacions familiars, la determinació familiar de les posicions i relacions socials dels seus membres apareix no solament com un element necessari d'organització econòmica sinó com un determinant essencial en la seva estabilitat que portarà, en determinades circumstàncies, a la unitat econòmica familiar a utilitzar *part de la seva força de treball en oficis rurals no agraris* (Chayanov, 1974, 44). En aquest context, la pluriactivitat es mostra com un element resultant, fonamentalment, de factors endògens. En concret, és funció de tres variables: la insuficiència de terra per a un tamany familiar i unes necessitats de consum determinades, l'estacionalitat pròpia de treball agrícola i, el més important, el volum d'ingressos obtinguts fora de la explotació en comparació amb els de l'activitat agrícola (Domínguez, 1993). El per què d'aquesta dependència està indicat, respectivament, en els següents passatges:

Quan la terra es insuficient (...) la mà d'obra de la família que explota la unitat, al no trobar ocupació en l'explotació, es tomba cap activitats artesanals, comercials i cap a altres activitats no agrícoles a la fi d'assolir l'equilibri econòmic amb les necessitats de la família, que no resulten coberts amb l'ingrés de la unitat o amb els guanys provinents de les activitats artesanals i comercials (ibid., 109-110).

El desenvolupament de les activitats artesanals i comercials depèn del fet de que la distribució del temps de treball agrícola es molt irregular i durant estacions senceres, com l'hivern, la inactivitat és total. En aquest període la força de treball pagesa queda lliure i amb molt poca intensitat i, per tant, amb molt poques fatigues (ibid., 118).

Segons aquests plantejaments, Chayanov, anticipa ja una explicació en termes, explícitament, marginalistes de la gènesis de la pluriactivitat com a resultat d'una major remuneració del treball familiar fora de l'explotació agrària (Arnalte, 1980b) la qual cosa implica considerar l'existència d'un ajustament eficient de la mà d'obra familiar (Barceló et. al., 1995). En paraules del propi Chayanov:

En diverses situacions no és una falta de mitjans de producció el que origina guanys provinents de les artesanies i el comerç, sinó una situació de mercat més favorable per aquest tipus de treball, en el sentit de la remuneració que brinda a la força de treball pagesa, comparada amb l'agricultura (...). La unitat econòmica pagesa (...) tria per a la realització de la seva força de treball les oportunitats de l'agricultura i de les activitats no agrícoles que li garantitzen en total la remuneració més alta per unitat de treball marginal (...). En aquest cas, la família pagesa actua amb la seva força de treball exactament igual que un capitalista que distribueix el seu capital per que li proporcioni l'ingrés net més elevat. En altres paraules, podem assegurar teòricament que la divisió del treball en l'agricultura pagesa entre activitats artesanies i comerç es porta a terme per comparació amb la situació de mercat (...) I com la relació entre aquestes dos situacions de mercat no és constant, tampoc ho és la relació entre el consum de força de treball en artesanies i comerç i en l'agricultura (ibid., 118-121).

En suma, podem considerar que la pluriactivitat agrària prendrà part, segons Chayanov, del conjunt d'activitats complementàries o exteriors definides per la restricció que imposa el desgast de la força de treball familiar en relació a la cobertura de les seves necessitats, en una paraula, la pluriactivitat vindrà determinada per l'avaluació subjectiva que cada família faci del seu balanç de treball-consum. En conseqüència, es mostra com a un fenomen conjuntural, heterogeni i canviant, resultat del complex procés interactiu d'ajustos i reajustos fins la consecució de l'equilibri en l'esmentat balanç.

Sense acceptar en tots els seus aspectes la interpretació de Chayanov es possible reconèixer aquesta òptica explicativa en formulacions recents, els plantejaments de Brun, Lacombe i Laurent (1974), Kolankiewicz (1979), Schmitt (1989; 1991), Fuller (1990), Newby (1990), O'Hara (1990), Reis, Mespanha, Pires i Jacinto (1990), Domínguez (1996) o Contreras (1997), per exemple, són una mostra de part d'aquesta corrent.

A continuació i sense entrar en discussions sobre si la construcció teòrica de Chayanov és vàlida en les seves concretes coordenades espaials i temporals, volem assenyalar, en

quant que afecta a la caracterització de la pluriactivitat, les indeterminacions associades als seus plantejaments (Patnaik, 1979; Vilar, 1979 ó Pérez Touriño, 1983, entre d'altres). Aquestes es situen, en termes generals, al voltant a dos proposicions. En un àmbit estarà el debat respecte a la designació de la variable demogràfica com un mecanisme amb racionalitat suficient per definir una lògica econòmica en funció del balanç treball-consum, és a dir, de delimitar una forma d'organització social de la producció. En l'altre àmbit es planteja la manca de relació entre l'economia pagesa i el sistema econòmic on s'insereix¹². Aquestes dues qüestions estan, en realitat, afectades per un mateix nucli problemàtic: l'entorn socioeconòmic en el que, necessàriament, opera la producció camperola en els països industrialitzats. Així, si bé el comportament de cada unitat d'explotació domèstica podria ser argumentat sota la ja esmentada racionalitat, sembla evident, que no té perquè ser l'element fonamental. La subjectivitat en la determinació del balanç no és separable, per exemple, d'una producció familiar lligada (o no) al mercat, en última instància, aquesta es veurà necessàriament afectada pel context generalitzat que l'envolta. De fet, l'equivocació o fal·làcia consisteix en identificar o situar en igual posició davant el mercat condicions de producció amb diferents objectius de producció (subsistència en el cas de determinades explotacions i benefici en altres). (Patnaik, 1979).

En aquest sentit, la creixent complexitat, heterogeneïtat i caràcter canviant de l'agricultura familiar en les societats contemporànies situa les limitacions del model de Chayanov en relació amb els factors que no contempla explícitament, ens referim, per exemple, a les polítiques estatals, mercats de productes i de treball, noves tècniques agrícoles o noves necessitats (materials i financeres). Per això el aspecte general del seu anàlisi que ha captat l'atenció dels estudis contemporanis que el prenen com a referent es centra en la descripció de les explotacions familiars com una forma econòmica que difereix de l'agricultura capitalista, inclòs en un medi clarament dominat per aquesta¹³. Així, la interpretació més acceptada és la que defineix l'agricultura familiar per les característiques del treball emprat i la relativa autonomia en la seva utilització com eina de supervivència sobre la base de la maximització de la utilitat davant de la maximització

---

¹² Chayanov dona un salt del nivell d'unitat d'explotació domèstica al d'un suposat sector o sistema d'organització social de la producció, que es l'economia pagesa, sense establir una específica relació, llevat que sigui sobreentendre que aquesta sigui la mera agregació de les diferents unitats individuals (Pérez Touriño, 1983).

¹³ Seguint a Chayanov, intents de construir un model més ampli sobre la diferenciació de la pagesia a partir de les aportacions d'altres aspectes determinants (no només els demogràfics) es troben, per exemple, en Hilton (1978), Durrenberg i Tannembaum (1979), Hunt (1979), Shanin (1983) o Domínguez (1996).

de beneficis (típica del capitalisme) (Sperotto, 1988). El missatge és, doncs, de diferència de lògica operativa, de producció i de resultats i implica, en conseqüència, un càlcul dissemblant de les decisions de producció, d'utilització de la terra i de la mà d'obra.

2.4. El pensament contemporani: La persistència de l'agricultura familiar i de la pluriactivitat.

Bé, si fins aquí hem intentat condensar, a partir dels referents clàssics en els estudis de la pagesia, un conjunt de qüestions que entenem que són relativament centrals per a l'anàlisi de la pluriactivitat en el pensament social agrari, volem precisar que, en l'anàlisi que segueix, la possibilitat d'analitzar, encara que esquemàticament, els continguts de l'ampla i complexa aportació analítica d'aquests estudis en el pensament contemporani, excedeix a les nostres pretensions. Es per això que, encara que assumint els possibles i segurs defectes d'incórrer en una simplificació, ens limitarem a destacar aquelles línies d'aquest bagatge teòric que presenten orientacions centrals per al nostre estudi.

En aquest context, situarem les orientacions analítiques en torn a dos posicionaments conceptuals (Tourinho, 1983, 11): *les innovacions o modificacions produïdes respecte al marxisme clàssic i les aportacions de la corrent d'estudis de la pagesia* (que té les seves arrels metodològiques en les concepcions de Chayanov).

2.4.1. Modificacions o innovacions respecte al marxisme clàssic.

Per a les anàlisis ortodoxes, la transformació capitalista proporcionava la direcció bàsica del canvi estructural en les societats contemporànies. El desenvolupament del capitalisme significava la desaparició de la pagesia i, en conseqüència, l'agricultura familiar era caracteritzada com una organització marginal, precapitalista, condemnada a la desaparició. No obstant, la transformació capitalista soferta en la major part d'agricultures europees no ha demostrat, al menys de forma clara, la consolidació d'aquesta tendència.

Això ha generat, des d'una perspectiva fonamentalment neomarxista (encara que no de forma exclusiva), una multiplicitat d'enfocaments que, o bé matitzant les previsions de les anàlisis ortodoxes o bé cercant explicacions alternatives, tindran com element comú

l'acceptació de la dominació capitalista i la sumissió d'aquelles estructures productives definides al marge de la seva esperada dinàmica. El posicionament teòric predominant enfoca el tema de l'agricultura familiar mitjançant la problemàtica de la seva transformació capitalista a través de dos debats conceptuals bàsics: diferenciació i modes de producció¹⁴. En aquest sentit, podem estructurar les alternatives des de dos punts de vista, d'una banda, situarem aquelles concepcions per a les quals el desenvolupament del capitalisme en l'agricultura ajuda, d'una o altre forma, a l'homogenització del sistema productiu (sense grans discussions sobre la seva viabilitat i condicions) i a la desaparició de l'agricultura familiar (estem parlant d'una revisió actualitzada dels plantejaments ortodoxes). En l'altre cas, s'accepta l'especificitat de l'agricultura familiar a través de la seva formulació com a producció simple, sobre la base de la singularitat del seu procés de treball agrícola.

a) Revisió actualitzada dels plantejaments ortodoxes.

Seguint a Pérez Touriño (1983), en aquest bloc hem situat aquelles concepcions que tenen com a punt comú la no acceptació de l'agricultura familiar en el capitalisme contemporani. De fet, els seus plantejaments suposen readaptacions dels esquemes clàssics a l'evolució seguida pel capitalisme en les economies occidentals; reformulen certs punts, però sense diferir, en els aspectes substancials, de l'esquema ortodox dominant.

En aquest context, distingirem dues anàlisis, per una banda aquells estudis que s'adscriuen a la concepció de l'anomenat capitalisme agrari, seguint les tesis clàssiques de concentració horitzontal, i que preveuen, o bé una expansió de les grans explotacions que utilitzen mà d'obra assalariada (com en l'indústria) (cas, per exemple, García Delgado i Roldan, 1973; Cavailhès, 1979 ó Naredo, 1996) o bé defineixen com a capitalista l'agricultura familiar sobre la base de la valorització del capital en el mercat, es a dir, pel fet de dirigir la producció al mercat, independentment de que existeixen o no treballadors assalariats (es tractarà d'una producció capitalista sense assalariats) —per exemple Etxezarreta (1979; 1997)—. En la majoria d'aquests estudis els supòsits bàsics sobre la diferenciació reben un tractament afí a les anàlisis ortodoxes. Els comentaris i/o

---

¹⁴ Els punts de desacord es situen en l'existència o no d'un mode de producció per a l'economia pagesa i les condicions que d'això es deriven respecte al caràcter de la mateixa en el capitalisme contemporani.

correccions als plantejaments originals es centren, fonamentalment, en la velocitat de polarització i en les seves possibles influències anivelladores.

En l'altre costat, situarem aquelles concepcions per a les quals el desenvolupament capitalista porta, via un procés d'integració vertical, a una industrialització en l'agricultura, entesa aquesta en sentit estricte o associada a l'avanç del complex agroindustrial. En el primer cas el procés d'industrialització, mitjançant l'expansió i innovació tecnològica, portarà, en un determinat termini, a la tecnificació dels processos productius, donant lloc a que l'agricultura, encara que amb retard, entri en un sistema de producció industrial¹⁵. En la segona via —la del complex agroindustrial— la producció pagesa apareixerà com un esglaió més del sistema, determinat, normalment, en tots els seus aspectes (ingressos, recursos, tècniques de treball, volum de producció) a través d'un contracte de subministrament de medis de producció amb l'empresa integradora i/o la corresponent entrega del producte. En aquestes condicions, l'agricultor es converteix en un empleat del complex agroindustrial, ja no es el propi agricultor qui retira del producte agrari el valor que conté, sinó que això ho fa per ell l'empresa integradora, la qual cosa porta, en realitat, a una proletarització encoberta dels agricultors, una submissió total al sistema, donat que de la seva autonomia només resta en l'aspecte formal (és el propietari jurídic dels medis de producció i treballa com autònom); i en altres paraules, sota l'aparença de l'intercanvi de mercaderies s'amaga, realment, una relació salarial, una venda de força de treball. Referències d'aquest tipus d'anàlisi es troben, entre d'altres, en els treballs de Mendras (1970), Gamiz (1976), Faure (1978), Juan Fenollar (1978a; 1978b), Mollard (1978), Sanz Cañada (1988; 1997), Langreo (1978; 1990; 1997), Langreo i Zúñiga (1992), Da Silva (1994) ó Vaamonde (1997).

Sota una o altra forma (industrialització o expansió del complex agroindustrial) queda clar que l'agricultura familiar es veu sotmesa al capital, forçada a la intensificació de la producció i a un major treball familiar.

Com a conseqüència, en aquestes argumentacions, bé sigui pel camí de la seva definició com a capitalistes o, pel contrari, per la seva reducció al proletariat (encara que sigui de forma encoberta) no es pren en consideració l'especificitat de l'agricultura familiar i, en

---

¹⁵ En la pràctica aquest tipus d'industrialització agrària s'ha limitat, fonamentalment, als processos productius avícoles i de determinades fruites i llegums per conserves.

conseqüència, la pluriactivitat apareixerà com un indicador del procés de proletarització, això es, de capitalització de l'agricultura. Així mateix, a aquestes anàlisis, encara que amb matisacions, se'ls associen molts dels elements crítics dels esquemes clàssics (es a dir, l'excessiu paper determinista assignat a les forces productives i al desenvolupament tècnic).

b) Producció simple en economies desenvolupades.

Aquest apartat comprèn aquells enfocaments que, d'una o altra manera, cerquen proveir d'una base teòrica necessària per especificar la posició de les agricultures familiars i de les seves condicions d'existència en les societats capitalistes avançades. A aquest respecte, i a diferents nivells d'abstracció, podem distingir varies aproximacions.

Una alternativa (vid. Pérez Touriño, 1983) és la que planteja l'anàlisi de la producció pagesa (sobre la base de la teoria de l'articulació dels modes de producció) com un mode de producció específic¹⁶, en coexistència amb el mode de producció capitalista i sota la dominació d'aquest (tal és el cas de Tepicht, 1973; Bartra, 1974; Bettelheim, 1973; Rey, 1976; Meillassoux, 1977; Servolin, 1979; Gutelman, 1979; Marsden, 1990 i, en l'àmbit espanyol, Touriño, 1983 i Colino, 1984). En general aquests autors, consideren que el capitalisme creix a expenses de l'agricultura familiar i gràcies a la seva preservació manté i acreixenta la seva dominació. Des d'aquesta perspectiva es rebutja, doncs, que totes les relacions de producció es tornin capitalistes i es parla, en canvi, d'articulació entre diferents modes de producció. En aquest sentit, alguns d'aquests autors (tal és el cas, per exemple de Bartra, 1974; Servolin, 1979 ó Marsden, 1990) categoritzen l'agricultura familiar com un mode de producció simple i contemporani amb el mode de producció capitalista. Altres, no obstant, el definiran com un mode de producció específicament pagès (tal és el cas, per exemple, de Bettelheim, 1973; Tepicht, 1973; Rey, 1976 ó Meillassoux, 1977). Per aquests últims, el fet diferencial es situa en el caràcter de l'agricultura familiar en el capitalisme contemporani (que definiran com a precapitalista) i en l'acceptació de la naturalesa parcialment mercantil de la seva producció, insistint que, en la mesura en que no és ni sencera ni fonamentalment comercialitzable, no pot ser caracteritzada ni com mode de producció mercantil ni com

---

¹⁶ En terminologia marxista hi ha dos accepcions bàsiques del terme mode de producció que es poden identificar en el llenguatge comú: com sistema econòmic (amb dimensió temporal) i com a forma de producció (amb dimensió tecnològica). La hipòtesi de l'articulació es refereix a la primera accepció (Domínguez, 1996).

economia de subsistència, sinó que la producció estarà organitzada segons un mode de producció específic i aquest és el mode de producció de la pagesia.

Una altra alternativa freqüentment esmentada en la literatura (vid. Goodman i Redclift, 1987) inclou aquells estudis, inicialment, elaborats per a conceptualitzar la incorporació capitalista de l'agricultura familiar com una formació social, una anomalia en un món dominat pel capital, postulant l'explotació dels petits productors a través del mecanisme d'intercanvi desigual i de la desvalorització del temps de treball (tal és el cas, per exemple de Amin, 1974; De Janvry and Garramon, 1977; Bernstein, 1979 ó Wallerstein, 1979). Com una variant d'aquest enfocament d'explotació estructural, la reproducció de les empreses familiars és vista com una categoria social estable, aliada del capitalisme industrial (Vergopoulos 1980). De manera anàloga, altres formulacions (com les de Friedman 1978; 1980; 1981 ó Chevalier, 1983) impliquen una conceptualització de l'agricultura familiar com una organització productiva, una forma de producció específica definida per les seves relacions internes de producció, les seves condicions de reproducció (el benefici no és una condició necessària) i per la manera com aconsegueixen les esmentades condicions en l'àmbit de la formació social capitalista. El focus d'atenció està centrat en la penetració de l'economia de mercat sobre les activitats d'orientació agrícola, ramadera o artesanal i en la seva repercussió sobre aquestes (Comas d'Argemir, 1998). Una variant més, emfatitza que els requeriments d'acumulació industrials, incapaçs d'eliminar la terra i la naturalesa com a bases de la producció rural, incrementen la seva participació en el procés agrari mitjançant apropiacions parcials de les activitats (*inputs* agroindustrials, béns d'equipament, llavors, fertilitzants, etc.) (Goodman i Redclift, 1985; 1987). Finalment, un últim grup (Mann i Dickinson, 1978; Mann, 1987) pretén demostrar la persistència d'aquestes economies mitjançant la consideració de que els factors tecnonaturals de l'agricultura desincentiven la penetració del capitalisme en el camp. En aquest sentit, la discussió es centra en les barreres que té la rutinització del procés productiu agrícola, i que situen, fonamentalment, en la duració del cicle productiu en relació amb el temps en que el treball és emprat productivament (disjuntiva temps de producció i temps de treball) i en l'alt grau d'incertesa en funció de les variacions climàtiques o la possible sobreproducció i que comporta que l'agricultura sigui menys rentable que altres branques de la indústria, desincentivant, en conseqüència, la inversió del capital.

Encara que mantenint els seus elements diferencials, de fet existeix un intens debat entre les diferents aportacions, totes elles acaben atribuint la reproducció i l'estabilitat de les explotacions de tall familiar a la seva integració (subordinada) als circuits del capital i actuant sota la seva lògica d'acumulació.

L'eix analític que permet captar aquest procés de subordinació-submissió-adaptació es fonamenta en els següents supòsits:

1. Presumpció de l'existència d'una racionalitat rural no capitalista en el comportament dels pagesos (la lògica productiva no es basa en l'acumulació). És a dir, la pròpia estructura interna de l'explotació familiar flexibilitza les condicions de reproducció fent prescindible, únicament, un ingrés brut que permeti renovar el consum productiu i personal. En conseqüència, el benefici no apareix com un element necessari per a la reproducció. Això permet, mitjançant l'ús intensiu de la força de treball familiar, la competència, en termes de rendiment de les terres, amb l'empresa agrària capitalista.
2. El paper jugat per la terra en la producció agrícola que garanteix, a través de la seva propietat, el control, al menys formal, del procés de producció. De manera que el productor directe és el propietari dels medis de producció i, en principi, pot organitzar aquests medis i el procés de treball de forma independent.
3. L'aplicació tecnològica en la producció agrària. El desenvolupament de les forces productives troba en les característiques intrínseques de l'agricultura uns límits molt precisos que no ofereixen les condicions necessàries per a rendibilitzar la demanda del capital. Les principals limitacions objectives a la imposició d'un treball unificat i, per tant, específicament capitalista, són de naturalesa orgànica, de terra i d'espai.

La interacció d'aquests pressupostos, a partir d'un determinat grau de divisió social de treball inherent a la dominació del sistema de producció capitalista, portaran a l'agricultor (productor-directe) a enfrontar-se, d'una manera continua i sistemàtica, a una sèrie de mercats, els mercats del capital; be sigui per adquirir aquells *inputs* de procedència industrial que li són necessaris, be per a mantenir un determinat nivell de productivitat, o per a la venda de la producció o el recurs al crèdit. En altres paraules, el petit productor per seguir essent propietari dels seus medis de producció es veurà obligat

a incrementar la seva producció capitalitzant els medis de producció (això és, assolint més productivitat i/o augmentant el tamany de l'explotació) o intensificant l'esforç productiu. No obstant, no es modificaran les seves relacions internes de producció que continuaran essent familiars. El resultat és tradueix, molts cops, en un endeutament creixent, lo que reforça la necessitat de no remunerar el seu capital i/o l'autoexplotació. D'aquesta forma, el petit productor es veu obligat a percebre per la seva actuació econòmica únicament uns ingressos fixes i poc elevats semblants als que obtenen el assalariats de les altres branques productives. Segons això, el caràcter no empresarial de la petita producció mercantil li permetrà acceptar una remuneració total pel seu producte menor a la de l'explotació capitalista i, en conseqüència, afrontar la seva competència. Es a dir, la pròpia lògica econòmica de la producció familiar generarà un procés d'absorció d'una part del valor de la producció cap al sector capitalista de l'economia —via el mecanisme dels preus relatius— assentant, així, les condicions de la seva supervivència i funcionalitat en els processos de reproducció ampliada del capital¹⁷ i possibilitant, en conseqüència, un desenvolupament capitalista sense capitalisme agrari.

No obstant, l'estudi d'aquestes aportacions suggereix que la lògica del capital no només extraurà el sobreesforç del pagès sinó que també reestructurarà la producció agrària en funció de les seves necessitats. Tal canvi portarà implícit una alteració del procés productiu i, en conseqüència, la destrucció de part de l'autonomia pagesa, reduint al productor directe a un instrument d'acumulació. En altres paraules, i des d'un punt de vista econòmic, l'atomització de la producció en l'agricultura no és contradictòria amb els processos d'acumulació del capital, encara que no siguin els propis productors directes els que la realitzin sinó més bé els que la transformen, de fet, els beneficis no es basen en el control de la producció, sinó en el camp de la comercialització i la transformació dels productes agraris. D'aquesta manera, des d'aquesta amplia perspectiva d'anàlisi, i a partir de que el capitalisme és dominant, i precisament per això, les úniques relacions socials que es reproduiran ampliament són les capitalistes, les restants ho faran, probablement, a escala cada vegada més reduïda, la qual cosa permet afirmar el caràcter dependent i marginal de la producció familiar (ens referim a que el capital determinarà els procediments i les tècniques a realitzar). En conseqüència, i

---

¹⁷ En aquest context no vull deixar d'observar l'important paper que té l'estat com a mecanisme per harmonitzar l'especificitat agrària amb la reproducció del capitalisme via la regulació dels preus agraris. Aquesta actuació es centra en situar un nivell de preus garantits que no suposi un alt grau d'explotació però que permeti l'absorció, pel sector capitalista, de part del valor generat en el sector agrícola (via preu dels *inputs*, dels productes agrícoles —inferiors al seu valor— o del crèdit).

encara que el capital no hagi penetrat directament en la producció familiar, és pot dir que mitjans i produccions familiars seran mitjans i produccions capitalistes. Aquesta dinàmica, que porta a considerar la real subsunció de l'activitat agrària que requereix la imposició del sistema capitalista suggereix fins a quin punt aquesta és un obstacle a la realització del valor en el sector (Goodman i Redclift, 1987). Per altra banda, sembla que l'aspecte més rellevant d'aquestes discussions resideix en plantejar que una continuïtat d'estats intermedis poden existir entre la forma pagesa tradicional i la forma pura d'empresa capitalista, en altres paraules, s'accepta l'existència de formes de producció no específicament capitalistes en els albars del s. XXI, sense estar, per això, condemnades, d'antemà, a la desaparició. Així i tot, des del nostre punt de vista, les diverses concepcions enunciades no abandonen l'òptica d'un desenvolupament unilínia representat per un capitalisme que domina o subordina a la resta d'estructures (formes o modes) de producció (González Molina i Sevilla-Guzmán, 1993).

¿Com situar, en aquest context, la pluriactivitat?

En aquestes condicions, l'alternància d'activitats pot ser explicada en el marc del procés de dominació capitalista sobre l'explotació familiar, en concret, en el punt en que aquesta veurà alterades les seves condicions de funcionament. La reestructuració continua a la que es veu obligada l'explotació familiar (increments de productivitat, de tamany, de treball, etc.) serà l'única resposta, que des de la seva lògia i racionalitat, podrà fer el productor agrari per mantenir els seus ingressos. Es a dir, la penetració del capital facilita, paulatinament, la desigual distribució de la riquesa en l'agricultura familiar. El sector agrari de menor renda no s'arriscarà o ho farà en menor mesura (i no reactivarà els seus ingressos futurs) eixamplant-se la distància entre els productors, i donant lloc a explotacions marginals, amb rendiments marginals. En aquestes condicions, els grups domèstics no es limitaran exclusivament a l'agricultura i la pluriactivitat acabarà sent un mitjà per a subsistir. En aquest context, l'alternància d'activitats constitueix una de les condicions que possibilitarà la reproducció de l'activitat agrícola; pot considerar-se, doncs, com una manera més de subordinació al capital, coherent —en un sentit transitori— amb un desenvolupament de les relacions capitalistes, però sotmesa a aquest tipus de relacions o donant-los funcionalitat a través de l'explotació del treball familiar. En definitiva, les pràctiques pluriactives són un element més en el grau de subsunció al capitalisme, una de les possibles estratègies que permeten la reproducció de les

explotacions familiars en les noves condicions creades pel desenvolupament econòmic. No obstant, això no implica, al nostre entendre, un retard de l'avançament del capitalisme en el camp sinó la confirmació de que aquest segueix els passos previstos pels clàssics marxistes.

Hem d'observar, però, que el debat més freqüent s'articula en torn als factors que converteixen l'explotació familiar en capitalista (Etxezarreta 1979; Goodman i Redclift 1981; González Molina i Sevilla-Guzmán, 1993; Arnalte 1997). Això precisa de l'anàlisi i discussió de si els efectes de l'apropiació capitalista en l'agricultura han de conceptualitzar-se en termes de relacions salarials únicament (es a dir si la introducció del treball assalariat deu d'entendre's (o no) com una forma universal de producció capitalista, com en el cas de la indústria) i, en conseqüència, si ens trobem (o no) davant una confirmació (lenta i continuada) de les prediccions marxistes de conversió d'algunes explotacions familiars en veritables empreses capitalistes.

2.4.2. La corrent d'estudis de la pagesia.

El marc de referència teòrica que ha anat desenvolupant l'orientació d'estudis de la pagesia té com a punt comú el fet de considerar que l'estudi de les economies pageses requereix un instrumental conceptual específic capaç de recollir la diversitat de situacions històric-concretes sorgides al voltant del cultiu de la terra i la ramaderia. En aquest sentit, la seva caracterització recull, fonamentalment, no només els aspectes de diferenciació específica, sinó els que poden ser comú a tota una sèrie de societats. Des d'aquesta perspectiva, es pretén construir una explicació diferent de la coexistència de les diferents formes d'explotació que es distancia, en els aspectes fonamentals, dels esquemes uniliniars hereus de la tradició marxista.

En qualsevol cas, convé assenyalar que un intent de caracterització com el de la tradició d'estudis de la pagesia planteja molts interrogants metodològics i de fons. Un aspecte important de crítica (Patnaik 1979; Vilar 1979; Friedman 1980; Touriño, 1983; Baptista, 1992) resta envers la noció d'una explotació familiar entesa com una unitat productiva que engloba diferents tipus de situacions i que permet una concepció unitària i ahistòrica de l'agricultura familiar, al marge de les relacions que estructuraven un determinat sistema

econòmic, i mostrant la seva estabilitat i viabilitat en confrontació amb diferents sistemes de producció.

Seguint, de nou, a Pérez Touriño (1983), distingirem entre aquelles conceptualitzacions que emfatitzen l'existència d'una específica economia per la pagesia en torn a les característiques dels processos de producció i intercanvi (com, per exemple, Galeski, Shanin o Thorner —Pérez Touriño, 1983—) donant lloc al que es denomina Economia de la Pagesia com a forma social d'organització de la producció i que té el seu nucli determinant en ésser, a un temps, una unitat domèstica i de producció amb una particular forma de racionalitat econòmica i de relacions socials; i la de la pagesia com a segment social, definit, fonamentalment, en termes culturals (en torn a una gamma de valors, normes de comportament i costums) i que situà als productors agrícoles en una relació asimètrica (o subordinada) amb el sector dominant de la societat (tal és el cas, per exemple, de Fei, Firth, Hobsbawm, Kroeber, Mintz, Redfield, Scott, Steward o Wolf —Pérez Touriño, 1983—).

Tractarem ara de situar els elements determinats que són comuns i centrals a ambdues concepcions (Pérez Touriño, 1983; Domínguez, 1993; 1996). En aquest sentit pot afirmar-se, en primer lloc, l'acceptació de l'especificitat de la pagesia i de l'agricultura familiar i l'elaboració subseqüent de categories conceptuals a tal efecte, amb validesa i capacitat explicativa al marge del sistema econòmic i fixació temporal on s'insereixen. Aquesta concepció (unitària i ahistòrica) ha estat, generalment, acompanyada d'una imatge d'estabilitat o estaticitat de la societat rural. Això equival, en el plànol teòric, a una conceptualització a partir d'un nucli invariant de característiques (poc afectat pel desenvolupament tècnic i per les relacions socials) on radicarà l'eix definatori de la seva especificitat. Esquemàticament, estaríem davant una unitat d'explotació familiar dedicada, preferentment, al cultiu de la terra, amb un nivell tecnològic i instrumental baix, produint, sobretot, per a la seva reproducció autosuficient i, normalment, integrada en grups més amplis, amb un estil de vida propi i diferenciat. En paraules de Kroeber (1948, cit. Domínguez, 1993, 113):

Constitueixen societats parcials amb cultures parcials, manquen d'aïllament, de l'autonomia política i la autarquia dels grups tribals; però

les seves unitats locals conserven la seva identitat, integració i afecció a la terra i als cultius.

La segona qüestió que ens interessa considerar és que a partir d'aquestes característiques invariables, la producció familiar només és amenaçada per factors exògens, en paraules de Shanin: pel *mercat, la naturalesa i l'estat* (cit. Pérez Touriño, 1983, 82). En aquest sentit, les transformacions operades en el si de les explotacions familiars, en els diferents contextos històrics, no són vistes com un procés dialèctic, d'interacció i ajustament amb el mode de producció dominant, sinó com un procés mecànic en el que el pagès canvia com a resultat d'un conjunt de fenòmens imposats des de fora. En altres paraules, les anàlisis microsocials (processos de treball i formes concretes de producció) adquireixen un paper central per, després, entendre la seva inserció en el context de producció dominant (González Molina i Sevilla-Guzmán, 1993). Així, per a Redfield, o Kroeber per exemple, els pagesos són un segment de classe d'una societat major vinculada al mercat encara que el gruix de la seva producció vagi a l'autoconsum familiar. El seu tret principal ho constitueix la forma de dependència amb la societat dominant (Pérez Touriño, 1983). No obstant, és rellevant que el mètode i les propostes utilitzades situen en primer plànol les relacions entre les societats pageses i el sistema de producció dominant, així com les modificacions, a nivell de desenvolupament de la producció i integració en el mercat, que aquest procés suposa i, això significa, en definitiva, tenir en compte el sistema o s'inserten. En conseqüència, esdevé un aspecte central la forma de dependència, en termes d'explotació de la pagesia pel capital, segons Wolf (1966, cit. Domínguez, 1993, 114) es tracta *d'una transferència d'excedent, a partir d'una relació de suma zero, la pèrdua de la pagesia esdevé el guany del poderós* el que denota una relació estructural asimètrica entre els pagesos i el capital. Això es, existeix una part de producció pagesa que és absorbida pels sectors no pagesos de la societat. Aquest excedent no consisteix només en la renda per una possible tenència indirecta de terres (arrendaments, apareixeria i altres formes) sinó també, i sobretot, devé de les transferències que a través dels mecanismes del mercat el pagès es veu obligat a realitzar (González Molina i Sevilla-Guzmán, 1993). En aquest àmbit el concepte d'adaptació (Domínguez, 1996, 227) sembla adquirir una gran força explicativa en la mesura que combina la dimensió familiar i les pressions externes; entenen, en qualsevol cas, que en aquestes argumentacions el comportament adaptatiu no es caracteritza, en principi, per actituds de

retirada, sinó per l'establiment d'una relació, (condicionada) dels pagesos amb les forces externes.

Des d'aquesta perspectiva, les condicions de supervivència i reproducció de la pagesia en les societats contemporànies són vinculades, fonamentalment, a la seva funcionalitat al sistema capitalista, lligant, a més, la despagesia amb la seva progressiva implicació al mercat. Així, en última instància, serà el nivell de desenvolupament tecnològic i els seus límits en l'aplicació a l'agricultura el que permetrà, donades les característiques de les explotacions pageses, la seva supervivència.

Arribats a aquest punt, als nostres efectes, una qüestió sembla clara i és que l'eix central d'aquestes anàlisis parteix de que és el que deu entendre's per pagesia i de la diversitat i canvis que comporta, en el seu si, el progressiu desenvolupament mercantil. En aquest sentit, les diferents aportacions han anat avançant cap una assimilació teòrica de l'heterogeneïtat de la pagesia amb el desenvolupament del capitalisme. Això permet entreveure un intent de flexibilitzar el concepte per donar cabuda a una gran pluriactivitat de pagesos, independentment de la seva posició respecte al control dels mitjans de producció (des d'arrendataris, parciers, a agricultors a temps parcial). Aquesta interpretació ens permet situar la pluriactivitat com una forma de manifestació de la pagesia, alguns autors arriben, inclòs, a considerar-la un tret definitori d'aquesta. En aquest sentit i, seguint les aportacions de Domínguez (1993, 97-136), trobem que ja alguns treballs clàssics haurien assenyalat la polivalència de les activitats de les unitats familiars pageses (Fei, 1946; Kroeber, 1948, 284) per exemple, inclouen entre els pagesos a aquells habitants rurals *que comparteixen la vida i els valors dels conreadors (...) pel que es pot parlar no només de pagesos agricultors, sinó també de pagesos pescadors, pagesos artesans i pagesos comerciants, ja que moltes vegades tals individus són conreadors a temps parcial també* i el propi Wolf (1971, 238) es va referir, també, *als ingressos obtinguts en l'ocupació a temps parcial i de les vendes ocasionades a baix preu de productes agrícoles i manufactures caseres*. Ja en estudis més recents, Galeski (1977), per exemple, considera la diversificació ocupacional com un tret definitori de la pagesia, Roseberry (1983) parla de la necessitat de la polivalència d'activitats per a preservar el mode de vida pagesa, Holmes (1983) afirma que el fenomen del pagès-treballador es tractaria d'una categoria socioeconòmica estable i, en la mateixa línia, Domínguez (1996, 102), recullin les aportacions de Wood (1981) i Holmes (1983), situa

la pluriactivitat agrària com una *estratègia adaptativa* o *discontinua* dels pagesos davant la mercantilització de les seves estructures.

En suma, podem concloure que, sota la perspectiva d'aquests autors, la pluriactivitat agrària no només és una manifestació de la pagesia sinó que pot presentar, en determinades circumstàncies un rol estabilitzador, i inclòs progressiu, una solució que proporcionaria a la pagesia (en períodes discontinus) les avantatges que li permetrien sobreviure. Des d'aquesta perspectiva, les manifestacions pluriactives:

No constitueixen un indicador de desenvolupament de l'agricultura moderna ni, en conseqüència, del procés de proletarització (...) No obstant, el que sí resulta distintiu de la modernització seria el seu increment respecte a èpoques anteriors i la creixent captació d'ingressos fora del sector agrari (González Molina, 1996, 27-31).

2.4.3. Dimensió ecològica dels estudis sobre la pagesia.

Per acabar amb aquesta disgressió teòrica, pensem que és obligat comentar l'existència d'un conjunt de treballs que, des de diferents àmbits disciplinaris, intenten introduir una dimensió agroecològica en els estudis sobre la pagesia¹⁸.

La principal aportació d'aquests estudis radica en la recerca d'una racionalitat ecològica en els processos de producció pagesa que té el seu col·lari en la implementació, sobretot a nivell de producció, de l'ús ecològic dels recursos naturals (tecnologia intensiva en factor treball i mitjans de producció naturals, tals com terra i llavors). Aquest caràcter ecològicament eficient sorgeix del caire propi de l'explotació pagesa, on impera el predomini dels valors d'ús sobre els de canvi, de l'autoconsum i d'una pràctica reproductiva simple de l'explotació agrària. D'acord amb aquesta caracterització, i segons aquesta corrent, el camperol adopta una producció no especialitzada (basada en el principi de diversitat de recursos i pràctiques productives) i, en conseqüència, no serà exclusivament un treballador agrícola, això és, completarà la seva activitat fonamental amb altres activitats productives que el protegeixen de les fluctuacions del clima, o inclòs

---

¹⁸ Seguint l'elaboració teòrica de Sevilla-Guzmán (1997), citarem en aquest context, com autors més representatius: M.A. Altieri, S. Gliessman, González Molina, R. Iturra, E. Leff, Martienz Alier, A. Palerm, J. Sachs, Sevilla-Guzmán, i V. M. Toledo.

de les del mercat (González Molina i Sevilla-Guzmán, 1993). Tot això constitueix el punt de partida per a l'elaboració d'un marc teòric de l'agricultura pagesa en un context de sustentabilitat. Tal proposta pot veure's resumida per V. Toledo (1990, cit. Sevilla-Guzmán, 1997, 55), en els següents termes:

En contrast amb els més moderns sistemes de producció, les cultures tradicionals tendeixen a implementar i desenvolupar sistemes tecnològicament correctes per a l'apropiació de recursos naturals (cit. Sevilla-Guzmán, 1997, 55).

O alternativament en A. Palerm (1980, cit. González Molina i Sevilla-Guzmán, 1993, 93) que, referint-se a la pagesia, estableix:

Resulta evident que en lloc de les hipòtesis i les pràctiques de la seva desaparició es necessita una prova de la seva continuïtat i una praxis derivada de la seva permanència històrica (...) perquè no tan sols subsisteixen modificant-se, adaptant-se i utilitzant les possibilitats que ofereix la mateixa expansió del capitalisme (...) sinó que subsisteixen també mitjançant les seves avantatges econòmiques davant les grans empreses agràries (...) avantatges que procedeixen de que produeixen i utilitzen energia de la matèria viva, que inclou el seu propi treball i la reproducció de la unitat domèstica de treball i consum.

Conclou, així mateix, avançant els supòsits que configuraran les bases de l'Agroecologia:

El futur de l'organització de la producció agrícola sembla dependre d'una nova tecnologia centrada en l'ús intel·ligent de la terra i la de la matèria viva per mitjans del treball humà, utilitzant poc capital, poca terra i poca energia inanimada. Aquest model antagònic de l'empresa capitalista té ja la seva protoforma en el sistema de la pagesia (Palerm, 1980, cit. González Molina i Sevilla-Guzmán, 1993, 93-94).

En aquesta perspectiva, es troba, també, una dimensió diferent de la pluriactivitat agrària (que quedà, però, fora del nostre objectiu d'anàlisi), segons Toledo (1980, 40-41; 1993,

197-218) vindria definida com una estratègia multiús en el intercanvi dels pagesos amb la naturalesa, *un aprofitament múltiple del territori o una estratègia d'aprofitament diversificat dels agrosistemes* com principal factor explicatiu de que el pagès és ecològicament conservacionista; es a dir; que està interessat en mantenir el màxim de diversitat biològica i l'heterogeneïtat de l'espai. Això és, el pagès prefereix assegurar la seva subsistència abans que la maximització del benefici que proporciona el monocultiu i per això recerca fonts d'aprovisionament alternatiu.¹⁹

El contrapunt d'aquestes visions (per exemple Maffei 1979, 123 ó Barceló, 1991, 471) centra, no obstant, en aquest tipus d'agricultura gran part dels problemes mediambientals i socials del camp; la relacionen amb escàs nivell de productivitat, deteriorament de la fertilitat del terra per ús inadequat, escassa incorporació tecnològica i nivells de vida baixos (*encara que això hagi sigut conseqüència del marc imposat pel mercat* (Sevilla-Guzmán i González Molina, 1993, 102-103)). En paraules de Barceló (1991, 471):

Les formes de producció pagesa comporten, en realitat, agricultors que no són agricultors, que utilitzen la terra de forma intensiva causant greus problemes mediambientals (s'oposen a la pèrdua), i tenint-la necessiten rendibilitzar la seva possessió, a més s'erigeixen en empleats de treball assalariat, al temps que ells ho són en la seva activitat principal per compte aliè (...) i que en el seu afany de rendibilitzar la terra (...) pel seu valor simbòlic i estratificador de la riquesa (com reserva del valor) no dubten en causar perjudicis al mediambient i crear problemes socials contractant immigrants en condicions de vida i treball pròpies d'un capitalisme salvatge.

---

¹⁹ Aquest tipus d'estratègia s'ha pogut identificar entre la pagesia del tercer món (Toledo, 1993) i entre els pagesos del s. XVIII i s. XIX (González Molina, 1996), qualificant-la com a *pluriactivitat natural*, per plantejar-se directament sobre els agrosistemes, a diferència de la *pluriactivitat social* basada, no en l'ús múltiple dels agrosistemes, sinó en la realització de diferents tasques remunerades.

2.4.4. L'agricultura familiar i la seva dominació pel sistema de producció capitalista. Trets definitoris del caràcter contemporani de la pluriactivitat agrària.

L'anàlisi de les característiques del desenvolupament del capitalisme en les agricultures europees i amb ell el tema de l'agricultura familiar ha presentat alguns problemes d'índole teòrica i metodològica que desborden la referència estricta dels postulats clàssics (en la seva versió marxista i no marxista). En relació amb la nostra temàtica, la necessitat d'entendre la persistència i adaptabilitat de l'agricultura familiar i l'estudi de quines han estat les condicions de la seva reproducció i permanència es tornen en aspectes d'especial importància per entendre o situar la pluriactivitat i les possibles línies de la seva evolució futura. En aquest sentit, els enfocaments adoptats per a explicar l'evolució de l'agricultura familiar no són, com hem vist, aliens al tractament donat al tema de l'alternància.

Com ja hem apuntat, la perspectiva dominant situa les relacions socials de producció agrària en el context capitalista. Aquest enfocament, aplicat a les estructures agràries, es centra en el tipus de relació del capitalisme amb l'agricultura familiar i en la connexió entre l'expansió capitalista i la reconversió agrària. En aquest sentit, i respecte a la pluriactivitat, apareixen diferents apreciacions.

Una opinió és la mantinguda per una gran part del marxistes contemporanis i vincula la petita producció i la seva possibilitat de reproducció amb el grau d'integració mercantil i, en conseqüència, amb la seva orientació comercial i el predomini d'una racionalitat de caire capitalista. Els plantejaments han oscil·lat entre la definició com capitalista del productor directe agrícola fins a la reducció del sistema d'explotació agrària familiar a una particular forma d'organització del procés de treball, en la que el productor directe és contemplat com una fracció del proletariat. En abstracte, l'argument es el mateix, el principi de que les classes definides pel mode de producció capitalista tan sols són dos. Des d'aquesta perspectiva, les explotacions pluriactives no són enteses com una pauta normal del funcionament econòmic, pel contrari, es lliga la pluriactivitat a una agricultura familiar en liquidació. La seva existència actual tan sols pot ser explicada en termes de resistència i/o de sosteniment per part de les polítiques públiques.

Des d'altres punts de vista, no precisament antagònics amb l'anterior, alguns autors (sobre la base d'entendre l'especificitat de l'agricultura familiar com a producció simple) sostenen que el capitalisme ha aconseguit explotar les agricultures familiars gràcies al domini de l'àmbit de la circulació i la lògica de la seva reproducció independent (el benefici no és un límit per la producció familiar), qüestió que ha portat, efectivament, a una intensificació del treball i/o a un augment de la productivitat. El procés condueix a una proletarització d'una fracció de la pagesia però també al manteniment, al mateix temps, de la resta en l'activitat agrícola sobre unes noves condicions. El plantejament es centra en les forces que incideixen en les explotacions familiars predient la seva subsunció pel capitalisme o la seva funcionalitat a través de l'explotació del treball familiar. Aquí la pluriactivitat no significa, necessàriament, la desaparició ni la proletarització de les explotacions familiars, al contrari, és veu com un possible factor d'estabilització (encara que temporal) d'aquestes; entenent, no obstant, que no tan sols contribueix a la conservació de l'agricultura familiar sinó a la seva reconversió a les demandes de la reproducció ampliada del capital. La pràctica de l'alternància és contemplada, per tant, com una estratègia reproductiva que les explotacions familiars desenvolupen com una possible alternativa, en confrontació o complementació, a l'avanç del capitalisme.

Per últim, altres autors, assenyalen que la dinàmica de l'agricultura familiar, encara que no el seu caràcter i lògica reproductiva, està determinada pel sistema capitalista i, en conseqüència, està en mans de la seva funcionalitat a l'esmentat sistema. En aquest àmbit, la pluriactivitat es veu com una pràctica normal d'obtenció d'ingressos en diferents períodes de temps, una adaptació a les pressions externes en un context econòmic determinat i, en conseqüència, no és assimilable al procés de modernització. Si bé, com assenyalava González Molina (1996, 31), *si ho seria l'increment creixent respecte a èpoques anteriors*. Són anàlisis, però, des del nostre parèixer desajustats, ja que l'evolució de la dinàmica de les estructures agràries no pot reduir-se a un enfoc principalment endogen i local que no integri, a més, el marc socioeconòmic on s'inserten les explotacions familiars (això és, no reconèixer la influència i estructura del mercat de treball, de les economies externes, les polítiques econòmiques, les polítiques socials, etc.). Gran part dels autors de la corrent d'estudis pagesos han exposat aquesta opinió.

Així, doncs, la situació de l'agricultura familiar i de la pluriactivitat dista molt d'ésser resolta d'una manera homogènia. Es per això que a partir dels diferents plantejaments sorgeixen algunes qüestions rellevants: És la pluriactivitat agrària una estratègia de resistència o d'adaptació de l'agricultura familiar a l'introducció dels mecanismes modernitzadors? Constitueix una nova modalitat d'explotació agrària alternativa al procés clàssic d'evolució estructural o, pel contrari, és la manifestació del procés de descomposició de l'agricultura familiar?

Sense pretendre terçar en un debat que ha donat lloc a tantes i diverses aportacions i controvèrsies, en termes generals, pensem que hi ha que entendre que tant si es parteix de la implantació hegemònica de l'economia de mercat com si s'emfatitza la persistència de modes o formes de producció no capitalistes, s'acaba reduint tot al fenomen de la lògica del funcionament capitalista. En altres termes, la dependència i la posició del conjunt del sector agrari en l'estructura econòmica es el principal condicionant en l'evolució i dinàmica de les explotacions familiars. En aquest marc, l'agricultura familiar es situa en una posició dependent, això resulta essencial per interpretar la necessitat creixent de diversificar les bases de la seva existència econòmica (*pluriactivitat de bases econòmiques*²⁰ en termes de Godelier —cit. Comas d'Argemir (1998, 70)— com una de les condicions que permet la reproducció de l'activitat agrària en determinades explotacions. Així doncs, en el predomini de la pluriactivitat concorren dos dimensions de l'agricultura familiar, aparentment, contradictòries; d'una part, la pluriactivitat constituirà un mecanisme —parcial— de resolució dels problemes derivats d'un context socioeconòmic concret i en aquest sentit, representarà un important factor d'estabilització de les explotacions familiars; per altre banda, manifesta la impossibilitat d'aquestes per a reproduir-se sobre les seves pròpies bases materials i, per tant, destaca el seu procés de crisi. D'aquesta manera, les explotacions pluriactives apareixen com una forma d'evolució de l'explotació agrària familiar en el seu procés de transformació a les imposicions del sistema capitalista, es més la seva aparició qüestionada, al nostre entendre, l'estricta correspondència entre l'explotació agrícola i la unitat familiar. Tanmateix, en aquest punt, existeix una qüestió fonamental, que és fins a quin punt l'explotació pluriactiva pot reproduir-se ella mateixa, social i econòmicament, i no entrar en un

---

²⁰ Per pluralitat de bases econòmiques es defineix l'articulació en un mateix grup domèstic de diferents tipus de activitats fonamentades en relacions de producció de diferent naturalesa. Un exemple d'això és, precisament, la pluriactivitat agrària que conforma un sistema on *molts pagesos combinen el treball agrícola i l'assalariat, i d'aquesta manera participen al mateix temps d'una organització productiva no capitalista i de relacions genuïnament capitalistes* (Comas d'Argemir, 1998, 70).

procés de marginació. En aquest sentit, l'existència de situacions de doble o múltiple activitat que siguin estables²¹ (arribin inclòs a transmetre's generació rera generació) o pel contrari transitòries (es a dir, condueixen en un termini no excessivament llarg a la separació total de l'activitat agrària de la població parcialment dedicada a ella) dependrà, únicament, de que el procés d'evolució capitalista en la branca agrària pateixi una recomposició, una congelació o solament un retard temporal (Arnalte, 1980a; 1997; Sofer, 2001). El resultat estarà en funció tant de factors agraris (major o menor necessitat de complementar les rendes i grau d'aplicació del progrés tecnològic en l'agro) com de factors estructurals i implícits al concepte d'agricultura familiar (flexibilitat del temps de treball familiar²² i teòrica absència de necessitats de benefici) i de factors externs (directament lligats als nivells de disponibilitat d'ocupacions externes a l'explotació, a les actuacions estatals i als canvis en les pautes de comportament social).

De qualsevol manera els estudis disponibles encara que, en general, semblen apreciar l'estabilitat d'aquest tipus de situacions (Mage, 1982; Robson, Gasson i Hill, 1987; Schmitt, 1989; 1991; Arkleton Research, 1993; Hawkins et. al., 1993; OCDE, 1998; Eikelard i Lie, 1999; Kimhi, 2000; Sofer, 2001, entre d'altres) o el sorgiment d'iniciatives endògenes (Ray, 2002) no són concloents i confirmen que el ritme d'evolució varia, fonamentalment, en funció del pes dels factors extra-agrícoles que, en la pràctica, modifiquen i condicionen la dinàmica de les estructures agràries en cada espai geogràfic.

---

²¹ Per estabilitat no s'entén que el nombre d'explotacions pluriactives sigui constant, sinó que la seva proporció es mantingui més o menys constant respecte a les explotacions a temps complet (Bollman, 1982; Mrohs, 1982; Gasson, 1986; OCDE, 1998).

²² De fet en les explotacions familiars l'intercanvi laboral està mediatitzat per les relacions de parentesc, de manera que, moltes vegades, les jerarquia de sexe i d'edat imposen relacions basades en l'obligació moral i afectiva. A més, en determinades circumstàncies la composició de la família està desajustada respecte a les demandes del mercat de treball i possibilita l'existència de mà d'obra amb cost marginal zero (mesurat aquest en termes del salari que s'obtidria en una ocupació alternativa).

Capítol 3

L'enfocament microeconòmic de la pluriactivitat agrària.

3.1. Introducció.

En els capítols anteriors ha quedat manifest l'existència de nombroses investigacions que des d'una òptica, fonamentalment, descriptiva proporcionaven informacions significatives sobre les característiques, efectes i dinàmica del fenomen pluriactiu. Com a complement d'aquestes anàlisis, en aquest capítol, introduïrem l'aplicació de determinats instruments de la Teoria Econòmica Neoclàssica com mecanismes addicionals per explicar, al menys en part, la lògica i desenvolupament de les situacions pluriactives.

El desenvolupament teòric es planteja a partir de la modelització del comportament de l'explotació agrària familiar envers el factor treball i sota el supòsit implícit de que prima la racionalitat econòmica en les actuacions dels seus membres. En funció d'això, el model permet determinar com els agricultors, amb accés a un mercat de treball extern a l'explotació, poden distribuir el seu treball de forma òptima, identificant, al mateix temps, algunes de les variables determinants de la pluriactivitat¹. En aquest sentit, en els apartats següents, presentarem una aproximació a les principals modelitzacions, emfatitzant, en particular, aquells aspectes que esdevenen més útils per l'anàlisi de l'oferta de treball extern², així com dels resultats que presentin menor discrepància empírica. Finalment, i amb l'objectiu d'assenyar l'anàlisi i interpretació d'aquests,

---

¹ En aquest sentit, cal d'observar que en l'obra de Chayanov (vid. apartat 2.3) ja apareixia, explícita, aquesta explicació marginalista de la pluriactivitat.

² Al llarg d'aquest capítol entendrem per activitats externes, ocupacions externes o oferta de treball exterior a qualsevol activitat diferent a l'agrària en l'explotació.

assenyalarem, també, les limitacions o restriccions implícites en aquesta mena de formulacions.

3.2. La modelització de la conducta dels agricultors pluriactius.

3.2.1. Les bases de la modelització.

En general, les formulacions teòriques que tracten d'explicar la pluriactivitat agrària són models microeconòmics d'assignació del temps de l'agricultor (o de la seva família, segons els autors) entre els usos diferenciats en que aquest pot aplicar-se (com, per exemple, els models de Huffman, 1980; Summer, 1982; López, 1984; Thijssen, 1988; Huffman i Lange, 1989; Benjamin, 1994; Mishra i Goodwin, 1997; Abdulai i Delgado, 1999 o Goodwin i Holt, 2002, entre d'altres). En aquestes anàlisis l'assignació de temps òptima i, per il·lació, la determinació de l'oferta de treball extern es deriva d'un intent de maximitzar la funció d'utilitat de l'empresari agrari (o en el seu cas, de la unitat familiar) construïda, normalment, sobre les preferències de consum de béns i d'oci i subjecta a les restriccions de temps i d'ingressos (que, en l'àmbit de l'explotació, dependran, a la vegada, de la tecnologia de producció dominant, és a dir, de la relació entre els *inputs* i l'*output* de l'explotació). Tanmateix, i encara que això impliqui certes restriccions, en la majoria de formulacions s'especifiquen preferències homotètiques i funcions de producció Cobb-Douglas. A partir d'aquests plantejaments, la major part d'investigacions deriven de l'oferta de treball dels membres de la família en termes d'autoocupació en l'explotació i d'ocupació assalariada en el mercat extern.. Així, doncs, el treball és considerat com un recurs que ha d'assignar-se a aquella activitat en la que sigui millor remunerat; en conseqüència, l'assignació òptima implicarà que el valor de l'última unitat de treball emprada (valor del producte marginal) sigui igual en totes les seves aplicacions. Per tant, la condició necessària per adoptar una dedicació parcial a l'explotació es donarà quan el cost oportunitat del treball (normalment definit en funció del salari exterior) superi el valor de la seva productivitat (a temps complet) en l'explotació (denominat, també, salari de reserva o salari-ombra).

3.2.2. Una aproximació a les modelitzacions més significatives.

Són molts els models que tracten d'estimar l'oferta de treball extern dels membres de l'explotació agrícola, no obstant, una part important d'aquests són adaptacions, o introdueixen peculiaritats diferencials, envers d'altres que descriuen un model i metodologia dominant. En raó d'això, iniciarem l'exposició amb les formulacions més simples per, progressivament, introduir alguns elements de complexitat.

Seguint, en aquest àmbit, la revisió metodològica de Hernández Sancho (1992) i de Castillo (1995) trobem que un dels plantejaments més rellevants és el de Summer (1982). L'autor desenvolupa un model d'assignació del temps (dels agricultors), entre les activitats d'oci, les activitats en l'explotació i el treball extern, que respon a la maximització d'una funció d'utilitat (funció objectiu) constituïda, fonamentalment, pel temps dedicat a l'oci i al consum de béns. De forma que:

$$U = U(t_o, g, Z_u) \text{ amb } \begin{cases} \partial U / \partial t_o > 0 \\ \partial U / \partial g > 0 \end{cases}$$

on: t_o : és el temps dedicat a l'oci

g : és el consum de béns (es considera igual a la totalitat de la despesa familiar)

Z_u : recull altres característiques que afecten a la utilitat

La restricció pressupostària rellevant dependrà del volum d'ingressos:

$$Y = F + OF + Z$$

on: Y : és el volum d'ingressos

F : és l'ingrés net procedent de les activitats agràries en l'explotació

OF : és l'ingrés net procedent de les activitats externes

Z : recull els ingressos procedents de fonts no vinculades al treball

A més, F és funció del temps dedicat a l'explotació (t_f), dels preus d'*inputs* i *outputs* (P_v), de les quantitats d'*inputs* i *output* (K) i del capital humà de l'agricultor (H_f).

Això és:

$$F = F(t_f, P_v, K, H_f)$$

A la vegada, OF és funció del temps emprat fora de l'explotació (tof), de l'habilitat i experiència de l'empresari agrícola en activitats externes (Hof), de les condicions del mercat de treball (Lof) (que determinen, alhora, el salari ofert) i d'altres característiques de treball exterior (Zof). Segons això, la funció d'ingressos externs es formularà com:

$$OF = of(tof, Hof, Lof, Zof)$$

L'autor, també, incorpora una restricció temporal:

$$T = to + tf + tof$$

Essent T la totalitat de temps disponible per l'agricultor.

Sota aquest plantejament, Summer (1982) estima que la participació en el mercat de treball extern es derivarà de la comparació entre els diferents valors del temps. Això fa necessari la seva aproximació en cadascuna de les tres aplicacions esmentades. De forma que:

- 1) W_o definirà la variable que referència el valor del temps dedicat a l'oci. Com ni tf ni tof influeixen directament en la funció d'utilitat, el seu càlcul procedeix de la relació marginal de substitució entre el temps d'oci i el consum de béns en termes d'utilitat.

Així, partint d' $U = U(to, g, Zu)$, W_o se expressarà com:

$$W_o = \frac{\partial U / \partial to}{\partial U / \partial g} = \frac{UM_g to}{UM_g g} = W_o(to, g, Zu)$$

- 2) W_f referenciarà el valor del temps dedicat a l'explotació. La seva expressió no és més que l'ingrés marginal del treball emprat, i estima la variació que experimenten els

- ingressos nets procedents de l'explotació com a conseqüència d'un canvi en el temps de dedicació³. Es a dir:

$$\text{Essent } F = F(tf, Pv, K, Hf)$$

$$Wf = \frac{\delta F}{\delta tf} = Wf(tf, Pv, K, Hf)$$

- 3) Wof serà la mesura del valor del temps dedicat a les activitats externes, és a dir, el salari marginal del treball en l'exterior⁴. De manera que:

$$\text{Essent: } OF = of(tof, Hof, Lof, Zof).$$

$$Wof = \frac{\delta OF}{\delta tof} = Wof(Hof, Lof, Zof)$$

La relació indica la variació que sofreixen els ingressos externs com a conseqüència d'una alteració en el temps dedicat a l'activitat exterior.

En aquest context, l'assignació òptima del treball requerirà que els diferents valors del temps siguin iguals:

$$Wo = Wf = Wof$$

Això implica, en definitiva, que l'assignació òptima depengui, essencialment, de l'estructura de l'explotació (concretament del valor del producte marginal del treball emprat), de les condicions del mercat de treball (avaluades mitjançant el salari extern), de les preferències oci-ingrés dels agricultors i de la accessibilitat a les ocupacions externes. En conseqüència, l'agricultor participarà en activitats externes (això és, $tof > 0$) si el salari extern és superior a l'ingrés esperat pel treball en l'explotació. Això és:

$$Wof > Wf \text{ en } tf^{**}$$

³ S'espera que $\delta^2 F / \delta f^2 < 0$. Això és, es pressuposa que el valor marginal del temps dedicat a l'explotació és decreixent i, en conseqüència, disminueix a mesura que augmenta la dedicació.

on: t_f^{**} és el nivell d'hores òptimes de temps de treball en l'explotació i de temps d'oci que resol l'equació:

$$W_o (T - t_f) = Wf(t_f)$$

(essent constants la resta de variables).

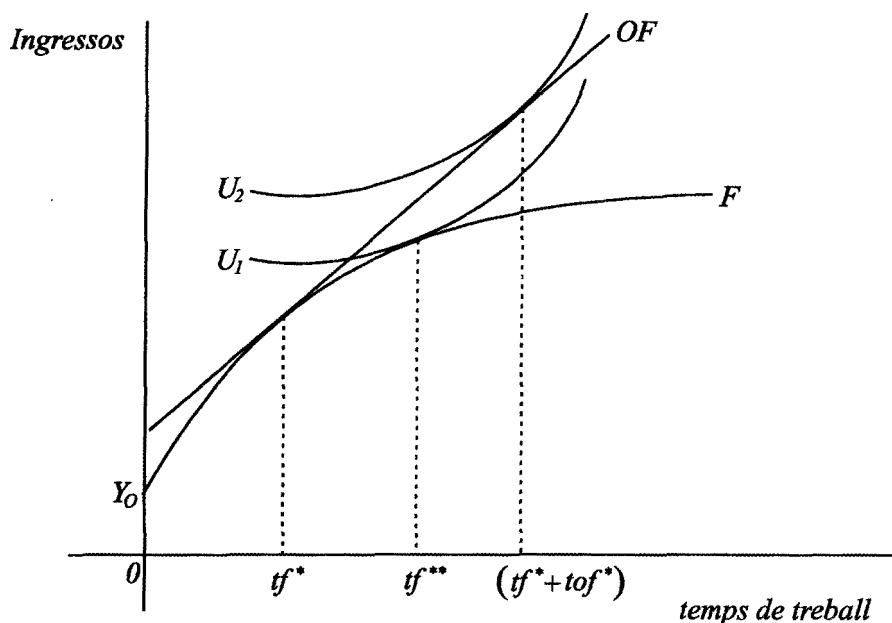
Aquests resultats apareixen il·lustrats en el gràfic 1, on les corbes d'indiferència U_1 i U_2 mostren la relació de preferències entre ingressos i temps de treball. La distància $(O - Y_o)$ es interpreta com l'ingrés per oci. La corba F representa l'ingrés net pel temps dedicat en l'explotació. La seva pendent és positiva, encara que progressivament decreixent fruit d'una productivitat del treball, també, decreixent; és a dir, el percentatge d'ingressos incrementarà a mesura que es dediquen més hores a l'explotació però l'ingrés marginal (pendent de F) creixerà cada vegada amb menor proporció. La corba OF , funció de les guanys assignats al treball extern, és creixent i la seva pendent constant; això significa que l'ingrés marginal (pendent d' OF) augmentarà a mesura que incrementi la dedicació a les activitats externes, l'increment serà constant i igual al salari extern.

---

⁴ Summer (1982) introdueix, també, la restricció de que el salari associat a les activitats externes és independent de les hores treballades

Gràfic nº 1. Assignació del temps entre el treball a l'explotació, el treball exterior i les activitats no laborals (oci).

Font: Summer (1982, 500).

El gràfic mostra que, sense activitats externes, l'equilibri es situaria en t_f^{**} , això és, en el punt geomètric on la pendent $F (W_f)$ és igual a la pendent U_1 (relació marginal de substitució = W_0). En canvi, amb possibilitat de treball extern, el temps òptim de treball en l'explotació descendeix a t_f^* (punt de tangència entre OF y F) i, en conseqüència, amb $W_f = W_{of}$. En aquesta situació, el temps total de treball és $(t_f^* + t_{of}^*)$ resultat de la tangència OF i U_2 i, per tant, amb $W_{of} = W_0$. En el cas del gràfic representat l'existència de treball extern es revelaria, doncs, com una assignació preferida a la dedicació exclusiva a l'explotació. No obstant, la condició necessària i suficient per validar aquesta afirmació ha de complir (com ja hem indicat) que $W_{of} > W_f$ en t_f^{**} .

Finalment, i prenen com a supòsit que la totalitat d'ingressos es dediquen al consum de béns ($Y = g$), Summer (1982) deriva la funció d'oferta de treball extern (t_{of}) com a funció de totes les variables exògenes analitzades. Això li permet enunciar que:

$$t_{of} = t_{of}(Z_u, Z, P_v, K, H_f, H_{of}, L_{of}, Z_{of})$$

A més, com el salari extern (Wof) és, fàcilment, observable, Summer (1982) l'introdueix, directament, en l'especificació anterior, expressant l'oferta de treball exterior com:

$$tof = tof(Zu, Z, Pv, K, Hf, Wof)$$

Seguint aquesta línia d'anàlisi, una altra de les formulacions significatives és la Huffman (1980). En termes conceptuals, aquest autor, desenvolupa un model pròxim al de Summer (1982) però aconseguix un major grau d'especificació en la modelització. El marc teòric que utilitza, per cercar les decisions d'oferta ocupacional dels empresaris agraris, és, de nou, el resultat de maximitzar una funció d'utilitat sota les restriccions de temps i renda, a les que afegeix, també, una restricció de producció. Així, partint de la base de que el consum de béns forma part de la funció d'utilitat juntament amb l'oci i un vector de factors exògens que afecten, essencialment, a les decisions de consum, imposa (com Summer) la restricció de que tots els ingressos obtinguts siguin gastats en el mercat de béns però acota, a més, els ingressos procedents de l'explotació introduint, com a restricció, les propietats de la funció de producció. D'aquesta forma la maximització del consum de béns es veu limitada pels ingressos disponibles i, implícitament, per les característiques de la producció. Posteriorment, altres autors, per exemple, López (1984), Thijssen (1988), Mishra i Goodwin (1997) o Abdulai i Delgado (1999), introduiran, també, els condicionants tecnològics en la determinació de la utilitat.

Segons això, en el model de Huffman (1980), l'operador agrícola obté satisfacció del seu temps d'oci (to), de la compra de béns (g) i d'un vector de factors exògens —entre els que inclou l'edat, l'educació i la grandària de l'explotació— (V). En conseqüència, la funció d'utilitat vindrà representada per:

$$U = U(to, g, V) \text{ amb } \begin{cases} \partial U / \partial to > 0 \\ \partial U / \partial g > 0 \end{cases}$$

La restricció temporal simbolitzarà el temps dedicat a les diferents activitats:

$$T = to + tf + tof$$

Al representar la restricció pressupostària, Huffman (1980) diferencia, específicament, entre el que ell anomena preu anticipat del *output* ($Pq \cdot Q$) i el cost total d'aquest ($W \cdot X$). En aquest aspecte la formulació⁵ és, visiblement, més clara que la utilitzada per Summer (1982) que formulava, com ja hem vist, ambdós preus conjuntament a través de la variable Pv . D'aquesta forma, la restricció pressupostària s'expressarà com:

$$Wof \cdot tof + (Pq \cdot Q - W \cdot X) + Z = Pg \cdot g$$

on: $Wof \cdot tof$: és el salari extern de l'empresari agrari,

$Pq \cdot Q$: és el valor anticipat de l'*output*,

$W \cdot X$: és el cost de l'*output*,

$(Pq \cdot Q - W \cdot X)$: són els ingressos nets de l'explotació,

Z : altres ingressos,

$Pg \cdot g$: representa el valor dels béns consumits.

La restricció relativa a la producció ve determinada per:

$$Q = Q(tf, X, E)$$

$$\text{amb } \frac{\partial Q}{\partial tf} > 0 \text{ i } \frac{\partial Q}{\partial X} > 0$$

on: X : és el conjunt de factors de producció (adquirits al preu unitari W) que inclou, també, la contractació de treball assalariat en l'explotació

E : és l'estoc de capital humà (definit com una variable d'eficiència)

Seguint, en aquest punt, l'adaptació que Lassibille (1986) efectua del model de Huffman (1980), introduïrem les restriccions de temps i producció agrícola en la restricció d'ingressos a l'objecte d'obtenir una única restricció. De forma que essent:

$$tof = T - tf - to \quad \text{i} \quad Q = Q(tf, X, E)$$

⁵ Seguida, també, per López (1984), Thijssen (1988), Mishra i Goodwin (1997), Abdulai i Delgado (1999) ó Goodwin i

pot formular-se, a partir de la restricció d'ingressos, que:

$$Wof(T - tf - to) + Pq \cdot Q(tf, X, E) - W \cdot X + Z = Pg \cdot g$$

$$Wof \cdot T - Wof \cdot tf - Wof \cdot to + Pq \cdot Q(tf, X, E) - W \cdot X + Z = Pg \cdot g$$

Reordenant els termes s'obté:

$$Wof \cdot T + Pq \cdot Q(tf, X, E) - W \cdot X - Wof \cdot tf + Z = Pg \cdot g + Wof \cdot to$$

En aquest ordre de coses si es defineix:

$$\pi = Pq \cdot Q(tf, X, E) - W \cdot X - Wof \cdot tf$$

L'equació anterior pot formular-se de la forma següent:

$$Wof \cdot T + \pi + Z = Pg \cdot g + Wof \cdot to$$

El cantó dret de la restricció pressupostària inclou, ara, la despesa en oci ($Wof \cdot to$) i la despesa en béns de consum ($Pg \cdot g$). El cantó esquerre és una adaptació dels ingressos percebuts, inclou el vector d'altres ingressos (Z) més el terme ($\pi + Wof \cdot T$), aquest últim constitueix *una versió augmentada del concepte de renda de temps complet de Becker* (1965, cit Lassibille, 1986, 472) i és definit a partir del benefici de l'explotació una vegada deduït el cost oportunitat del temps dedicat a l'activitat agrícola.

Formant, ara, la funció de Lagrange, s'obtidran les condicions d'òptim més significatives:

$$L = U(to, g, V) + \lambda (Wof \cdot T + \pi + Z - Pg \cdot g - Wof \cdot to)$$

$$\frac{\partial L}{\partial to} = \frac{\partial U}{\partial to} - \lambda Wof = 0 \rightarrow \frac{\partial U}{\partial to} = \lambda Wof$$

$$\frac{\partial L}{\partial g} = \frac{\partial U}{\partial g} - \lambda P_g = 0 \rightarrow \frac{\partial U}{\partial t_o} = \lambda P_g$$

on $\partial U/\partial t_o$ i $\partial U/\partial g$ representen, respectivament, la utilitat marginal del consum d'oci i del consum de béns. La seva relació vindrà determinada per l'expressió:

$$\frac{UM_{gto}}{UM_{gg}} = \frac{W_{of}}{P_g}$$

Aquesta condició referència que, en l'equilibri, la relació de les utilitats marginals de l'oci i del consum béns es igual a la relació dels seus preus.

Per últim la derivada respecte λ (que representa la utilitat marginal del benefici net) és:

$$\frac{\partial L}{\partial \lambda} = W_{of} \cdot T + \pi + Z - P_g \cdot g - W_{of} \cdot t_o = 0$$

Això permet escriure, desagregant els termes, que:

$$W_{of}T + P_q \cdot Q(t_f, X, E) - WX - W_{of}t_f + Z - P_g \cdot g - W_{of}t_o = 0$$

A partir d'aquesta última expressió es determinen les condicions clàssiques de maximització de beneficis calculades en funció dels principals *inputs* de producció (això és, t_f y X):

$$\frac{\partial B}{\partial t_f} = \frac{\partial Q}{\partial t_f} P_q - W_{of} = 0 \rightarrow \frac{\partial Q}{\partial t_f} P_q = W_{of}$$

$$\frac{\partial B}{\partial X} = \frac{\partial Q}{\partial X} P_q - W = 0 \rightarrow \frac{\partial Q}{\partial X} P_q = W$$

on $\partial B/\partial t_f$ y $\partial Q/\partial X$ són les productivitats marginals dels factors de producció t_f i X , respectivament. I les equacions $(\partial Q/\partial t_f) \cdot P_q = W_{of}$ y $(\partial Q/\partial X) \cdot P_q = W$, indiquen que, en l'equilibri, el preu de cada factor de producció és igual al valor (anticipat) de la seva productivitat marginal. O, d'altre manera:

$$\frac{Pq \cdot PMg_{tf}}{Pq \cdot PMg_X} = \frac{W_{of}}{W}$$

En particular, i pel cas que ens ocupa, aquest conjunt de condicions mostra que l'assignació del temps de l'empresari s'equilibrarà quan:

$$W_{of} = \frac{\partial Q}{\partial tf} \cdot Pq = \frac{\partial U/\partial to}{\lambda}$$

és a dir, quan la taxa de salari ofert en el mercat, el valor (anticipat) de la productivitat marginal del temps dedicat a l'explotació i el valor de la utilitat marginal de l'oci siguin iguals⁶.

En aquestes condicions, la determinació de la quantitat de treball extern de l'empresari agrari és igual a la diferència entre el total del temps disponible, el temps dedicat a l'explotació agrícola (demanda de treball agrari) i el dedicat a l'oci:

$$to_{f} = T - tf - to$$

En aquest context, Huffman (1980) defineix tf i to com funcions d'algunes (en el primer cas) o totes (en el segon) les variables exògenes del model:

$$tf = tf(W_{of}, W, Pq, E) \text{ con } \begin{cases} \frac{\partial to_{f}}{\partial W_{of}} < 0 \\ \frac{\partial to_{f}}{\partial Pq} > 0 \end{cases}$$

$$to = to(W_{of}, Pq, W, Z, E, V, T)$$

⁶ Alguns autors consideren més apropiat, en l'àmbit de l'explotació familiar, la maximització dels ingressos totals en lloc de la maximització del benefici (per exemple, Cefia 1985 o Schmitt, 1989; 1991). Aquest supòsit permetria seguir utilitzant treball en l'explotació, inclòs, després de que el valor del producte marginal de la última unitat emprada fos inferior a la taxa de salari extern, però això sempre que el valor de la productivitat mitjana sigui superior a aquest, en altres paraules, mentre el valor del producte marginal del treball en l'explotació sigui positiu.

A partir de aquí, la substitució d'ambdues equacions en $tof = T - tf - to$ permet derivar la funció d'oferta de treball extern de l'agricultor (això es, tof):

$$tof = T - tf - to = T - tf(Wof, W, Pq, E) - to(Wof, Pg, Pq, W, Z, E, V, T)$$

I derivar l'oferta de treball total com:

$$T - to(Wof, Pg, Pq, W, Z, E, V, T) = tof + tf = S_L$$

Essent $tof + tf$ la funció d'oferta total de treball (representada per la variable S_L).

En conseqüència la funció d'oferta de treball extern dependrà de l'oferta total de treball (S_L) menys la funció de demanda de treball en l'explotació (tf). Això és:

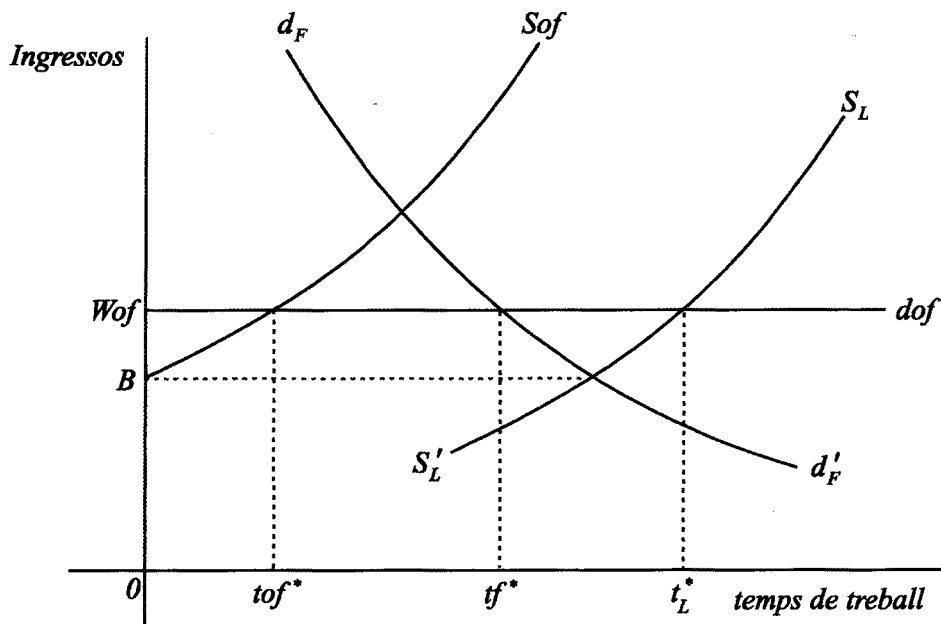
$$tof = S_L(Wof, Pg, Pq, W, Z, E, V, T) - tf(Wof, W, Pq, E)$$

D'aquesta manera, el model Huffman (1982) deriva la funció d'oferta de treball exterior de l'agricultor com un excés d'oferta, és a dir, com la diferència entre l'oferta de treball total de l'agricultor (això és, la quantitat de treball maximitza la seva utilitat) i la demanda de treball de l'explotació (volum de treball que maximitza el seu benefici). Des d'aquesta perspectiva, és lògic que, per l'autor, totes les variables que afectin a la demanda del treball en l'explotació i a l'oferta total de treball de l'agricultor s'incloguin en la decisió d'oferir treball exterior i en conseqüència:

$$tof = (Wof, Pg, Pq, W, Z, E, V, T)$$

Gràficament, il·lustrarem, primer la corba de demanda de treball agrari (d_F, d'_F) i la corba d'oferta total (S_L, S'_L). Si, després, definim la demanda de treball extern (Wof, dof) pot determinar-se l'oferta de treball exterior (B, Sof) com un excés d'oferta. En aquest punt, el temps òptim de treball extern seria tof^* , l'oferta total de treball t_L^* i l'assignació òptima de treball en l'explotació tf^{**} .

Gràfic n° 2. Oferta de treball agrari, no agrari i total.

Font: Huffman (1982, 16)

A partir d'aquestes relacions, Huffman (1982) interpreta que qualsevol variació en els preus alterarà les condicions d'òptim i determinarà una reassignació del temps entre les diferents activitats. D'aquesta forma, i segons l'adaptació de Lassibille (1986), pot concloure's que:

1. Un increment del preu de l'output (Pq), *ceteris paribus*, hauria de provocar una variació, en el mateix sentit, del temps dedicat a l'explotació i de la demanda d'inputs de producció materials (si ambdós són complementaris). En aquest supòsit, a més, la demanda d'oci hauria d'augmentar (si aquest és un bé normal), però com l'elasticitat renda de la funció de demanda de bens de consum és positiva, l'oferta de treball extern hauria de disminuir. La variació estarà en funció dels respectius valors de l'elasticitat-renda de la demanda d'oci i de la demanda de béns de consum, així com de la proporció que representen els ingressos agrícoles sobre la ingrés familiar total. Contràriament, si el treball agrícola i els inputs materials són substitutius, el temps d'oci hauria de créixer. No obstant, l'efecte sobre l'oferta de treball exterior es dubtós; el valor, finalment, assolit dependrà, essencialment, del grau de substitució entre els factors de producció, de les seves respectives productivitats marginals i del

- preu dels *inputs* materials en relació al salari que el productor obtindria en el mercat extern.
2. Un augment en els preus dels *inputs* materials (W), *ceteris paribus*, induiria a una disminució de la seva demanda i a una reducció dels temps d'oci. El resultat estarà en funció del valor de l'elasticitat renda de l'oci i de la proporció que representa la despesa en *inputs* materials en la determinació del marge de l'explotació. Tanmateix, el temps dedicat a l'explotació i el dedicat al treball extern haurien d'evolucionar en sentit contrari; la seva relació serà, novament, funció del major o menor grau de substitució entre l'*input* treball i els *inputs* materials. Així, en cas de complementarietat, l'augment de preus dels *inputs* induirà, també, a la reducció del treball agrícola. En cas contrari, aquest últim hauria d'augmentar però quedaria indeterminat l'efecte sobre l'oferta de treball extern ja que la seva assignació estarà en funció de la importància de l'elasticitat de la demanda d'oci en relació a la renda.
  3. Un augment de la taxa de salari extern (Wof), *ceteris paribus*, hauria de provocar una reducció del temps dedicat a l'explotació. A més, en el supòsit que l'oci fos un bé normal i l'efecte substitució oci-béns de consum fos superior a l'efecte renda sobre la demanda d'aquests últims, el temps d'oci hauria de disminuir i el temps de treball extern augmentar. En la hipòtesi contrària, el temps d'oci augmentaria però les conseqüències sobre el treball extern serien, també, ambigües; el seu valor dependrà, fonamentalment, de l'elasticitat de la demanda d'oci respecte a la taxa de salari de mercat.
  4. La variació en els ingressos no laborals, també, afectarà a la distribució temporal i, en conseqüència, un increment en aquest ítem (Z), *ceteris paribus*, hauria de conduir a un increment en el temps d'oci juntament amb una reducció de l'oferta (total) de treball. En aquest supòsit la demanda de factors de producció quedaria inalterada i es reduiria l'oferta de treball extern.
  5. Per últim, les variables de capital humà (E) afectaran a les decisions de treball exterior a través dels seus efectes sobre l'eficiència. En aquest sentit, si els factors de producció són substitutius (complementaris) i si l'educació permetés, per exemple, augmentar la taxa salarial en major (menor) proporció que el valor de la productivitat

marginal del treball en l'explotació, un increment del estoc de capital humà, *ceteris paribus*, aniria acompanyat d'una reducció (increment) de l'oferta de treball agrícola. No obstant, l'efecte sobre el temps d'oci no és clar; restarà funció de l'elasticitat del salari respecte el nivell d'educació. A més, les conseqüències sobre el temps de treball exterior evolucionarien, a la seva vegada, en funció dels efectes de l'educació sobre la productivitat dels factors de producció, dels efectes de renda i substitució de la demanda de béns i de la influència de la formació en la taxa salarial.

Seguint aquesta perspectiva, algunes de les anàlisis a considerar són, per exemple, la de Huffman i Lange (1989); Lass i Gempešaw (1992); Benjamin et al. (1994); Abdulai i Delgado (1999) o Goodwin i Holt (2002), entre d'altres. La seva aportació consisteix en la desagregació dels comportaments dels diferents membres de la unitat familiar (referenciats, per simplificar, pel marit (M) i la muller (F)).

En síntesi, aquestes modelitzacions mostren una funció d'utilitat (de l'explotació familiar) que depèn del temps d'oci dels cònjuges (to^M , to^F), dels béns i serveis adquirits (g) i d'un vector de característiques exògenes (V), que inclou, per exemple, el capital humà de la parella, el nombre de fills, la distància als centres comercials, la proximitat a les escoles, etc. De manera que:

$$U = U(to^M, to^F, g; V)$$

amb:

$$\partial U / \partial \Omega > 0 \quad \text{y} \quad \partial^2 U / \partial \Omega^2 < 0$$

essent:

$$\Omega = to^M, to^F, g$$

La condició d'òptim s'obté de la maximització de l'esmentada funció d'utilitat subjecta a les restriccions de temps, renda i producció, definides, específicament per:

1. Restricció de temps = T :

$$T = tf^i + tof^i + to^i, \text{ per: } tof^i > 0, \text{ essent: } i = M, F$$

2. Restricció d'ingressos o renda⁷:

$$Pg \cdot g = Wof^M \cdot tof^M + Wof^F + tof^F + Pq \cdot Q - W \cdot X + Z$$

essent: $(Pq \cdot Q - W \cdot X)$: els ingressos externs a l'explotació

Z : l'existència d'altres ingressos

$Wof^M \cdot tof^M + Wof^F \cdot tof^F$: els ingressos externs d'ambdós cònjuges⁸

$Pg \cdot g$: despesa en béns de consum

3. La funció de producció depèn dels *inputs* de treball agrari del matrimoni (tf^M, tf^F), dels *inputs* adquirits (X) que inclouen, també, la contractació del treball assalariat, del capital humà (E^M, E^F) i d'altres factors específics (ϕ) com, per exemple, la climatologia, l'estat de les infraestructures, etc.⁹ De forma que:

$$Q = Q(tf^M, tf^F, X; E^M, E^F, \phi)$$

En funció d'aquestes especificacions, i de forma similar a Huffman (1980), s'estima que l'assignació del temps òptim, en aquest cas, pel marit i la muller, s'obté quan el valor de la utilitat marginal del temps dedicat a l'explotació i el salari extern són iguals en cadascun dels cònjuges. D'aquí, es deriva que la condició necessària per adoptar treball exterior requereix que els salaris externs d'ambdós, individualment, superen els seus respectius valors marginals de temps de treball en l'explotació. En aquest sentit, les

⁷ Com en els models precedents, aquesta restricció es construeix sota els supòsits de que l'explotació es competitiva en els mercats d'*outputs* i *inputs*, que ven tot el seu *output* i que el conjunt d'ingressos es gasta en béns de consum (g).

⁸ En Huffman i Lange (1989) s'introdueixen, les següents especificacions:

a) $Wof^i = Wof^i(\gamma)$ on γ representa la distància al centre de treball extern. Es, doncs, un salari net dels costos de transport.

b) A més, l'equació de salaris depèn, en ambdós cònjuges, dels respectius *inputs* de capital humà (E^i) i de les característiques del mercat de treball local (Ψ).

$$Wof^i(\gamma) = Wof^i(E^i, \Psi)$$

La resta de modelitzacions segueixen, a grans trets, aquesta especificació.

⁹ Abdulai i Delgado (1999) diferencien, a més, la contractació de treball assalariat de la compra d'*inputs* no laborals i afegeixen, també, un vector d'*inputs* fixes (com la terra).

decisiones d'ambdós membres resulten interdependents, és a dir, l'oferta de treball exterior de cada cònjuge estarà condicionada, en gran mesura, per l'elecció adoptada per l'altre¹⁰. També, de la mateixa manera que en Huffman (1980), el signe esperat de l'oferta d'activitats externes davant les variacions dels preus relatius queda, en molts casos, indeterminat. Això és, en última instància l'efecte d'un increment del preu de l'*output* o, en el seu cas, d'una disminució dels preus dels *inputs* materials depèn del grau de substitució entre els factors de producció, de les seves respectives productivitats marginals, de la relació entre el preu dels *inputs* i el preu de l'*output*, del salari extern i del valor de l'elasticitat de la demanda d'oci respecte a la renda. Per altra banda, l'efecte d'un increment del salari extern es mostra funció, essencialment, del valor de l'elasticitat de la demanda d'oci respecte la renda.

Malgrat la seva rigorositat, en aquestes formulacions, es troben supòsits limitadors, si bé alguns d'ells han estat incorporats, parcialment, en estudis més recents. Una de les restriccions més discutides es basa en la consideració de que el cost oportunitat del treball, en qualsevol assignació, sigui igual al salari extern, el que suposa que el treball en l'explotació i el treball extern són substituïbles perfectes. En aquest aspecte, López (1984), per exemple, realitza una valuosa contribució al presentar una funció d'utilitat que no depèn del treball total sinó de la forma en que aquest es distribueix i a l'integrar, també, la maximització de beneficis en la restricció de la renda. Això és:

$$U = U(tf, tof; g_1, \dots, g_n) \text{ amb } \begin{cases} g_1 \dots g_n \geq 0 \\ tf; tof \geq 0 \end{cases}$$

on: *tf*: nombre d'hores de treball en l'explotació

tof: nombre d'hores de treball exterior

g: ($g_1, \dots, g_n$) és la n-dimensió del vector de béns de consum.

---

¹⁰ El model de Lass i Gempeaw (1992) amplia l'anàlisi mostrant els resultats en funció de quatre règims possibles: 1) que ambdós cònjuges tinguin treball extern; 2) que ho tingui, únicament, el marit; 3) únicament, la muller; i 4) que cap d'ells tingui una activitat exterior. I el model de Benjamin et al. (1994) desagrega vuit règims en funció de que: 1) ambdós cònjuges tinguin treball extern i contractin assalariats per les tasques de l'explotació; 2) només el marit tingui treball extern i contractin assalariats per les tasques de l'explotació; 3) només la muller tingui treball extern i contractin assalariats per les tasques de l'explotació; 4) ambdós cònjuges sense activitat externa i contractació de treball assalariat; 5) només el marit sense activitat externa i no contractin assalariats; 6) només la muller sense activitat externa i no contractin assalariats; 7) ambdós cònjuges sense activitat externa i sense contractació, tampoc, d'assalariats i 8) ambdós cònjuges amb activitat externa i contractació d'assalariats.

L'assignació òptima la deriva de la maximització de l'esmentada funció subjecta a una doble restricció:

1. Restricció temporal:

$$tf + tof \leq T$$

essent: T : el nombre total d'hores de treball disponibles pels membre de l'explotació

2. Restricció pressupostària:

$$\sum_{n=1}^N p_n g_n \leq \pi(Q; tf) + Wof \cdot tof + Z$$

on: p_n : ($p_1, \dots, p_n$) és el vector de preus dels corresponents béns de consum

$\pi(Q; tf)$: representa la condició de maximització de beneficis de l'explotació agrària¹¹

Q : és el vector de l'*output* agrari net (això és, una vegada deduïts els *inputs* necessaris per la producció)

Wof : és el salari extern

Z : són les rendes no laborals

Amb aquesta especificació, el salari-ombra del treball en l'explotació es fa endogen al model i les decisions d'oferta de treball i producció interdependents; en altres paraules, la maximització de beneficis i la maximització de la utilitat no poden ser dicotomitzades¹². López (1984) prova, a més, que el salari-ombra es inferior al salari extern, mostrant-lo, així, com un factor explicatiu de l'adopció de treball exterior per part dels membres de l'explotació. Sobre aquesta mateixa vessant, encara que des d'una altra

¹¹ Si s'introdueix l'existència de rendiments constants a escala, la funció de beneficis esdevé homogènia de grau 1 en tf i pot descompondre-se en:

$$\pi(Q; tf) = \bar{\pi}(Q) \cdot tf$$

on $\bar{\pi}(Q)$ es el rati salarial del treball en l'explotació (endogen al model) i determinat per la tecnologia de producció, el preu dels *inputs* i el preu del *output*.

¹² De manera que, per exemple, un increment del preu de l'*output* incrementaria, també, el valor del treball en l'explotació i obligaria a reconsiderar l'assignació de consum i l'oferta de treball.

òptica expositiva¹³, Schmitt (1989; 1991) estima, també, que el menor cost oportunitat de treball familiar, la innovació tecnològica estalviadora en treball i l'escassa evidència d'economies d'escala en l'agricultura són factors fonamentals en la determinació de la participació en el mercat de treball extern.

Altres limitacions a considerar refereixen, entre d'altres, la possibilitat de treball assalariat en l'explotació, les restriccions de jornada laboral, la consideració de que els mercats de factors (terra i treball) no siguin perfectes o el risc associat a la producció agrícola. En aquest sentit, Benjamin et. al. (1994), per exemple, consideren la dedicació parcial en funció de l'existència (o no) de treball assalariat en l'explotació i suggereixen estudiar, a més, ambdues decisions simultàniament. Això fa que la seva modelització acabi contemplant fins vuit règims de treball possibles, en funció de l'existència (o no) de treball extern de l'home, de la dona i de la contractació (o no) de treball assalariat en l'explotació agrària. En aquesta línia, Abdulai i Delgado (1999) introdueixen, en la funció de producció, la possibilitat de contractar treball assalariat i les limitacions d'explotar un factor fix (la terra). L'especificació d'aquests supòsits porta a que la decisió d'adoptar ocupacions múltiples sigui funció, també, del cost de contractació del treball exterior per les activitats agràries en l'explotació i de la grandària d'aquesta. Per la seva banda, Pereira i Summer (1990, cit. Hernández Sancho, 1992, 57) inclouen la idea d'imperfeció dels mercats de treball rurals, introduint en la seva modelització algunes restriccions (com el conjunt de recursos propietat de l'explotació —terra i maquinària agrícola—) que impedirien la distribució òptima del temps de treball.

Finalment, cal destacar, que encara que la majoria d'estudis reconeixen la influència dels factors econòmics en l'adopció de la pràctica pluriactiva són, relativament, pocs els que cerquen la seva atenció en la influència de les condicions dels mercats agraris. En aquest sentit Huffman (1980) ja apuntava l'elevada correlació existent entre els ingressos agraris i l'oferta de treball extern. Barlett (1991, cit. en Mishra i Goodwin, 1987, 880) situava com a raó principal per l'adopció de treball exterior la variabilitat, el risc i l'incertesa dels esmentats ingressos agraris si bé en el seu anàlisi no arriba a explicitar un model de treball extern. Benjamin i Guyomard (1994), per la seva banda, estimen els efectes dels possibles canvis de la PAC (reducció de preus, *set-aside* i primes

---

¹³ Per Schmitt (1989; 1991) l'ocupació de treball òptim ve determinada pel cost oportunitat del treball en relació a la Frontera de Possibilitats d'Ingressos i no per la interdependència entre la maximització de la utilitat i la maximització dels beneficis de l'explotació agrària.

compensatòries) en la participació de la dona en el mercat extern. I Mishra i Goodwin (1997) avaluen els efectes de la variabilitat dels ingressos agraris sobre la decisió d'adoptar un treball extern. L'incertesa i el risc són introduïts en la funció d'utilitat a través d'un coeficient de probabilitat associat als ingressos agraris. D'aquesta manera, canvis en la percepció del risc haurien de canviar l'assignació del temps en favor de l'alternativa menys arriscada.

3.2.3. Factors que incideixen en l'oferta de treball extern dels agricultors. Principals resultats de les investigacions empíriques.

L'esquema teòric esbossat fins ara tenia com a propòsit presentar un marc d'anàlisi que permetis discernir els principals determinants que conflueixen en l'adopció d'activitats externes a l'explotació, per part dels diferents membres de la família. En aquest camp, la majoria dels estudis empírics desenvolupats són estimacions economètriques de funcions tipus *probit* o *logit* formalitzades sobre dades d'enquestes basades en l'estructura i característiques de les explotacions agràries. En alguna cas es recorre, també, a models d'equacions simultànies.

L'anàlisi comparativa dels diferents anàlisis (la majoria sobre agricultors americans, canadencs i francesos) mostra que, molts cops, la distribució òptima dels recursos de treball disponibles en l'explotació familiar, en el supòsit de que existeixen possibilitats d'ocupació extern, es basa en una estructura pluriactiva. L'assignació definitiva depèn tant de factors econòmics com sociodemogràfics i esdevé funció de, al menys, els següents factors: les condicions externes (que inclouen el salari de mercat), el volum d'ingressos totals, l'estructura de les explotacions agràries, el preu dels *inputs* i l'*output* i les característiques i responsabilitats familiars. No obstant, les especificacions evidencien la influència d'aquests factors en diferent ordre d'importància. En aquest sentit, l'anàlisi dels resultats revela com a variables més significatives :

1. Les condicions del mercat exterior (fonamentalment del salari). En aquest punt alguns estudis (Huffman, 1980; Summer, 1982; López, 1984 ó Abdulai i Delgado, 1999, per exemple) constaten la forta elasticitat positiva de l'oferta de treball extern en relació amb el salari ofert en el mercat, en altres paraules, un augment d'un 1% en la remuneració de les activitats externes hauria de conduir a un augment en la seva

dedicació¹⁴. Els treballs han confirmat, també, la influència negativa d'un increment dels ingressos no laborals (pensions, interessos, etc.) sobre l'oferta de treball exterior (Summer, 1982; Lass i Gempesaw, 1992; López, 1994 ó Abdulai i Delgado, 1999, entre d'altres). Aquests dos últims arriben, fins i tot, a quantificar la resposta dels agricultors, concretament, formulen que un increment del salari d'un 1% hauria de reduir la probabilitat de treball extern en, aproximadament, un 0,15). En la mateixa línia, Goodwin i Holt (2002) mostren també, la negativa influència dels programes socials en Bulgària. Alguns autors (com, Huffman i Lange, 1989; Tokle i Huffman, 1992; Mishra i Goodwin, 1996 ó Abdulai i Delgado, 1999) estimen, també, la influència significativa de les condicions locals (infraestructura, desenvolupament local i distància al centre de treball).

2. Les condicions dels mercats agraris. Entre els estudis que consideren, empíricament, aquesta qüestió es constata la influència negativa que un increment del preu de l'*output* o del marge brut de l'explotació té sobre la probabilitat de participació en el mercat de treball exterior. En aquest sentit, López (1984), per exemple, estima que un 1% d'increment en els ingressos agraris hauria d'augmentar en un 0,11 la dedicació a l'explotació dels agricultors i decrementar, en canvi, en un 0,25% la seva oferta de treball extern. I Furtan et. al (1985) troben, també, en el valor net de l'*output*, un determinant significatiu. En la mateixa línia, Mishra i Goodwin (1996) confirmen, també, que l'oferta de treball extern està positivament correlacionada amb la variabilitat i el risc dels ingressos agraris. De forma que, segons els autors, un 10% d'increment en el coeficient de variació dels ingressos agraris hauria d'augmentar l'oferta de treball exterior unes 21 hores a l'any. Per la seva banda, Benjamin i Guyomard (1994) estimen els efectes d'una reducció dels preus agraris, de l'aplicació del *set-aside* i de les primes compensatòries en la participació de la dona en el mercat exterior, conclouent que els dos primers augmentarien la possibilitat de treball extern i les primes la reduirien.

La rellevància d'aquests resultats permet inferir les importants implicacions que podrien tenir (i, de fet, tenen) les polítiques agràries sobre l'assignació de recursos en el medi rural. Així, per exemple, es podria esperar que una reducció dels preus de

---

¹⁴ Els valors oscil·len, malgrat tot, segons els autors. Així, per exemple, un increment d'un 1% en la remuneració exterior augmentaria, segons Summer (1982), l'oferta de treball extern en 1,13%. En canvi, en Huffman (1980) el valor es situa en 0,33%, en López (1984) en 0,18% i, finalment en Abdulai i Delgado (1999) el valor està pròxim a 0,32%.

garantia incrementes la volatilitat dels ingressos agraris afavorint el treball extern dels membres de l'explotació, la qual cosa apropiaria l'important paper que pot jugar la pluriactivitat com a mesura d'ajust i estabilitat de moltes zones rurals.

3. Les característiques i composició de la unitat familiar. La participació en el mercat exterior es mostra, també, dependent de l'edat dels membres de l'explotació i del nombre i edat dels fills. La participació es major entre la població jove (amb un màxim, al voltant dels 38 anys, aproximadament)¹⁵ i es redueix amb l'edat (Summer, 1982; Huffman i Lange 1989; Benjamin et. al., 1994; Kimhi i Lee, 1996; Mishra i Goodwin, 1997; Kimhi, 2000). Al mateix temps, els estudis proven que l'existència de nens petits i gent gran redueix l'oferta de treball exterior de la dona però no influeix significativament en la probabilitat de participació externa masculina¹⁶. En canvi, les característiques de l'explotació es mostren més rellevants en el cas del marit (Lass i Gempesaw, 1992; Benjamin et. al, 1994; Mishra i Goodwin, 1997; Abdulai i Delgado, 1999).

En relació amb aquesta qüestió, els anàlisis, també, constaten la interdependència en les decisions dels cònjuges, mostrant-se, a més, més dependent la decisió pluriactiva de la muller (Huffman i Lange, 1989; Lass i Gempesaw, 1992; Kimmi i Lee, 1996; Abdulai i Delgado, 1999 ó Goodwin i Holt, 2002). En aquest sentit, s'ha observat que els efectes de la variació del salari masculí sobre l'oferta exterior femenina són significatius. Segons Abdulai i Delgado (1999), un increment de l'1% en el rati salarial del cònjuge masculí es associat amb una reducció mitjana del 0,21% en el nombre de dies oferts per les mullers. A més, els estudis assenyalen que un increment de l'oferta de treball agrari del marit provoca una disminució en l'oferta conjunta del treball extern. En canvi si l'increment es refereix al treball extern, decrementaria l'oferta exterior de la muller que aniria acompanyada, normalment, d'una major dedicació a l'explotació. En canvi, les alteracions en l'oferta de treball

---

¹⁵ Encara que és una mica superior en determinats autors, per exemple, Huffman (1980) estima l'edat de màxim esforç sobre els 53 anys, Summer (1982) la situa en 47 i Benjamin et. al. (1994) en 46.

¹⁶ Aquests resultats són rellevants pels estadis inferiors a 16 anys i superiors a 65. No obstant, alguns treballs (Huffman, 1980 ó Kimi i Lee, 1996) si observen certa influència sobre l'oferta externa masculina.

agrari o extern de la dona no repercuteixen, significativament, en les decisions d'oferta de treball masculí¹⁷.

En aquest àmbit de caracterització de la família agrària els resultats, també, revelen que la inversió en capital humà (mesurada, fonamentalment, en funció del nivell de formació i experiència) esdevé significativa en la determinació dels ingressos externs i, en conseqüència, en la diversificació del treball fora de l'agricultura. Gran part dels estudis confirmen, en aquest sentit, un important increment de l'oferta de treball extern, suggerint, en tots els casos, una influència significativa sobre la variant femenina¹⁸ (Huffman, 1980; López, 1984; Lassibile, 1986; Huffman i Lange, 1989; Gould i Saupe, 1989; Lass i Gempeasaw, 1992; Benjamin i Guyomard, 1994; Abdulai i Delgado, 1999).

No obstant, hi ha autors que no troben aquesta rellevància estadística i confirmen, en canvi, la influència de l'experiència agrària en la menor probabilitat d'oferir treball extern (Summer, 1982; Mishra i Goodwin, 1997).

3.3. Els límits de la modelització neoclàssica.

La microeconomia neoclàssica aplica la teoria de la utilitat i de l'empresa a l'explotació agrícola familiar i suposa una distribució eficient del recurs treball amb l'objectiu de maximitzar la utilitat i els beneficis, o en el seu cas, els ingressos de l'explotació agrària. D'aquesta manera, la determinació de l'oferta individual o familiar, segons els autors, s'obté com a resultat de maximitzar una funció d'utilitat subjecta a les restriccions —de temps, renda i producció— definides pels corresponents actius agraris, i suposant, a més, que l'oci no és un bé inferior i que les preferències són consistents. Sota aquests supòsits, l'existència de pluriactivitat és plantejada com un exemple d'ajust eficient donades les condicions tècniques i econòmiques imperants. Segons això, l'existència de disparitats regionals en els nivells de renda o productivitat, la constatació d'un excedent de mà d'obra agrària o d'una desocupació disfressada es justificarien mitjançant la presència de

---

¹⁷ Aquests resultats són consistents des del punt de vista tradicional, això és, des d'una societat on les activitats masculines siguin dominants i les femenines residuals.

¹⁸ En altres paraules, un 1% d'increment en els anys de escolarització condueixen a una expansió de l'oferta de treball exterior. No obstant això, els resultats oscil·len entre 1,25% de López (1984) o el 1,03 de Huffman (1982) al 0,33 de Abdulai i Delgado (1999).

restriccions a la mobilitat intersectorials dels recursos i/o les imperfeccions dels mercats de factors (tant terra com treball). Com a contrapunt, les crítiques a aquests plantejaments sostenen que aquests no permeten modelitzar, adequadament, la conducta de l'oferta de treball domèstic en tant que resulta difícil integrar, en aquestes formulacions, algunes qüestions distintives de l'agricultura familiar, com la part de transaccions no monetitzades, la dicotomia entre producció per la venda o per l'autoconsum, el caràcter estacional de determinades activitats, la major o menor rigidesa de les possibilitats d'ocupació externa i, sobretot, les característiques intrínseques del recurs treball familiar, no homogeni i subjecte a un sistema diferencial d'incentius i compensacions.

Malgrat tot, creiem que, dins dels límits que imposa la naturalesa de la pròpia agricultura familiar, l'aplicació empírica d'aquest tipus de modelitzacions contribueix a desarticular i comprendre alguns aspectes, fonamentals, del comportament de les actuals explotacions pluriactives i per això, plantejarem, posteriorment, la seva aplicació en el nostre àmbit geogràfic d'estudi.

Segona part

**Estudi de la pluriactivitat agrària a la zona del
Delta de l'Ebre.**

Capítol 4

L'escenari de referència.

4.1. Introducció.

El Delta de l'Ebre ofereix un paisatge solcat d'infinitat d'arrossars que reflexen el paper essencial, alhora que crític, que té l'agricultura al llarg de l'indret. Però la importància del conreu de l'arròs no és només rellevant per la seva contribució econòmica sinó que esdevé, a més, un factor de cohesió, social i territorial, indispensable per garantir la sostenibilitat de la població i l'entorn natural. En els últims anys, no obstant, l'escenari està mudant i la continuïtat de l'activitat no sembla del tot garantida. Entre els vectors de canvi s'observa la influència de factors de diferent tarannà. Per una banda, en el Delta, de forma semblant a altres espais catalans, el model productiu generat ha comportat la reducció i reestructuració de moltes explotacions agràries. Per l'altra, les transformacions socials —millor formació dels fills, assalariació de la dona, socialització dels paràmetres del benestar, etc.— han fracturat l'estructura de les explotacions familiars, interrompent el seu tradicional funcionament. En altres paraules, la situació material s'ha deteriorat, sobretot, per la pèrdua d'actius i la desvalorització de la professió. Els costos socials derivats d'aquests processos són complexos. Com a resultat els esforços pagesos del delta viuen una situació difícil, a sostrac de l'evolució que segueixi la regulació del mercat de l'arròs i de la implantació d'unes polítiques de desenvolupament —rural o territorial— que reconeguin el medi físic com suport de tot l'entramat. Aquestes polítiques haurien d'introduir, entre altres aspectes, la valoració de les funcions col·lectives de l'activitat agrària envers els recursos naturals i el medi ambient. Això, donaria legitimitat a uns agricultors que, a manca de fonts alternatives d'ocupació, tenen en l'espai natural una font opcional d'ingressos. En aquestes condicions, les perspectives de gran part de la població activa agrària hauran de passar (de fet, creiem, que ja passen)

per la diversificació econòmica de les seves rendes i la necessitat de transformar-se en actius agraris pluriactius.

La transcendència d'aquest tema és cada cop menys discutible però, a més, l'agilitat en que estan succeint els canvis fa percebre la necessitat d'un estudi específic que permeti interpretar i avaluar el seu paper i importància. En aquest sentit, a l'inici de la investigació, ens marcarem, com objectius essencials, l'estudi de les circumstàncies que faciliten la diversificació d'ingressos i la possibilitat d'estimar les relacions —de conflicte i/o complementarietat— amb les noves polítiques agràries que s'esbossen. Resulta evident, però, que l'estudi d'aquestes qüestions s'ha d'inscriure en un entorn més ampli que inclogui, per exemple, el medi, el desenvolupament econòmic i social o l'organització territorial. Seguint aquest plantejament, en aquesta segona part, el primer capítol ofereix una visió de contexte centrada, especialment, en els trets definidors de l'espai. L'estudi comença aportant, mitjançant un conjunt limitat d'indicadors, alguns dels elements que defineixen i tipifiquen la situació socioeconòmica¹. L'objectiu és poder esbrinar les possibles articulacions de l'agricultura amb el medi rural i el desenvolupament territorial, amb la finalitat d'observar, més tard, si la pluriactivitat pot ésser reforçada (o no) per l'entorn i si, a tal efecte, esdevindria (o no) una bona eina de concert davant els nous paràmetres que s'aproximen. Posteriorment, en el capítol següent, estudiarem el tipus d'estructura agrícola dominant. Aquest és un aspecte fonamental per comprendre el procés d'ajust i reestructuració seguit i, a partir d'aquest, intuir el paper abastat per la pluriactivitat. Finalment, el capítol sisè, es dedicarà a l'estudi específic de les conductes alternants —quantificació, caracterització i determinants—.

---

¹ Seguint l'estudi sobre el medi rural de Regidor (2000), de la gran varietat d'indicadors socioeconòmics possibles he seleccionat quatre:

- 1) la importància i complexitat del patrimoni natural,
- 2) els trets demogràfics (variació, composició i perfil educatiu),
- 3) l'activitat econòmica (activitats rellevants i estructura d'ocupació), i
- 4) els nivells de renda i de benestar social.

4.2. El Delta de l'Ebre. Configuració física i territorial.

4.2.1. Base territorial de l'àmbit.

El Delta de l'Ebre, situat en l'extrem meridional de les terres catalanes, prop del límit amb el País Valencià, constitueix una unitat geogràfica d'uns 320 Km² que s'estén sobre la cruïlla litoral de les comarques del Baix Ebre (on s'ubica un 62,5% de l'espai) i del Montsià (on hi és el 37,5% restant). Concretament, abasta els termes municipals de Deltebre i St. Jaume d'Enveja i la zona no continental de L'Aldea, L'Ampolla, Amposta, Camarles i St. Carles de la Ràpita.

Taula 1. Delta de l'Ebre. Distribució territorial (inclou la part no deltaica d'alguns termes municipals). 2001.

Municipi	Superfície (Km ²)	Població 2001	Densitat (hab/km ²)	Altitud (m)
Aldea, l'	35,40	3.539	99,97	9
Ampolla, l'	35,30	1.893	53,62	8
Amposta	136,20	16.760	123,05	8
Camarles	29,00	2.937	101,27	13
Deltebre	91,10	10.381	113,95	9
Sant Carles	50,90	11.485	225,63	11
Sant Jaume	48,80	3.304	67,70	7
Delta	426,70	50.299	117,87	
Catalunya	31.895,30	6.361.365	199,44	

Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

4.2.2. Morfologia i valors naturals: El valor afegit del Delta.

El Delta de l'Ebre, com la resta de deltes, és un ambient sedimentari dinàmic que enregistra la transició entre els habitats marins i els terrestres. El seu estrat és d'una intensa varietat i alteració estacional que oscil·la entre les condicions d'hipersalinitat de gran part de les zones costaneres (amb manca d'aigua dolça) i la resta de l'espai on s'acumula la descarrega fluvial. Geoecològicament conforma un patrimoni natural de

singular vàlua, reflexat tant en la seqüència sedimentària i hidrològica com en la biodiversitat d'habitats i espècies que hom podem trobar al llarg de l'indret.

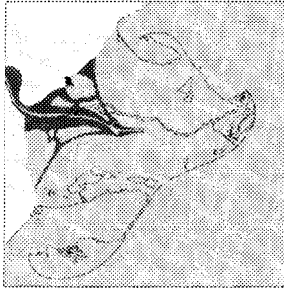
a) La història evolutiva.

Seguint el riu, la plana deltaica actual s'endinsa uns 26 Km en el mar dibuixant un triangle equilàter d'un 25 Km de base sobre la N-340 i vèrtexs en els ganxos sorrencs dels Alfacs (a la dreta) i el Fangar (a l'esquerra). El Delta conforma, així, una gran planícia, d'una altitud màxima d'un 3 ó 4 metres, que modela una imatge oberta i lineal només trencada per la línia divisòria del riu Ebre.

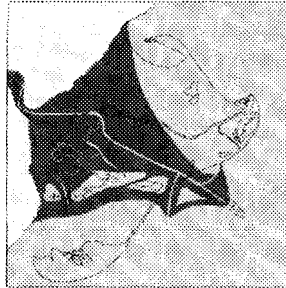
Geològicament, constitueix un exemple de delta marcat, alhora, per la influència fluvial, responsable de la projecció de la plana mar endins i pels processos costaners (dinàmica de l'onatge) reflexats en la regularitat i extensió de les fletxes litorals. La seva evolució és relativament recent. De fet, el perfil sedimentològic situa els primers substrats en el Pliocè mitjà i superior (fa uns 3,5 milions d'anys). No obstant, les forces que modelen tectònicament el tram sud de la depressió de L'Ebre ja varen començar a actuar entre l'Eocè i el Miocè superior (fa uns 30 milions d'anys) quan es conformà l'alineació principal de les línies de falla i dels plegaments norest-nordoest. Posteriorment, durant el Pre-Pliocè, es produiria una fase de distensió que provocà un enfonsament de la plana continental, el que afavoriria els processos sedimentaris del Pliocè. Durant el quaternari, s'observà una gran mobilitat sedimentària, si bé el desenvolupament més significatiu de la plana, tal i com la coneixem, es conformà durant l'ascens eustàtic del nivell del mar posterior a l'última glaciació. L'ascens no es produí, però, de manera continua i uniforme sinó que van donar-se estabilitzacions temporals a diferents nivells. Els sondeigs han detectat dues estabilitzacions principals, una a 10-12 metres per sota del nivell actual del mar (fa uns 7.500 anys) i l'altra a 5 metres per sota (fa uns 4000 anys). Amb la primera, la progradació del Delta cobra un increment considerable, consolidant el fragment més important del territori (Maldonado, 1977). Des d'aleshores, els estudis suggereixen que la dinàmica deltaica, amb episodis regressius o de domini continental, ha tingut continuïtat fins l'actualitat (vid. mapa 1).

Mapa 1. Evolució del Delta de l'Ebre durant els últims 4000 anys.

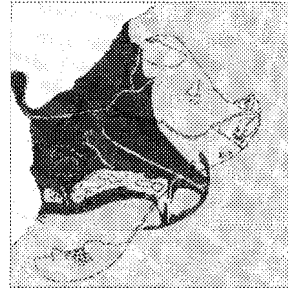
EVOLUCIÓN DEL ÚLTIMO DESARROLLO DELTAICO DEL EBRO (4000 a. J.C -1990)

Configuración aproximada hacia finales del último ascenso eustático, hace unos 4 000 años

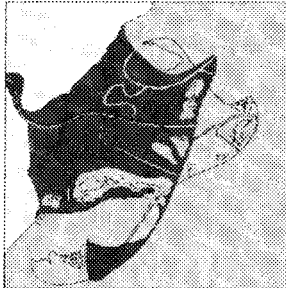
Configuración aproximada entre el siglo VI-X

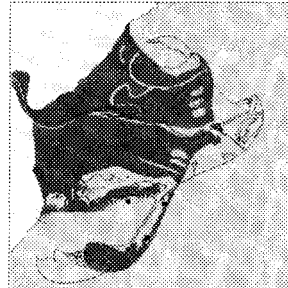
Configuración aproximada entre el siglo X-XII

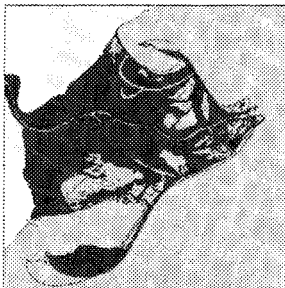
Representación del mapa de Mercator - Hondius (1580)
• Torres de defensa

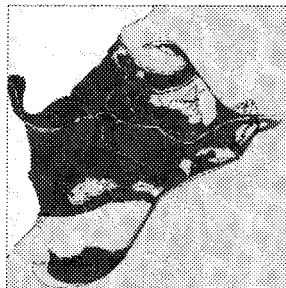
Representación de 1700 aproximadamente

Representación del mapa de Miguel Marín (1749)
• Torres de defensa

Delta del Ebro 1860

Delta del Ebro 1923

La configuració moderna pot reconstruir-se, bastant fidelment, a partir de la cartografia existent. D'aquesta forma es coneix que el perfil actual resta força marcat per l'evolució dels últims tres lòbuls principals (el meridional, el septentrional i el central). El meridional (que desembocava pel port del Fangós penetrant uns 8 Km mar endins des de l'actual Platjola) és el més antic, es desenvolupà, aproximadament, entre els segles VI i XVI i fou el que originà la punta de la Banya i la Barra del Trabucador. Posteriorment, la remodelació i ruptura del meandre intern provocà l'abandonament d'aquest jaç fluvial i es formà un nou lòbul cap al nord-est (el lòbul septentrional)². Aquest lòbul (que formà la Punta del Fangar) evolucionà des del segle XVII fins principis del XIX. Durant el segle XVIII començà un nou lòbul cap a l'est, situat entre els dos anteriors, amb una desembocadura nord (que va estar activa, només, durant el segle XVIII) i un altra cap a l'est (gola nord de Migjorn). L'actual front s'inicià cap a l'any 1937 com a resultat d'una crescuda del riu, això afavorí l'obertura d'un nou pas cap al nord (la gola nord del marginal esquerre —El Galatxo de Sorrapa— que tingué la seva màxima extensió cap al 1946), així com el tancament progressiu de les altres goles (la septentrional i la de Mitjorn) i la consolidació de les dues fletxes litorals que escorten, avui, el Delta de l'Ebre. (Maldonado, 1977) (vid. mapa 2).

---

² Segons la configuració del mapa Mercator-Hondius (1580), la superfície de la plana estava ja, en aquestes dates, al voltant del 75% de l'espai actual i el nou lòbul restava al nivell de la línia de la costa de la platja de Marquesa (Balada et al., 1997).

Mapa 2. Formació dels lòbuls principals de la plana deltaica de l'Ebre.

- 1. Lòbul deltaic meridional;
- 2. Lòbul deltaic septentrional (segles XVI i XIX);
- 3. Inicis del segle XVIII;
- 4. Segle XVIII;
- 5. Any 1946. La línia de la costa correspon a l'any 1967.
- 6. Zona continental
- 7. Llacunes i aiguamolls

Font: Maldonado (1977,40)

L'evolució dels últims 50 anys, ha vingut condicionada, però, pel progressiu increment del nombre d'embassaments i la gairebé total retenció del cabal sòlid a les seves conques (es comptabilitzen quasi 200 embassaments que retenen al voltant del 99% de la càrrega sedimentària (Ibáñez et al., 1999)). Això ha originat un decreixement de l'aportació fluvial que, juntament amb la força erosiva i distribuïdora de la Mediterrània, ha fet trontollar l'equilibri sedimentari, dinamitzant-se significatius processos de transgressió al llarg de determinats punts costaners i un detriment en la taxa de progració (tot i que no s'ha produït encara una pèrdua neta de superfície (Ibáñez, 1995; Ibáñez et al., 1999)). Concretament, la direcció dominant de l'onatge (de transport nordoest i sudoest) estableix dos sistemes de canvi, el primer (des del Cap de Tortosa cap al nord — hemidelta nord—) presenta una fletxa erosiva a la platja de la Marquesa i una acreció a l'illa de Sant Antoni, a la Punta del Fangar i a l'interior de la badia. L'altre subsistema (forma part de l'hemidelta sud) i presenta processos erosius a Migjorn i d'acreció a la platja dels Eucaliptus, un moviment de rotació respecte al vèrtex nord de la barra del Trabucador i d'acreció a la Punta de la Banya (Generalitat de Catalunya, 1999).

Taula 2. Variacions estimades en els diferents trams. Situació l'any 2001.

Estat evolutiu	Tram	Característiques de l'evolució
Retrocés	Cap de Tortosa	Pèrdua d'àrea = 170 Ha Retrocés linial = 1.600 m Velocitat de retrocés = 39 m/any
	Platja de la Marquesa	Pèrdua d'àrea = 116 Ha Retrocés linial = 250 m Velocitat de retrocés = 6 m/any
	Trabucador (costa externa)	Pèrdua d'àrea = 83 Ha Disminució d'amplada = 60 m (promig)
Avanç	Trabucador (costa interna)	Gir de la barra = 3° (direcció oest) Augment d'àrea = 50 Ha
	Platja dels Eucaliptus	Augment d'àrea = 144 Ha
	Punta del Fangar	Augment d'àrea = 183 Ha
	Punta de la Banya	Augment d'àrea = 200 Ha

Font: Rodríguez (2001).

b) Els habitats i les espècies: la biodiversitat de l'espai.

L'especial enclavament del Delta, modelat per la continua interacció del riu amb el mar, ha afaiçonat un espai d'ambients palustres i fluvials (saladars, sorres, llacunes i aiguamolls) que conforma un veritable nixol ecològic, hom si troben una gran diversitat d'habitats i espècies, molts d'ells, poc corrents o, fins i tot, inexistents en altres indrets de la Mediterrània occidental o de la península Ibèrica. En conjunt, s'han identificat 18 habitats (dos inclosos en la llista d'habitats protegits de la directiva d'habitats de la U.E. i 8 en perill d'extinció (Ibáñez, 1995; Ibáñez et. al., 1999)).

El poblament vegetal és molt específic. S'han catalogat al voltant d'unes 600 espècies (de les quals el 80% són autòctones) organitzades en diferents comunitats, la major part lligades a les singulars característiques del substrat, sobresurten les colònies de vegetació halòfila i helofítica —associades als sòls salats i humits— i les de vegetació psamòfila —associades als sòls sorrenes— (Camarasa et al., 1977; Balada et. al, 1997).

A nivell d'espècies animals, el Delta destaca per la seva fauna ornitològica (han estat catalogades 330 espècies) i ictiològica (55 espècies). De les 330 espècies d'ocells observades, 81 nidifiquen regularment i 20 ocasionalment i entre 13 i 14 utilitzen el Delta per la migració d'hivernada. A més, es comptabilitzen de mitja uns 180.000 individus al mes de gener, així com unes 40.000 parelles reproductores. En la vessant ictiològica, sis de les espècies son endèmiques de litoral mediterrani occidental. Malauradament, s'han trobat, també, 14 espècies exòtiques (fonamentalment d'origen asiàtic i americà) que, malgrat la seva recent introducció, han alterat força la dinàmica fluvial (Ibáñez et al, 1999).

Quant a la fauna invertebrada, s'han catalogat aproximadament 73 espècies de mol·luscs terrestres i 131 de marins, així com nombroses poblacions d'insectes i cucs d'aigua (Ibáñez et al, 1999).

D'altra banda, els amfibis i els rèptils, abans abundants, es mantenen a un nivell de subsistència precària, agreujat, des dels anys 70, per la intensificació agrícola i l'artificialització del sistema hidrològic. No obstant això, en els darrers anys, s'han

establert mesures de conservació específica envers aquests que inclouen, per exemple, la protecció d'alguns habitats i el reforçament de determinades poblacions (com és el cas del gripau leprós i de l'europeu o el de la tortuga mediterrània) (Balada et al., 1997).

La biodiversitat de l'espai, força palesa en les línies precedents, va començar a ésser reconeguda a l'any 1962, quan el Bureau Mar de l'UNESCO va incloure el Delta de l'Ebre dintre de la llista de les zones humides euroafricanes d'interès internacional amb la categoria A (de prioritat urgent). Posteriorment, a l'any 1983, i a petició dels habitants de Deltebre, un decret de la Generalitat de Catalunya, ratificat i ampliat a l'any 1986 (Decret 382/1986 de 23 d'octubre), decretà la creació del Parc Natural del Delta de l'Ebre i les reserves parcials de la Banya i de l'Illa Sapinya. Segons aquestes regulacions l'espai protegit té, en l'actualitat, una superfície de 7.736 hectàrees (de les quals 1.200 són de propietat privada —el 15,51%— i les 6.536 restants de propietat pública —84,49%—)³. A l'any 1992, el Decret 328/1992 de 14 de desembre, sobre el Pla de conservació dels espais qualificats d'interès general des del punt de vista naturalístic i, per tant, objecte de protecció de sòl urbanitzable, incloïa dintre dels espais d'interès natural de Catalunya (PEIN) el Parc Natural del Delta de l'Ebre i les seves zones adjacents (ampliant la protecció fins 4.500 hectàrees més).

El reconeixement internacional continuà amb les directives europees, la 79/409/CEE relativa a la conservació d'aus i la 97/43/CEE relativa a la conservació dels hàbitats naturals. Tanmateix, a l'any 1984, el Consell d'Europa declarà la zona espai d'especial interès per la conservació halòfila i zona d'especial importància per la conservació de la vegetació aquàtica. I a l'any 1993 va ser inclòs en la llista de protecció d'humedals d'importància internacional (zones Ramsar) i catalogada com zona d'especial protecció d'aus (ZEPA) d'acord amb la directiva d'aus de la U.E. (Balada et. al, 1997; Ibáñez et al., 1999).

---

³ Els espais protegits pel Decret 332/1986 són: La Bassa de l'Aufacada (St. Jaume) 150 has, la Bassa de l'Encanyissada (Amposta i St. Carles) 844 has, la Bassa de la Tancada (L'Ampolla) 312 has, la Bassa de la Platjola (St. Jaume) 90 has, la Bassa de les Olles (L'Ampolla) 415 has, la Bassa del Canal Vell (Deltebre) 235 has, els Erms de Casablanca Villacoto (St. Carles) 180 has, el Guerxal (Deltebre) 175 has, L'Illa de Buda (St. Jaume) 1230 has, L'Illa de St. Antoni (Deltebre) 180 has, L'Illa de Sapinya (Amposta), 5 has, la Península i Port del Fangar (Deltebre) 960 has, la Punta de la Banya (St. Carles) 2500 has, els Ullals de Baltassar (Amposta) 10 has i el tram final del riu (Mígiorn) i la franja de la zona marítim-terrestre (des de L'Ampolla a St. Carles) 460 has (Generalitat de Catalunya, 1999).

c) Distribució de l'espai: els usos del sòl i la importància del conreu de l'arròs.

Les característiques al·luvials del Delta —inestabilitat edàfica, ambients humits i marjals, sòls salats i sorrecns— marcaren, durant molt temps, l'exigu assentament humà i el domini dels hàbitats naturals. Els canvis esdevingueren a partir de 1860 quan, arrel de la construcció dels canals d'irrigació —el 1860 a l'hemidelta dret i el 1912 a l'esquerre—, s'expandí el conreu de l'arròs. La mudança es produí, molts cops, per la inundació dels sòls salins i a desgrats d'importants espais naturals⁴ (Seró i Maimó, 1972; Curcó et. al., 1995-96). No obstant, el procés s'agreujà a partir de la intensificació agrícola dels anys 70, això és, l'aplicació massiva d'adobs i biocides va comportar un notable deteriorament del medi, incrementà l'eutroficiació de les llacunes (a través de la interconnexió entres els substrats antropitzats i els naturals) i la desaparició d'algunes espècies. Malgrat tot, el caràcter d'aiguamoll dels arrossars, si bé modificà la composició d'una part de l'ecosistema va permetre, alhora, el manteniment d'un component ecològic important, afavorint la conservació de l'avifauna lligada als ambients d'aigua dolça i el manteniment del grau de salinitat del sòl. En els darrers anys, la introducció d'ajuts mediambientals en la producció de l'arròs (Reglament CEE 2078/1992 del Consell, regulat pel Decret 2580/1998 de 17 de febrer) ha estabilitzat la situació, reforçant la tasca conservacionista del conreu.

Així, doncs, no es d'estranyar que en la distribució de l'espai destaquí, actualment, el domini del conreu de l'arròs (un 65% de la superfície total, al voltant de les 21.000 has). La resta del territori queda repartida entre les zones naturals (un 20%, de les quals, aproximadament, un 10% són platges i sorralles i l'altre 10% llacunes i aiguamolls), els altres conreus (un 10%) i les zones urbanes (un 5%) (vid. mapa 3).

---

⁴ Segons les referències, durant el període 1910-1960, els hàbitats naturals passaren d'ocupar un 80% de la superfície al 33%. Actualment, només s'extenen sobre el 20% de l'espai (Martínez Vilalta, 1993, cit. en Curcó et al. (1995-96; 5)).

Mapa 3. El usos del sòl.

sombrejat blau: sorrals
sombrejat vermell: arrossars
sombrejat blau-vermell: camps de regadiu
sombrejat gris: camps de secà
sombrejat negre: aigua
puntejat blau-blanc: zona urbana

Font: Institut cartogràfic de Catalunya (1991)

4.2.3. El risc de la sostenibilitat.

Des d'una perspectiva física i ecològica, els principals problemes del Delta són: la subsidència de la plana deltaica, la regressió d'alguns trams de costa, la salinització i l'eutròfia de les badies. A més, de fa uns anys ençà, el creixement de la plana s'ha aturat, la influència fluvial ha passat a segon terme i la remodelació de l'espai està dominada per l'onatge. Els vectors del canvi han estat, a més a més dels factors climàtics, la regulació del cabal de l'Ebre, del seu ús i la quasi absoluta retenció dels sediments en els embassaments de la conca.

En aquest sentit, mentre que els estudis suggereixen la necessitat d'un cabal mínim d'uns 400 m³/s per poder mobilitzar sediment útil i prevenir la salinitat del tram inferior i de les aigües subterrànies, l'evolució de les observacions mostra que el cabal mitjà anual ha passat dels 550 m³/s amb una aportació sedimentària de 20 a 30 milions de tones/any, de principis de segle, als gairebé 350 m³/s amb una aportació de 0,15 milions de tones/any de l'actualitat (Canicio, 1995; Ibáñez, 1995; Generalitat de Catalunya, 1999, Ibáñez et al., 1999). Això és, manquen sediments per compensar les pèrdues per elevació del nivell de mar (es preveu un ascens d'uns 50 cm fins el 2100) i la subsidència de la plana (actualment, entre 1 i 6 mm/any), agreujada, a més, per les extraccions d'aigua, la dessecació de zones inundades pel conreu de cítrics o d'horta o la descomposició de la matèria orgànica del sòl. D'altra banda l'escassa regulació de les activitats agrícoles i industrials envers l'ús de l'aigua ha accelerat, també, el contingut de nutrients i la salubritat, generant greus episodis d'eutròfia i contaminació en les badies. Tanmateix, ens trobem amb una important degradació dels ambients naturals, concretament, estan força amenaçats alguns hàbitats halòfils⁵ (2000 hectàrees de maresmes, 500 de les quals estan, encara, sense protecció), 30 espècies de vertebrats i 17 espècies vegetals (el grup més afectat és el dels amfibis i els rèptils aquàtics) (Ibáñez 1995; Ibáñez et al., 1999).

El Delta necessita, doncs, d'un esforç dinatmitzador que possibiliti l'encaix i la implicació de tots els agents territorials. En aquest sentit, els científics remarquen que el procés de

---

⁵ Son un exemple, els ullals, les riberes del riu, la barra del Trabucador, les badies del Fangar i els Alfacs, les maresmes del *Niño Perdido*, les llacunes litorals de la Platjola i les Olles o el Calaix de Buda (Ibáñez, 1995).

regressió i salinització sols podrà aturar-se mitjançant actuacions que permetin recuperació de sediment sòlid, una gestió sostenible de la conca i la garantia (si més no amb mesures proteccionistes) del conreu de l'arròs (Canicio, 1995; Ibáñez, 1995; Balada et al., 1997; Ibáñez et al, 1999). El seu abandonament implicaria, a més a més d'importants pèrdues socioeconòmiques, una pèrdua de biodiversitat i una creixent salinització del sòl. El futur és, doncs, especialment preocupant i no admet l'escenari d'una possible reducció del cabal per transvasaments, ni la reducció de la superfície dedicada al conreu de l'arròs. Ambdós fets esdevindrien un camí rígid i, sobretot, irreversible per la integritat del Delta i dels seus habitants.

4.3. Els vectors socioeconòmics.

4.3.1. Introducció.

Per estudiar l'estructura socioeconòmica, i avançar en el seu anàlisi, és necessari esbrinar les principals línies demogràfiques (potencial factor de demanda) i productives (potencial factor d'oferta) d'un territori. En aquest sentit, les pàgines següents s'endinsen, primer, en els trets demogràfics per passar, després, a l'estudi de l'estructura econòmica (activitats econòmiques i mercat de treball). L'observació dels principals agregats, quan les estadístiques ho permetin⁶, cobrirà els últims deu anys⁷. Al mateix temps, es presenten els valors globals de Catalunya a la fi de poder copsar les diferències i similituds envers aquest conjunt regional. Finalment, s'intenta donar una visió global que posi de relleu les directrius de desenvolupament registrat i la viabilitat del territori.

---

⁶ La configuració administrativa del Delta (a cavall entre les dues comarques meridionals) no compta amb dades específiques per l'espai. Aquest fet, que obliga a l'agregació dels corresponents valors municipals per poder fer l'estimació, limita l'anàlisi, en aquells aspectes, pels quals no existeixen dades a nivell municipal.

⁷ La impossibilitat de dur a terme una anàlisi temporal més àmplia és el resultat del tardà procés de segregació de la major part dels municipis deltaics —Deltebre (1977), Sant Jaume (1978), Camarles (1979), L'Aldea (1983) i L'Ampola (1990)—. No obstant, pensem que, en general, les dades assolides permeten intuir, igualment, l'existència de dinàmiques diferenciades respecte el conjunt de Catalunya.

4.3.2. Els trets demogràfics.

Com ja hem avançat, al Delta de l'Ebre, l'expansió demogràfica fou tardana i va estar associada a la modificació de la dinàmica hidrològica que es produí arrel de la construcció de l'ampla xarxa de canals d'irrigació i desguassos d'aigua. Segons les estimacions, la població era, a l'any 1860, d'uns 8.000 habitants, concentrats, majoritàriament, al marginal dret, al voltant dels nuclis d'Amposta i St. Carles (Ibáñez, 1997). El creixement ha estat, des d'aleshores, sostingut i, a l'any 2001, els efectius demogràfics es xifraven ja en 50.299. La densitat de població va passar d'uns 20 hab./Km² als quasi 118 hab./Km² que té en l'actualitat, això és gairebé un 60% de la mitjana assolida a l'àmbit català. La distribució per municipis continua essent diferenciada, conformant un espai significativament rural. Això és, quasi un 18% de la població viu en municipis rurals⁸ i, a més, els tres nuclis grans (Amposta, Deltebre i Sant Carles) representen més del 65% de la superfície assolint, conjuntament, una densitat mitja un 17% superior a la global del terme.

Si ens centrem en l'anàlisi demogràfica de l'última dècada (vid. taula 1 – annex 2) podem apreciar, encara, un creixement del nombre absolut d'habitants de 2.616 i unes taxes de creixement acumulat per sobre del conjunt català. Cal destacar, però, que el factor de creixement significatiu ha estat l'aportació migratòria (vid. taula 2 – annex 2). L'evolució ha estat, també, territorialment dispersa. Les dades denoten una diferenciació entre els municipis costaners d'especialització turística —com L'Ampolla i St. Carles—, el nucli administratiu i de serveis que conforma la ciutat d'Amposta i els municipis interiors de força dependència agrícola —L'Aldea, Camarles, Deltebre i St. Jaume—. El primer grup, amb un creixement superior a la mitjana catalana, inclou els municipis més dinàmics gràcies, en part, a la seva especialització productiva i a la concentració de serveis que aquesta comporta. El segon grup inclou els municipis amb menor creixement —Camarles i Deltebre— o amb pèrdua de població —L'Aldea i St. Jaume—.

---

⁸ En la metodologia de l'OCDE, revisada per la Comissió Europea a l'any 1997, es consideren “zones predominantment rurals” aquelles en les que més del 50% de la població viu en municipis rurals (que són aquells hom la densitat és menor a cent hab./Km²), “zones significativament rurals” si el percentatge està entre 15-50%, i “zones predominantment urbanes” si és inferior al 15% (Regidor, 2000).

Tanmateix, les projeccions demogràfiques, per als pròxima vint anys, mesurades pel comportament tendencial del quinquenni 1991-1996, ens situen enfront d'un balanç net positiu, al voltant d'unes 2.400 persones en xifres absolutes (això suposa un creixement anual d'aproximadament un 0,24%). Cal fer notar, però, que la variació no esdevé homogènia, l'entramat d'Amposta-St. Carles guanyaria pes en detriment del buidat dels sistemes de base rural. Això és, mentre que els municipis de L'Aldea, L'Ampolla, Camarles, Deltebre i St. Jaume perdrien, en conjunt, uns 1.000 habitants, el sistema Amposta-St.Carles en guanyaria uns 3.400 (Generalitat de Catalunya, 1999). Així, doncs, les dades assenyalen, globalment, les dificultats d'assegurar els actuals nivells d'equilibri dels subsistemes estancats o amb pèrdues i fan palesa l'exigència d'un reforçament d'aquests espais, com eina necessària de dinamització econòmica i d'assentament i atracció de població jove.⁹

Finalment, ens resta, en aquest àmbit, l'estudi de l'estructura de la població per edats, el càlcul dels corresponents indicadors d'estructura i els nivells de formació de capital humà¹⁰. La seva importància dintre de l'anàlisi demogràfica esdevé estretament relacionada amb les possibilitats dinamitzadores del territori. En aquest aspecte, la distribució per grups d'edat (vid. taula 3 – annex 2), per altra banda molt semblant a la de Catalunya, mostra un procés d'estrangulament en la franja inferior (0 a 15 anys) i d'eixamplament en les franges centrals. La distribució per trams reflexa una població envellida, marcada per un clar buidat del grup d'adults joves (30 a 45 anys) i per la caiguda de la natalitat. Els indicadors d'estructura demogràfica (vid. taula 4 – annex 2) defineixen, també, un espai envellit i amb problemes de renovació de la població (l'índex de vellesa és d'un 76,08% i el de renovació d'un 79,43%). L'índex d'estructura (79,86%) i de dependència (66,26%) apunten, també, en aquest sentit

Quant al nivell de formació, les xifres comparades amb la resta de Catalunya, i malgrat els avanços que s'observen entre 1991 i 1996, reflexen unes taxes visiblement

---

⁹ En aquest escenari, El Pla Territorial Parcial de les Terres de l'Ebre (Generalitat de Catalunya, 1999) assumeix aquest repte amb una proposta multisectorial en els camps de la promoció industrial, reestructuració agrària, desenvolupament turístic i millora d'infraestructures, i amb l'objectiu de fer guanyar posició territorial i centralitzat als principals nuclis urbans. En aquest marc, l'objectiu és arribar, l'any 2020, als 26.000 residents en l'àrea de L'Aldea, l'Ampolla, Camarles, Deltebre i St. Jaume i 34.000 en la d'Amposta i St. Carles. Aquestes dades situarien les taxes de creixement anual acumulat al voltant d'un 1,27% en el primer subsistema i d'un 1,37% en el segon.

¹⁰ La composició de la població segons les seves característiques demogràfiques o socioeconòmiques que incorpora el banc de dades estadístiques municipals de l'Institut d'Estadística de Catalunya fa referència als censos de 1991 i a l'estadística de població de 1996, en conseqüència, no disposen d'informació més enllà d'aquestes dates.

desfavorables (vid. taula 5 – annex 2). El percentatge de persones de més de 10 anys sense estudis és, aproximadament, d'un 24% mentre que la mitjana catalana està al voltant d'un 17% (s'observa, però, que el dèficit per assolir els nivells mínims afecta, majoritàriament, a les persones de més edat (Caixa de Catalunya, 2000)). La divergència és manté, també, en els nivells educatius superiors, l'índex és, en aquest cas, inferior al conjunt català (30,72% enfront el 36,6% en el sector de formació de segon grau i 4,20% enfront del 10% en la franja de formació universitària). Aquest endarreriment relatiu ha estat, tradicionalment, associat a l'estructura econòmica del Delta, predominantment familiar i agrària, i amb una manca estructural de mà d'obra que ha facilitat l'àgil i ràpida incorporació de molts joves al negoci familiar. Cal fer notar, no obstant, que aquesta dinàmica s'ha vist agreujada, també, per la impossibilitat de formar capital humà en el propi entorn. En aquest sentit, la distància que separa les comarques de l'extrem sud de Catalunya dels centres de decisió i activitat —econòmica i educativa— de la regió catalana (centralitzats al voltant de les capitals de província i, molt especialment, de Barcelona) ha estat un escoll insalvable. Hi ha influït, doncs, la reduïda oferta de centres d'educació secundària i la llunyania dels centres universitaris, ambdós, normalment, fora del municipi de residència. De fet, l'ampliació de centres formatius no es produeix fins entrants la dècada dels noranta, amb la implantació de la LOGSE i l'inici d'una política de descentralització per part de la Generalitat¹¹. En qualsevol cas, i malgrat l'extensió d'aquesta dotació docent, els dèficits que presenten els índexs exigeixen, encara, esforços per canviar la tendència de desenvolupament formatiu i, sobretot, d'intentar adequar-la a les potencialitats del territori.

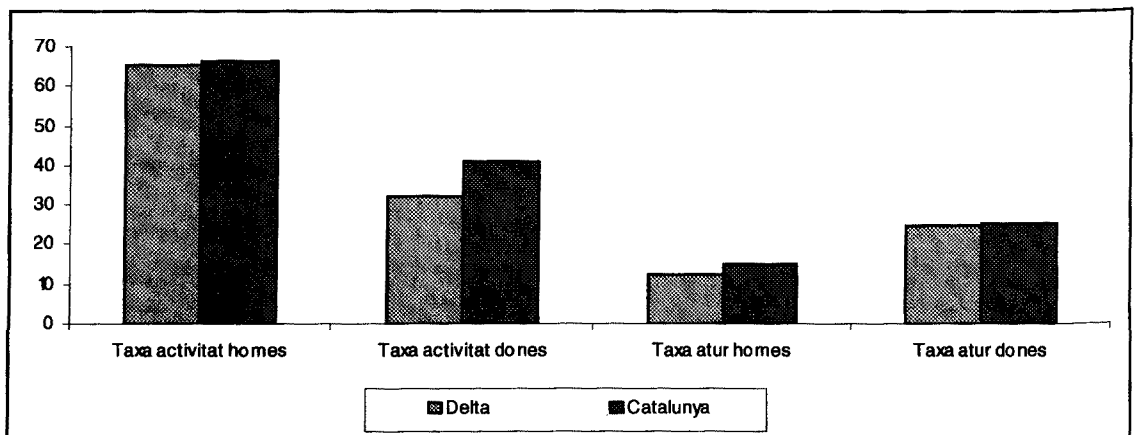
¹¹ Actualment existeixen centres de formació secundària a Amposta, Camarles, Deltebre i St. Carles. I ja fora del Delta, però dintre de la seva àrea d'influència directa, a Tortosa. Tanmateix, l'any 97, i com a complement de l'oferta existent a Tortosa, per part de l'UNED i L'Escola d'Infermeria, es va crear, l'Escola d'Estudis Empresarials Doctor Manyà —com a centre adscrit a la Rovira i Virgili— i les enginyeries tècniques: Indústria Agrària i Agrolimentària, Explotacions Agropecuària i Hortofructicultura i Jardineria —centres dependents de la Universitat Internacional de Catalunya—.

4.3.3. El mercat de treball i l'especialització territorial de l'ocupació.

a) Trets significatius.

Les dades del mercat laboral ens permetran avaluar, mitjançant el grau d'aprofitament dels seus actius, la capacitat d'absorció de ma d'obra i el potencial productiu del territori. (vid. taules 6 fins la 15 – annex 2). Les estadístiques disponibles xifraven el nombre d'actius, a l'any 96, en 19.649 —això era el 41,26% de la seva població total, quelcom inferior a la mitjana catalana (44,85%) i, aproximadament, un 0,72% del seus actius totals—. S'observen, alhora, uns trets diferenciadors respecte al conjunt del principat (vid. gràfic 1 i 2). Sobresurt, en aquest sentit, el destacat pes de la població inactiva (gairebé 5 punts per sobre de la mitjana catalana) i la reduïda taxa d'activitat i d'atur (la taxa d'activitat estava uns cinc punts per sota de la taxa catalana i la d'atur uns 2,75). Les diferències s'associen, majoritàriament, a l'escàs nivell d'inserció de les dones deltaïques en el mercat laboral. De fet, l'anàlisi diferenciat per sexes revela que la taxa d'activitat femenina és, substancialment, inferior a la de la resta de l'estat (gairebé 10 punts per sota). A més a més, dintre de la població inactiva, la subdivisió de feines de la llar (grup majoritàriament femení) resta aproximament 4 punts per sobre de la mitjana de referència. Un altre element que hi ha influït, tot i que en menys intensitat, és l'envelliment demogràfic. Això és, l'elevat pes (relatiu) de població resident més gran de 65 anys ha ralentit, també, el nombre d'actius respecte a la població potencialment activa, reduint, conseqüentment, la taxa d'activitat.

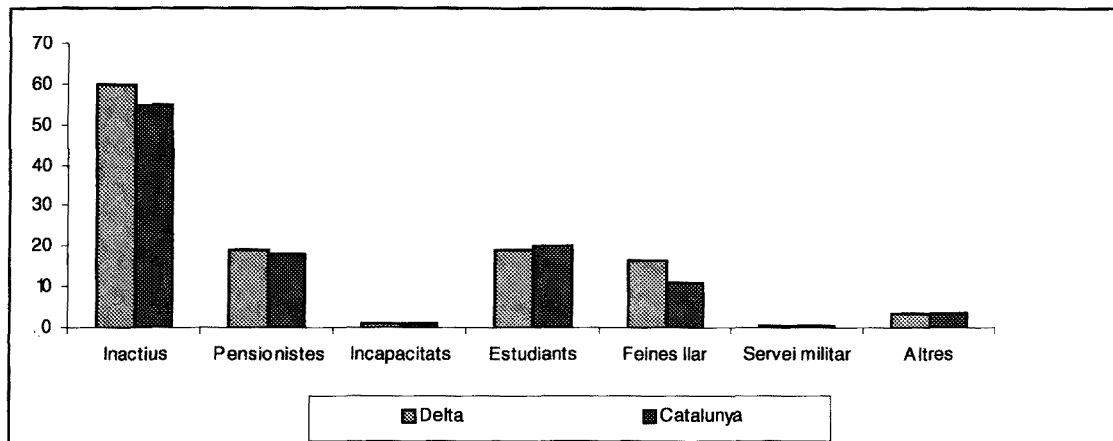
Gràfic 1. Delta de l'Ebre i Catalunya. Taxa d'activitat i atur per sexes. 1996.

Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

Gràfic 2. Delta de l'Ebre i Catalunya. Distribució de la població inactiva (en percentatge de la població total). 1996.

Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

Quant a la taxa d'atur, el reduït valor de l'índex s'explica, en gran part, per la reduïda taxa d'activitat però, també, pel dinamisme sofert pel sector de la construcció (amb un pes estimable en el conjunt del Delta) i la forta especialització agrària del territori que, malgrat la pèrdua d'actius que ha comportat el procés modernitzador, continua requerint, temporalment, un volum elevat de treball.

Pel que fa a la dinàmica del mercat laboral, les dades denoten, encara que a diferents ritmes, unes tendències semblants a les de Catalunya (vid. taula 8 – annex 2). En ambdós espais es fa palesa (entre l'any 1991 i 1996) tant d'un increment de la població activa (2,69% en el Delta i 3,92% en el conjunt de Catalunya) com de la taxa atur (d'aproximadament 5 punts percentuals en tots dos àmbits funcionals). Del seu estudi es desprèn, però, que l'increment de la població activa ha estat, sensiblement, més afectat pels canvis en els patrons socials —ens referim, especialment, a la major incorporació de la dona al mercat laboral— que pel creixement demogràfic sofert. Una prova d'aquest fet es que els actius femenins creixien, en el període de referència, en aproximadament un 16% mentre que els masculins es reduïen un 2,85% (vid. taules 9 i 10 – annex 2). Quant a l'atur, l'empitjorament de l'índex sembla haver estat més influït pels esdeveniments econòmics que no pas pel propi funcionament del mercat de treball. En aquest sentit, les xifres constaten que els efectes de la crisi econòmica de l'any 93 no van ser del tot compensats per l'inici de la recuperació a l'any 95 i, en conseqüència, la taxa d'atur va

augmentar del 11,5% al 16,5% (el comportament va ésser semblant a la resta de l'estat, a nivell del conjunt català la taxa va passar del 14,18% al 19,29%). Malauradament, la manca de dades posteriors a l'any 96 trenca la possibilitat d'esbrinar els efectes del nou expandiment que pren l'economia en el període 1996-2001, per bé que se'n farà, més endavant, una aproximació a partir de les dades d'atur registrat de l'INEM.

La disgregació municipal no mostra, tampoc, resultats gaire divergents. Tots els municipis deltaics presenten menor taxa d'activitat que Catalunya i només el municipi de Deltebre mostra una taxa d'atur superior (vid. taula 8 – annex 2). A més, les dades denoten que, en general, els nuclis més poblats tenen tant les taxes d'activitat com d'atur més elevades (així, per exemple, Amposta presentava, a l'any 96, una taxa d'activitat del 50,88% i d'atur del 15,77% i Deltebre del 48,80% i 23,14%, respectivament). Sobresurt, amb taxes semblants però amb una població potencialment activa, considerablement, inferior, el municipi de St. Jaume (amb una taxa d'activitat del 51% i d'atur del 19%). Pot adduir-se, en aquest cas, que ha estat, possiblement, l'efecte de la seva forta especialització agrària envers la recomposició del seu PIB l'element amb major pes explicatiu. Això és, St. Jaume presentava, a l'any 1996, el major coeficient d'especialització en el sector primari (un 10,33%) i, també, la major taxa de població ocupada en aquest sector (un 33,22%) (vid. taules 14 i 15 – annex 2). Per altra banda, el valor extrem correspon al municipi de L'Ampolla (amb una taxa d'activitat del 43,70% i una taxa d'atur relativament elevada d'un 15,60%). No obstant, en el cas d'aquest municipi, la dada no es gaire significativa ja que qualsevol canvi en el reduït nombre d'actius, 628 en termes absoluts, podria fer variar, substancialment, ambdós taxes.

Aquesta dinàmica municipal es repeteix quan s'estudien les dades d'atur registrat de l'INEM del període 1996-2000 (vid. taules 11 i 12 – annex 2), i això malgrat que la metodologia d'elaboració d'aquest organisme és diferent de l'utilitzada fins ara¹². Així, per exemple, en termes absoluts, es registren a l'any 2001, 1.054 aturats, dels que més de la meitat corresponen a les poblacions d'Amposta i Deltebre i més del 65% és atur femení. No obstant, i sempre segons aquest registre, la taxa d'atur presenta, en aquesta franja temporal, un comportament força positiu, possiblement reflex de l'expansió

---

¹² Les dades emprades fins ara corresponien a l'estadística de població que recull les dades laborals dels actius residents, independentment del municipi on exerceixen la seva activitat remunerada. En canvi les dades de l'INEM només registren els aturats inscrits restant, per tant, un instrument més limitat d'anàlisi.

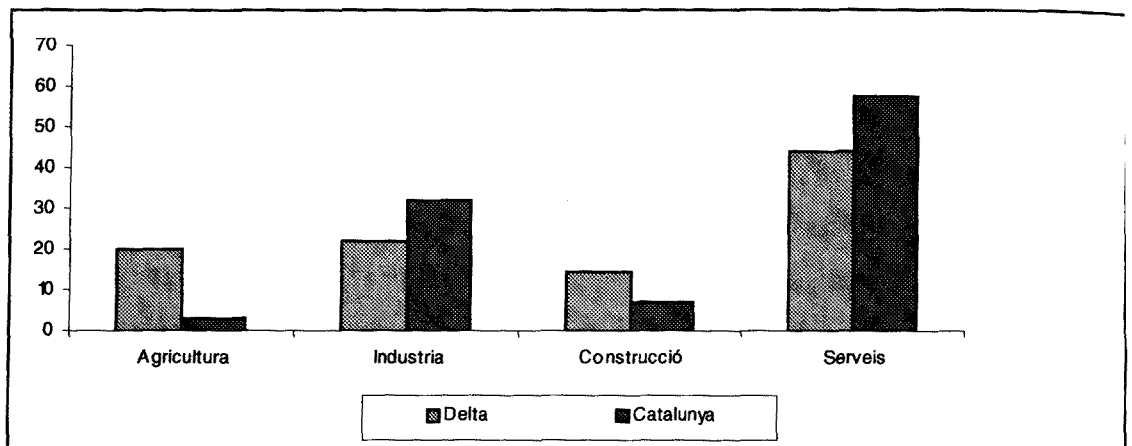
soferta pel cicle econòmic en aquesta etapa. En aquest sentit, la reducció de les taxes ha estat, en el conjunt del Delta, superior al 50%, fins i tot, per sobre de la reducció global de Catalunya, que ho fa en un 43,54%.

Per últim, les dades de mobilitat laboral (vid. taula 13 – annex 2) indiquen una elevada autocontenció, gairebé un 71% dels llocs de treball són ocupats per residents al territori. Els principals intercanvis s'estableixen amb la resta de municipis de les dues comarques de l'àrea deltaica, essent el flux de major atracció la ciutat de Tortosa, que es dibuixa com veritable nucli dinamitzador del territori. També existeixen desplaçaments, encara que en menor grau, cap als municipis del Camp de Tarragona, el Barcelonès, i les ciutats limítrofes de Castelló (Caixa de Catalunya, 2000). Cal matisar, però, que el saldo entre els nivells d'ocupació generats i els atrets ha empitjorat força, quasi un 30% en el període 1991-1996, esbossant-nos, en conjunt, un espai amb una activitat interna insuficient, exportador net de mà d'obra i, possiblement, amb dificultats d'assentar població.

b) Especialització productiva i distribució de la mà d'obra per sectors.

L'anàlisi de la estructura sectorial de la població ocupada permet conèixer l'especialització productiva i, en conseqüència, marcar les diferències territorials. Al Delta de l'Ebre, de la mateixa forma que al conjunt de Catalunya, l'estructura de l'ocupació es concentra, principalment, al sector terciari, segueix en ordre d'importància, la indústria, les activitats primàries i la construcció (vid. taules 14 i 16 - annex 2). No obstant, i malgrat aquesta uniformitat distributiva, el pes sectorial es força diferenciat envers la mitjana del Principat i els sectors que defineixen la singularitat d'aquesta terra, dintre del conjunt de referència són, encara, el sector primari i la construcció (vid. gràfic 3 i 4). Això és, al Delta, a l'any 96, el sector primari concentrava gairebé un 20% de la població ocupada (la majoria en activitats agrícoles, el 15%) i un 15% en la construcció —si bé una part important d'aquesta tasca es desenvolupa fora del Delta— (davant del 3,22% i 7% de Catalunya, respectivament); en canvi, s'evidenciava una menor participació relativa en la indústria (21% enfront 32%) i en el sector serveis (44% enfront 58%).

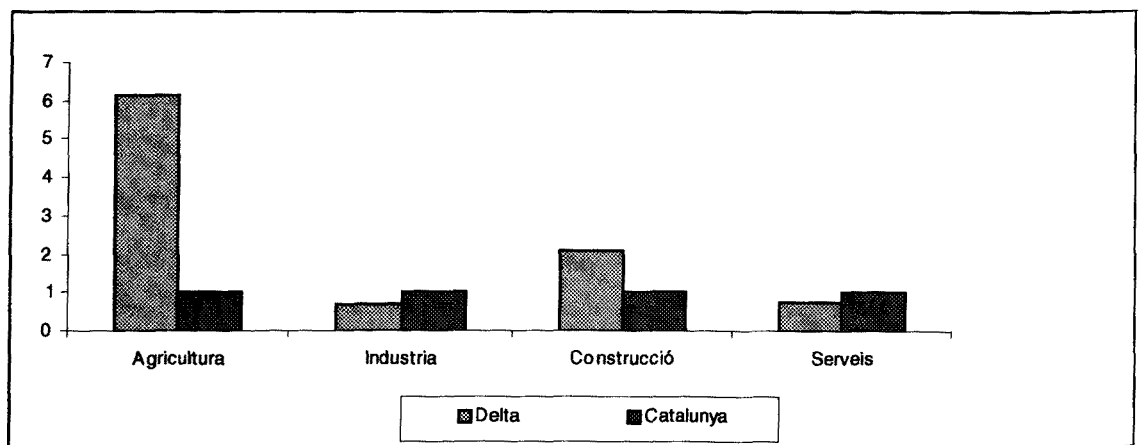
Gràfic 3. Delta de l'Ebre i Catalunya. Estructura sectorial de la població ocupada. 1996.

Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

Les dades de l'índex d'especialització relativa (vid. taula 15 - annex 2 - i gràfic 4) confirmen, també, aquesta tendència. El paràmetres assolits pel sector primari i la construcció resten força alts (6,16 sobre 1 i 2,07 sobre 1, respectivament), mentre que la indústria i els serveis no arriben a la unitat (0,67 i 0,76). L'anàlisi municipal segueix, amb petites diferències, el patró del conjunt del Delta.

Gràfic 4. Delta de l'Ebre i Catalunya. Coeficient d'especialització sectorial relativa. 1996.

Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia

D'altra banda, l'evolució de les xifres, entre l'any 1991 i 1996, mostra un creixement de l'ocupació en el sector serveis (4,34 punts) i en l'industrial (1,80) en detriment de la pèrdua de pes de l'agricultura (3,49) i la construcció (2,65) que han reduït, a més, la seva

ocupació a ritmes molt superiors a la mitjana del Principat, suggerint una aproximació als trets productius catalans. La comparació d'ambdós agregats fa, però, que les diferències siguin, encara, significatives.

4.3.4. Les activitats econòmiques.¹³

L'economia del Delta depèn, essencialment, de la morfogeologia del territori. De fet, la circumscripció ha estat, tradicionalment, molt lligada als recursos primaris¹⁴ i, actualment, encara s'aprecia en la distribució de les activitats econòmiques un fenomen de polarització significatiu envers els recursos naturals locals, ja sigui directament —l'espai presenta unes immillorables condicions pel conreu, la pesca i l'aqüicultura— o indirectament, com ho assenyalava la importància de la indústria agroalimentària o la recent expansió del turisme rural i ecològic.

El sector econòmic amb més pes relatiu és, altrament, el sector primari. La població ocupada en aquesta branca productiva és força més alta que la mitjana del Principat i presenta, també, una mitjana d'edat més elevada que l'existent a la resta de sectors (Generalitat de Catalunya, 1999). La piràmide de població de l'any 1996 (taula 3) situa gairebé el 40% dels ocupats en el grup de més de 50 anys¹⁵ mentre que el contingent de menys de 35 anys és quelcom més feble (no obstant, aquest grau d'envelliment és semblant a l'assolit en el conjunt català (DARP, 2001a, DARP, 2001b)).

---

¹³ Ja hem enunciat que el Delta de l'Ebre, malgrat la seva unitat física, correspon, administrativament, a les comarques del Baix Ebre i del Montsià. En conseqüència, el seu anàlisi precisa de l'agregació dels corresponents valors municipals. En aquest sentit, i pel que fa a l'estudi de les activitats econòmiques, cal observar que no existeixen altres indicadors, amb aquest nivell de desagregació, més enllà de les dades de distribució de la població ocupada per sectors o branques d'activitat (ja emprades en l'epígraf precedent) i de les que provenen de l'explotació dels expedients de l'impost d'activitat econòmica (IAE) que apropen la localització de les diferents activitats mitjançant el nombre de llicències obertes. Malgrat tot, aquesta última informació no inclou, al no estar subjecte estrictament a l'impost, un sector significatiu per la nostra economia, com és l'agrari. Aquest biaix s'ha intentat compensar amb les estadístiques del Cens agrari que publica l'Institut d'Estadística de Catalunya. Així, doncs, cal matisar que les dades treballades només poden donar una visió aproximada però no revelar, exactament, el pes econòmic de les diferents activitats.

¹⁴ Segons la Carta de Població de Tortosa de 1149 les activitats econòmiques predominants eren, llavors, les salines i la pesca a les llacunes. Al final de l'Edat Mitjana s'inicien tasques agrícoles a les voreres del riu i, també, es practicava la caça, la ramaderia i la recollecció de la sosa i la barrilla. A partir del S.XIX —amb la construcció dels canals d'irrigació— s'expandeix el conreu de l'arròs, que passa a ser una font econòmica fonamental (i ho continua sent en l'actualitat) (Ibáñez, 1999; Balada et al., 1997; Franquet, 1998).

¹⁵ El percentatge s'amplia al 50% si s'inclou el contingent de 45 a 50 anys. Si analitzem només els actius agrícoles els percentatges són: 30,60; 27,26; 40,84 i 1,30 pels trams de <35; de 35 a 49; de 50 a 64 i de 65 i més, respectivament.

En l'estructura productiva, té un pes considerable la producció agrícola, a diferència de l'estructura que presenta el sector agrari català, que es mostra més semblant a l' europeu pel que fa a la importància de la producció ramadera (Bacaria i Massot, 1998). En el cabal agrícola el conreu de l'arròs, amb una superfície ocupada d'aproximadament el 80% de la superfície agrària útil —SAU¹⁶— i una producció de gairebé 130.000 Tm (més del 90% de la producció total catalana) és l'activitat predominant (vid. gràfic 5). Segons les estimacions (COAG, 2000; FCAC, 2000), el rendiment mitjà s'ha estabilitzat en uns 6.150 Kg/ha i la rendibilitat —si s'inclouen les ajudes de la PAC i les agroambientals— en uns 1.022 euros/ha, generant, globalment, unes xifres aproximades de benefici net d'uns 21 milions d'euros. L'horta i el cítrics —que copsen, conjuntament, quasi el 10% de la SAU— són, amb diferència, les altres produccions significatives¹⁷. Es tracta, doncs, d'una estructura agrària amb un fort índex de monocultiu i sense gaire alternativa de canvi de conreu a causa de l'elevada salinitat del sòl. En aquestes condicions, l'economia agrària presenta una gran dependència envers l'evolució conjuntural d'un únic mercat — el de l'arròs—. A més el seu desenvolupament futur es presenta incert, en funció de les reformes a les que es vegi sotmesa la seva Organització Comú de Mercat (OCM); l'evolució dels preus a partir de l'any 2006 (vid. 5.4.1.) i de les decisions polítiques envers la futura gestió dels recursos hídrics i territorials.

Taula 3. Delta de l'Ebre. Ocupats agraris per edats. 1996.

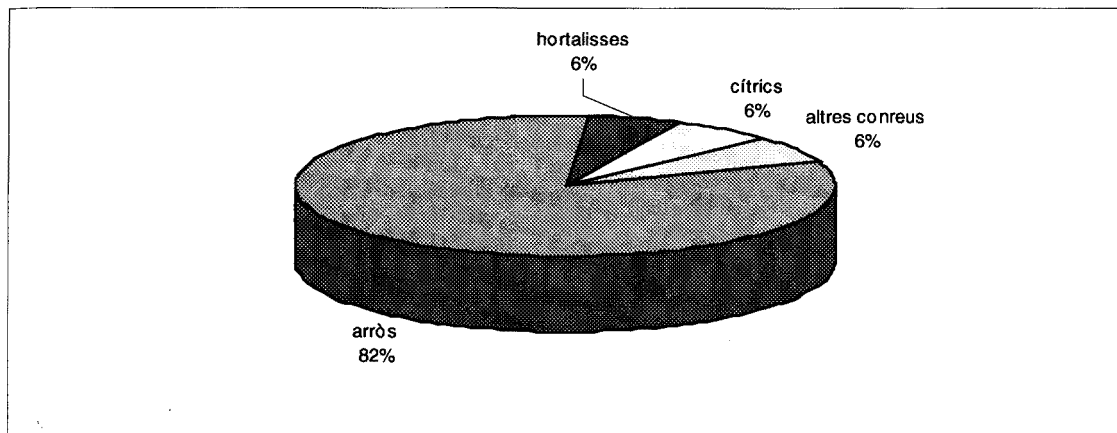
Edat	Agricultura i ramaderia	Pesca	Total	% respecte al total
< 35	751	368	1.119	34,44
35-49	669	231	900	27,70
50-64	1.001	192	1.193	36,71
65 i més	33	4	37	1,15
Total	2.454	795	3.249	100,00

Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

¹⁶ Les dades envers la distribució dels conreus s'han estimat prescindint dels conreus de secà (vid. apartat 5.2.1.)

¹⁷ En la vessant hortícola, l'any 1999, més del 70% de les terres es dedicaren —per ordre d'importància— al tomàquet, la carxofa, l'enciam, la col, la col-i-flor, les mongetes verdes, l'api, el porro i la ceba, representant, en conjunt, al voltant del 12% de la producció catalana. En el cítrics predominaren la mandarina i la taronja i significaren, aproximadament, el 16% de la producció regional corresponent (estimacions facilitades pel Sindicat Unió de Pagesos —delegació del Baix Ebre—). Seguint les estimacions de Ferre (1995) per la dècada dels vuitanta s'observa, amb algunes variacions —com per exemple la reducció del conreu de carxofes i enciam en benefici del tomàquet i la col-i-flor— el manteniment de les principals línies de producció.

Gràfic 5. Delta de l'Ebre. Distribució de la superfície agrària útil (en percentatge). 1999.

Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

La ramaderia, en canvi, es mostra com una activitat força residual. Segons les dades del Cens Agrari de 1999, es comptabilitzen 399 explotacions ramaderes (enfront les 4.079 censades en la vessant agrícola) de les quals, gairebé, un 44% son d'aviram, la resta es distribueixen, aproximadament, en un 15% d'ovins, un 12% de porcins i equins, un 7% de bovins i un 5% de cabrum i conills. D'altra banda, convé destacar el pes de l'activitat cinegètica, que té forts arrels sociològiques en el territori. Això és, en el Delta, i malgrat la inexistència de còmputos oficials, els ingressos pel lloguer dels vedats de les zones properes als marjals (el 67% de l'espai —Ibáñez et. al. (1999)—) representen, en molts casos, un recurs addicional a l'activitat agrària convencional.

Quant a la pesca i l'aqüicultura, la primera, amb ports a L'Ampolla, Deltebre i Sant Carles —aquest últim d'una incidència econòmica rellevant— ha estat sempre un sector important, del que viuen gairebé unes 800 famílies (vid. taula 16-2 i 17 - annex 2). La magnitud de les captures, i malgrat l'estancament sofert per la sobreexplotació dels caladors, continua generant volums considerables. L'any 2000 es varen comptabilitzar 5.211 Tm (això representava gairebé un 70% de les captures provincials i més del 11% de les catalanes) amb un valor econòmic al voltant de més de 12 milions d'euros (vid. taula 18 – annex 2). No obstant, el futur del sector es veu força limitat, tant per l'evolució dels recursos com per l'antiguitat de la flota (Generalitat de Catalunya, 1999). D'altra banda, en aquest àmbit, es destria amb un valor econòmic creixent l'aqüicultura. Aquesta activitat, que s'inicià caps als anys setanta —i de forma pionera a Catalunya— en les badies del Fangar i dels Alfacs (amb la cria i engreix dels musclos) representa,

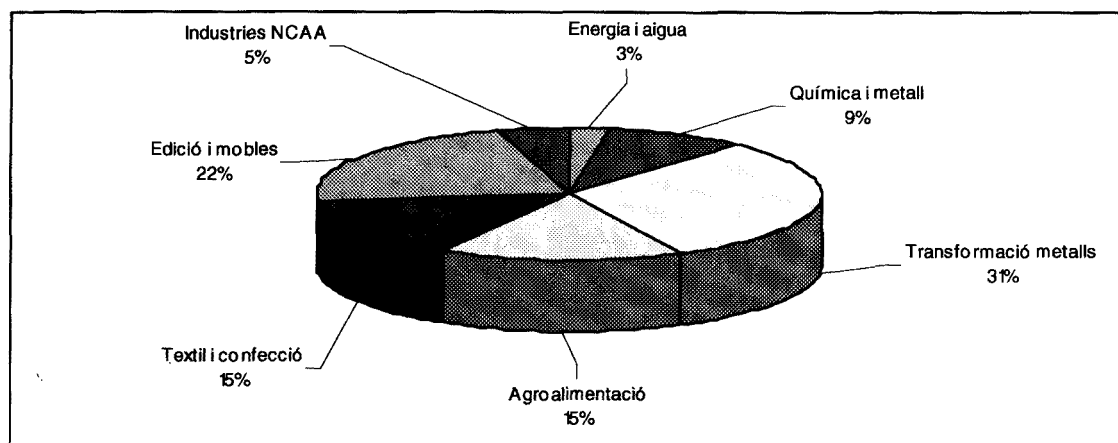
actualment, gairebé el 90% del volum català (Generalitat de Catalunya, 2000). La producció s'ha especialitzat en mol·luscs —musclos, cloïsses i ostrons— que concentren, aproximadament, el 85% del volum total i un 46% del valor de les vendes. De les altres espècies produïdes, sobresurt, l'orada amb un 10% de la producció i gairebé el 42% de les vendes (taula 19 - annex 2). No obstant això, el sector s'enfronta, actualment, amb l'elevada oferta procedent de Tunísia, Marroc, Algèria i Turquia i amb greus problemes de qualitat d'aigua. La seva conservació precisa, segons els tècnics, d'un acurada planificació que integri, a més, una gestió sostenible dels recursos.

La construcció, que ha estat tradicionalment un sector d'especialització territorial, ha vist el seu desenvolupament força subordinat a la resta d'activitats. De fet, s'observa una gran dependència del procés d'urbanització, de la demanda de segona residència i de l'evolució turística. En els pròxims anys, però, les perspectives de creixement de totes tres variables situen el sector enfront d'una dinàmica força favorable (Generalitat de Catalunya (1999)).

El sector secundari, encara que important (absorbeix gairebé el 22% dels llocs de treball) no esdevé un sector clau (només representa un 7% dels establiments registrats —vid. taula 20-1 - annex 2—). L'activitat es concentra en el corredor de la N-340 que uneix les poblacions de L'Ampolla, Camarles, L'Aldea i St. Carles. La imputació sectorial, comparativament, rellevant, correspon al subsector alimentari —gairebé un 16% del total envers el 8,14% de Catalunya (gràfic 6)—. Es destrien, també, com activitats dominants la manufactura de metall (31,44%), el tèxtil (14,77%) i els mobles (22,3), si bé els valors són pròxim als assolits en l'àmbit català. La producció s'especialitza, doncs, en sectors que no precisen gaire nivell tecnològic ni, tampoc, mà d'obra gaire especialitzada.

Gràfic 6. Delta de l'Ebre. Establiments industrials per branques d'activitat (en percentatge). 1999.

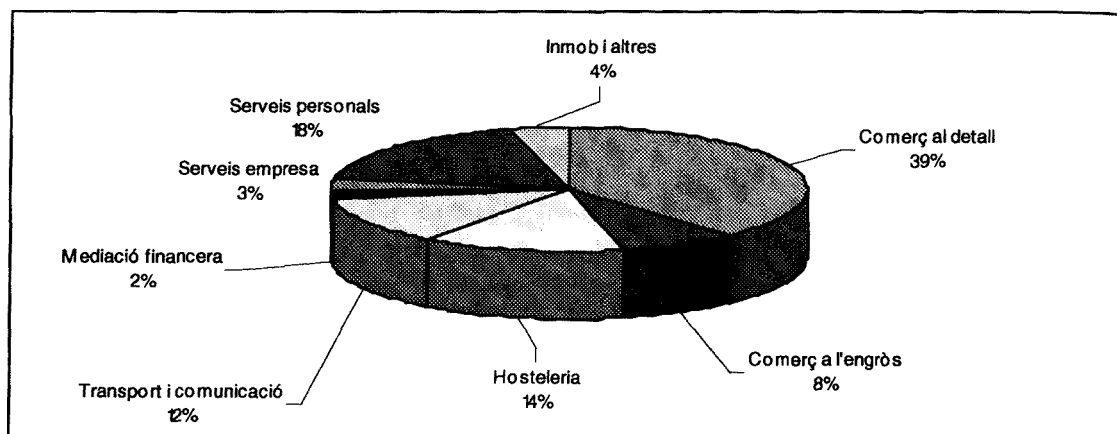
Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

El sector serveis (amb gairebé el 68% de les llicències) és, quantitativament, el més important. El seu pes es concentra, majoritàriament, en les poblacions d'Amposta —centre administratiu— i les costaneres de L'Ampolla i St. Carles; si bé Deltebre —principal nucli interior del Delta— es revela amb una importància creixent. En aquest àmbit, l'explotació de les dades del IAE (vid. taules 20-3, 20-4 - annex 2 - i gràfic 7) mostra una especialització predominant en el comerç al detall i en els serveis personals (un 37% i 18%, respectivament, dels establiments registrats enfront del 33% i 16% de Catalunya)¹⁸. L'hosteleria i el turisme, amb notables mancances estructurals —tant a nivell d'infraestructures com de formació— són les altres activitats rellevants (concentren gairebé un 14% de les llicències). No obstant, les potencialitats són, en aquest camp, enormes. Això és, el tram deltaic, vertebrat pels canals i el riu i amb una ampla extensió de dunes, sorrals, platges i aiguamolls, ofereix un paisatge natural de gran bellesa i de gran vàlua ecològica, una alternativa al tradicional turisme de sol i platja. A més, morfològicament, l'indret possibilita la pràctica de diverses activitats de lleure (caminades, bicicleta, *windsurf*, etc.) i compta amb un recursos antròpics prou específics per garantir una rendibilitat futura. Ara bé, com ja hem assenyalat, les caresties són importants. Manquen, entre d'altres, senyalitzacions —és fàcil desorientar-se en mig de la plana deltaica—, punts d'informació i d'observació de l'espai, àrees de servei

¹⁸ Dades elaborades a partir de les taules 20-1, 20-3 i 20-4 de l'annex 2.

—picnics i zones de descans entre els diferents entramats—, neteja de les platges i de les voreres de riu—només es fa a l'estiu— i formació especialitzada del capital humà.

Gràfic 7. Delta de l'Ebre. Establiments de serveis per branques d'activitat (en percentatges). 1999.

Font: Web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

4.3.5. La producció i la renda (PIB i RFBD). Una aproximació al territori.

La determinació del PIB i la RFBD constitueix, en general, una bona eina per conèixer la realitat econòmica d'un territori. La primera macromagnitud recull el valor afegit generat pels sectors econòmics de la zona i esdevé una mesura del seu dinamisme econòmic. La segona aplega el conjunt de rendes que perceben els seus habitants i que són referència per prendre decisions de consum i d'estalvi. No obstant, en el cas del Delta, o de qualsevol altra unitat territorial que no coincideixi amb una demarcació administrativa concreta, la manca de dades a nivell municipal¹⁹ no fa possible determinar directa i específicament la seva valoració i evolució i s'ha de procedir a efectuar una aproximació a partir dels àmbits administratius, homogèniament, més propers (en aquest cas, les comarques del Baix Ebre i del Montsià)²⁰.

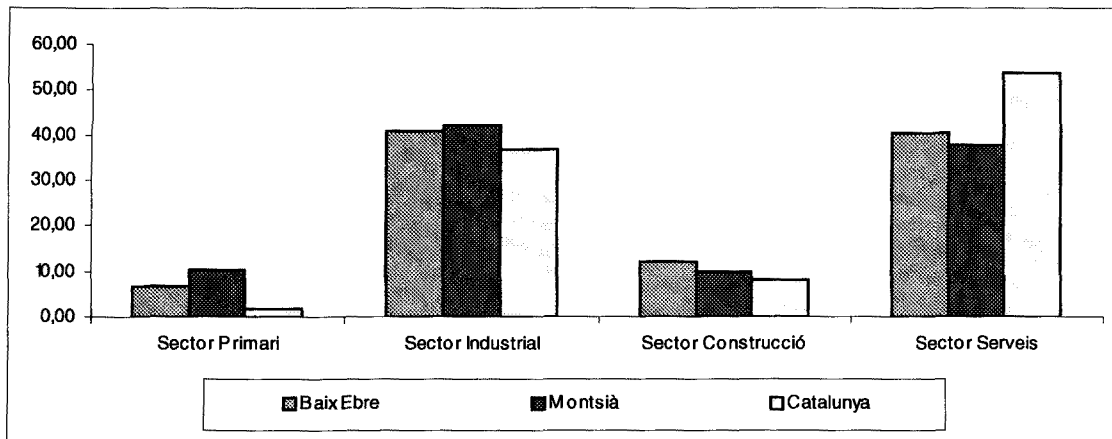
¹⁹ De fet, amb aquest nivell de desagregació, només existeixen (per l'any 1996) dades del PIBpm dels municipis més grans de 45.000 habitants i de la RFBD de les poblacions de més de 5.000 habitants. Això ens permet obtenir només les dades d'Ampostà, Deltebre i St. Carles.

²⁰ Aquest procediment, que implica considerar com objecte d'estudi un àmbit geogràfic més ampli, és, donat els trets estructurals del territori, una bona aproximació. De fet, diferents treballs sobre el Delta de l'Ebre ja empren aquesta metodologia (Generalitat de Catalunya 1995; 1999).

a) L'estructura productiva.

Ambdós comarques de ponent aporten de mitjana gairebé un 2% del PIB català (vid. taula 21 – annex 2). L'estructura sectorial reflecteix (vid. taules 23 i 24 – annex 2) que la major part d'activitat productiva es deriva (com a la resta de Catalunya) dels sectors industrial i serveis, amb una aportació conjunta d'aproximadament un 80% del PIB total comarcal (41,21% i 39,23%, respectivament²¹), a distància de la construcció (11,11%) i del sector primari²² (8,37%) (vid. gràfic 8). No obstant, un dels aspectes més significatius de la distribució territorial de l'activitat econòmica envers Catalunya és, novament, el pes relatiu dels diferents sectors. Les dades mostren (taula 23 i 24 de l'annex) una importància destacada del sector primari (entre 5 i 8 punts percentuals per sobre), també del sector industrial i de la construcció (entre 4 i 5,5 punts de diferència en el primer sector i entre 2 i 4 en el segon). En canvi, s'enregistra pitjor dada en el sector serveis (entre un 13 i un 15% per sota de l'àrea de referència).

Gràfic 8. Baix Ebre i Montsià i Catalunya. Concentració sectorial del PIB (percentatge sobre el corresponent PIB territorial). 1999.

Font: Caixa de Catalunya (2000). Elaboració pròpia.

²¹ Elaboració a partir de la taula 23 i 24 de l'annex 2.

²² La indústria està concentrada en els subsectors d'energia i aigua, agroalimentària i metal·lúrgia. Sobresurt, però, en la zona interior del Montsià, el sector del moble. El serveis es concentren, fonamentalment, en el comerç al detall i el transport. El sector primari, en l'arròs, l'oli, l'horta i el cítrics (Caixa de Catalunya, 2000).

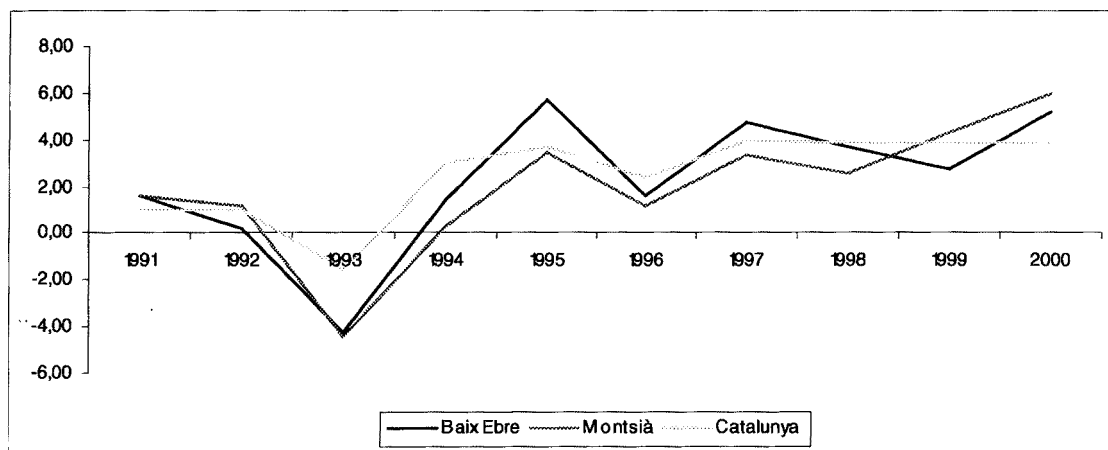
b) La dinàmica econòmica.

Els resultats assolits en la dècada des 90 identifiquen ambdues comarques en un tipologia no gaire expansiva. El creixement ha estat modest, amb unes taxes anuals acumulatives per sota del 2,5% (2,28% pel Baix Ebre i 1,94% pel Montsià envers del 2,53% de Catalunya – taula 22 de l'annex 2). L'evolució segueix, salvant els trets estructurals, la tendència catalana (vid. gràfic 9), si bé reflecteix unes oscil·lacions cícliques més acusades. En els primers anys de la dècada dels 90, el creixement va ésser escàs en tots els àmbits, i les dades no permeten afirmar l'existència de dinàmiques gaire diferenciades. A l'any 93, però, els efectes de la crisi econòmica evidencien un retrocés important de les comarques de l'Ebre. Probablement, la ralentització soferta pel sector primari agreujada per la pèrdua de posicions de la construcció explica, donada la importància relativa d'aquests sectors en el PIB d'ambdues demarcacions, aquesta dinàmica menys favorable. Finalment, pel que fa al període 1994-2000, l'economia manté un comportament ²³expansiu, d'acord amb la marxa global de l'economia en general. No obstant, durant els anys considerats, ambdós comarques creixen a una taxa anual per sota de la mitjana catalana (tret dels anys 95 i 97 pel que fa al Baix Ebre i 99 pel que fa al Montsià). Per altra banda, cal constatar que aquestes comarques, tampoc, han vist, pràcticament, modificat el seu pes dins de l'àmbit català, evidenciant la inalterabilitat de la seva situació a escala regional (vid. taula 21 - annex 2). L'anàlisi global d'aquestes xifres fa palès, doncs, el menor dinamisme de les comarques del sud, malgrat això, cal notar que, en els darrers anys, comença a observar-se una reducció en els diferencials (és més, les dues comarques varen créixer, l'any 2000, per sobre la mitjana catalana).

---

²³ No obstant, les estimacions de l'any 2001, situen la comarca del Baix Ebre per sota la mitjana catalana (Bel, 2002).

Gràfic 9. Baix Ebre, Montsià i Catalunya. Taxa real de variació del PIB. 1991-1999.

Font: Caixa de Catalunya (varis anys). Elaboració pròpia.

L'evolució sectorial (vid. taules 23 i 24 – annex 2) concentra els pols de creixement en el sector industrial i en el terciari, que cospen més de les tres quartes parts del PIB, i determinen, al capdavant, el ritme agregat de creixement. Sobresurt, però, el retrocés del sector primari que perd, en el conjunt de la dècada, al voltant de dos punts, mentre la mitjana catalana es manté quasi inalterable, i l'estancament de la construcció.

c) Producte interior brut i Renda familiar bruta disponible per càpita (PIBpc i RFBDpc).

L'evolució del PIBpc i la RFBDpc acostumen a utilitzar-se com indicadors del nivell de benestar d'un territori²⁴. El primer explica la producció que pertoca a cadascun dels habitants, el segon mesura la renda de les famílies. No obstant, i malgrat la correspondència entre els augments de renda en termes reals i el creixement de la producció, existeix acord en que l'índex de la RFBD esdevé un indicador més fidel del benestar (Segarra i altres, 1999). Segons la informació disponible, els valors del PIBpc s'articulen, a les comarques del Delta, entorn a la mitjana catalana (al Baix Ebre es troba

²⁴ Val dir, que els resultats poden oferir, de vegades, estimacions esbiaixades, en el sentit, de que determinats canvis en la dinàmica demogràfica i/o la mobilitat intercomarcal poden arribar a encobrir situacions força diferenciades; de manera que es poden observar millores en la posició de renda per habitant davant d'indicadors adversos i, a l'inrevés, descensos en situacions potencialment favorables.

un PIBpc mitja d'un 105%, mentre que al Montsià està al voltant del 95% —vid. taula 25 - annex 2). Ara bé, si comparem les dades del PIBpc amb la RFBDpc s'evidencien diferències notòries (l'índex està en el segon indicador al voltant del 85%, en ambdues comarques —vid. taula 26 - annex 2). Les divergències comprenen els fluxos d'ingressos nets percebuts per les economies domèstiques un cop deduïts els impostos directes i les cotitzacions socials. Aquests, que integren la RFBD i no el PIB, proven l'existència d'uns fluxos nets de riquesa, generada en el territori, que marxa cap a l'exterior. En altres paraules, els resultats satisfactoris que s'aconsegueixen en el PIBpc s'esvaeixen a nivell de renda i posen de manifest l'existència d'un model de desenvolupament de caràcter, fonamentalment, exogen. Cal matisar, però, que alguns estudis (Fernández, 2000 o Bel, 2002, per exemple) comencen a mostrar l'obertura d'un procés de reducció de desigualtats i de convergència real, que s'evidencia en la millor posició relativa que ambdós comarques han assolit respecte a la mitjana catalana, tant l'any 1991 com el 1996 (últim any de RFBD disponible).

4.4. Visió global.

En el decurs de la darrera dècada, el Delta, ha sofert transformacions socioeconòmiques, significatives. S'enregistra, de fet, un procés lent de convergència cap al patró productiu català. No obstant, encara, es palès un relatiu endarreriment econòmic i social. Només cal aturar-se una mica en les dades per adonar-se'n de la consolidació d'un espai, des del punt de vista socioeconòmic, diferenciat, residu clar dels anys d'aïllament i de l'escassa dimensionalitat envers els centres de decisió de l'activitat econòmica catalana. De manera que aquestes terres de ponent conformen, en l'actualitat, un territori caracteritzat per l'estancament demogràfic, una població relativament envellida, un migrat nivell de formació de capital humà, una taxa d'activitat reduïda, una incipient però minvada integració de la dona en el mercat laboral, una mobilitat continguda al voltant del territori, un índex de renda per càpita per sota de la mitjana i, finalment, una estructura productiva marcada pel predomini del sector primari i la construcció, amb un teixit industrial poc tecnificat que, malgrat la seva considerable aportació al PIB local, queda lluny dels valors d'especialització mitjana del Principat. Per altra banda, el sector serveis, basat en el comerç al detall i els serveis personals, presenta un sector turístic amb potencialitats, però la dotació formativa i d'infraestructures és, encara, insuficient per respondre a una demanda creixent i de qualitat. El biaix és significatiu i suggereix, atès

els resultats obtinguts per l'aplicació del model *shift-share* (que analitza el creixement econòmic distingint entre l'efecte sectorial, regional i territorial²⁵) conjuntament amb les dades mitjanes de productivitat, un model de desenvolupament força limitat tant per l'estructura productiva dominant, intensiva en la utilització del factor treball i amb febles efectes d'arrossegament, com per la deficient dotació territorial d'infraestructures (Bel i Segarra, 2000). Això posa de relleu la necessitat de sentar les bases d'un nou model de desenvolupament territorial, capaç d'interpretar les noves coordenades econòmiques. En aquest sentit, es fa inexcusable definir uns vectors estratègics d'actuació, fonamentats, sobretot, en una millor vertebració del territori amb l'exterior i una menor especialització en els sectors més madurs, de forma que es possibiliti un nivell de diversificació sectorial més eficient i competitiu. Els medis integren, entre d'altres factors, una participació institucional més intensa, que afavoreixi les decisions de localització, la capacitat emprenedora de la població i potencí la dotació natural de l'entorn, on, és evident, que el Delta de l'Ebre té un patrimoni específic i un avantatge comparatiu, amb potencialitats de cimentar la identitat de l'espai, crear alternatives dignes a l'emigració, altre cas obligada, i contribuir al seu desenvolupament integrat.

---

²⁵ A les Terres de l'Ebre, l'efecte sectorial —que mesura el creixement atribuïble a l'estructura productiva— i l'efecte regional —que mesura l'atribuïble a l'evolució de l'economia catalana— presenten valors negatius. L'efecte territorial —que mostra l'aportació al creixement que fa el territori— és, en canvi, positiu. Això ens revela, un cop més, la importància que, en aquest espai, tenen els recursos locals com eina potencial de dinamització econòmica (Bel i Segarra, 2000).

Capítol 5

Estructura de les explotacions agràries.

5.1 Introducció.

Des de mitjans dels vuitanta, l'agricultura espanyola s'ha vist obligada a adaptar-se a nous marcs de funcionament. L'entrada en la Comunitat Europea i la reorientació en profunditat de la PAC han marcat, a través de successives etapes, diferents objectius i mecanismes reguladors. En l'àmbit socioestructural, aquestes reformes han anat postergant els clàssics objectius de modernització i concentració per donar pas a nous objectius, orientats, sobretot, a l'assignació de noves funcions per l'agricultura i els actors rurals —produccions ecològiques, fixació de la població en el medi rural, conservació de l'entorn natural, etc.—. En aquest marc, en aquest capítol, pretenem efectuar un balanç de la situació estructural assolida i dels canvis experimentats. Això inclou l'estudi de l'organització espacial de les explotacions, de la seva dimensió física, del règim de tinença, de la fragmentació i de l'ús de la terra i de la mà d'obra. El seu anàlisi ens interessa perquè pot aportar informació sobre l'impacte de l'aplicació de la PAC, els problemes pendents i les limitacions i/o oportunitats a les que resta obert l'espai. Indicacions, totes elles, de gran utilitat per perfilar els aspectes que intervenen en la determinació de les conductes pluriactives —com, per exemple, les formes en les que les famílies exerceixen l'agricultura o les respostes o transformacions desenvolupades—.

Per tal d'assolir els objectius esmentats, aquest capítol s'estructura en tres grans apartats. Els dos primers, de caire estructural, són: dotació de factors —on intentarem fer una

caracterització estàtica de l'agricultura deltaica— i dinàmica estructural —que ens orientarà sobre els canvis i ajustaments soferts per les explotacions agràries en les darreres dues dècades—. En últim terme, presentarem alguns aspectes qualitatius de l'entorn productiu agrícola —bàsicament, ens referirem als canvis en les orientacions de política agrària i els seus efectes sobre el territori—. Per elaborar aquests apartats hem utilitzat, fonamentalment, la informació secundària que proporcionen els censos agraris de 1982, 1989 i 1999¹, essent complementada, en determinats casos, amb dades facilitades pel Departament d'agricultura, ramaderia i pesca de la Generalitat de Catalunya —DARP—, l'Associació de defensa vegetal —ADV—, la Federació de cooperatives agràries de Catalunya —FCAC—i el sindicat Unió de Pagesos —UP—.

Abans de començar, cal matisar, però, que a les limitacions generals associades a l'estudi d'un territori —com el Delta—, que no constitueix una unitat administrativa concreta, s'ha afegit el fet de que, dels set municipis que configuren l'espai, cinc —concretament, L'Aldea, L'Ampolla, Camarles, Amposta i Sant Carles— expandeixen part del seu terme fora de l'àmbit deltaic. Això ha comportat, en conjunt, una ampliació de la superfície d'estudi, d'aproximadament unes 10.000 hectàrees —el 30% de l'espai—. Afortunadament, el biaix resultant d'aquesta incorporació ha estat mínim, ja que la major part d'aquestes hectàrees esmentades no són, pròpiament, SAU. Les divergències han afectat, bàsicament, a la distribució —en percentatges— dels conreus. No obstant, aquest residu s'ha corregit amb informacions addicionals procedents dels propis àmbits locals —tècnics d'ajuntaments i experts agrícoles—. En aquest sentit, totes les informacions requerides incidirem, sobretot, en l'escassa importància que, en el Delta, tenen els conreus de secà i, en conseqüència, en la necessitat d'excloure'ls de l'anàlisi distributiu.

5.2. Factors de producció.

Les característiques que presenten els factors que intervenen en la producció agrària són, probablement, una de les informacions més rellevants per establir el perfil dominant de l'agricultura i les perspectives obertes. En aquest sentit, a continuació, assenyalarem els aspectes que presenten, segons l'últim cens agrari —1999—, els tres factors clàssics de producció: terra, capital i treball.

¹ La necessitat de disposar de dades relatives als àmbits municipals, escasses o inexistents en informacions censals prèvies —1962 i 1972—, ha fet impossible la incorporació d'aquests, limitant la franja temporal d'estudi al període 1982-1999.

5.2.1. La terra: Aprofitament, distribució i explotació.

(annex 3.a, taules 1 a la 13 i annex 3.b, taules 1 a la 11)

a) Superfície, distribució i aprofitament

Sobre una superfície agrària de 36.425 hectàrees², de les que 26.261 (el 72,09%) són terres conreades, l'espai compta amb 21.775 hectàrees de regadiu i 4.486 de secà (la major part d'elles fora de l'àmbit deltaic)³. La resta de l'espai es distribueix entre pastures permanents (10,14%) i altres usos (16,28%). En la distribució per municipis (annex 3.a), la participació més gran correspon a Amposta (gairebé el 35%), seguida de Deltebre (un 25%) i Sant Jaume (sobre el 16%), de fet, tots tres, sumen més del 75% de la SAU i gairebé el 85% de les terres de regadiu. Comparativament, l'aportació de la resta de municipis és escassa i quantitativament equivalent.

El tret més destacable, envers l'àmbit català, és la gran proporció de terres llaurades (aproximadament el 72% enfront al 35% de Catalunya) i de conreus de regadiu (aquests representen, segons les informacions, gairebé un 85% dels conreus deltaics mentre que no arriben al 28% en el conjunt del Principat). No obstant, el Delta, presenta un aspecte que marca diferències amb altres àmbits d'important superfície regada, alhora, que limita i condiciona les alternatives productives de l'activitat agrària, ens referim a l'elevat nivell de salinitat del sòl. En aquest sentit, s'observa, dintre de l'important segment de superfície conreada, que els conreus predominants, en quant a SAU, són (vid. taula 1): l'arròs (68,18%), els cítrics (5,04%) i les hortalisses (4,71)⁴, en conjunt, assoleixen gairebé el 80% de les terres conreades i el 94% de les terres de regadiu —més del 83% d'arròs—. El coeficient d'especialització (calculat a partir de les superfícies conreades com el percentatge d'hectàrees del Delta sobre Catalunya per grups de conreus —taula 2, annex 3.b) mostra, també, la rellevància d'aquestes produccions dintre del context català. A nivell municipal no sembla existir, però, tanta homogeneïtat. L'arròs està per sobre del percentatge agregat en els termes de Sant Jaume, Deltebre i Amposta, mentre que l'horta

² Inclou la part no deltaica d'alguns dels termes municipals

³ Sobresurt, coincidint amb la seva ubicació envers les terres d'al·luvió, l'elevada proporció d'aquests conreus en L'Ampolla (amb un 60%), Camarles (amb un 49%), L'Aldea (amb un 32%) i Sant Carles (amb un 25%). La resta de l'espai, no arriba, en conjunt, al 10 % (15% a Amposta, 6% a Deltebre i 2% a Sant Jaume) (taula 2, annex 3.a).

⁴ Tot i que s'observa, també, una especialització significativa en l'oliverar no se n'ha fet esment perquè aquest conreu no existeix, pràcticament, en el Delta, les dades fan referència a la franja no deltaica d'alguns dels termes municipals.

ho fa a L'Aldea i Amposta i el cítrics a L'Aldea, Camarles i L'Ampolla⁵. L'exclusió de les terres de secà no uniformitza tampoc les distribucions.

Taula 1. Delta de l'Ebre i Catalunya. Aprofitament de les terres llaurades. 1999.

Conreus		Catalunya	Delta de l'Ebre
<i>Herbacis</i>		63,12	76,69
	Arròs	2,43	68,18
	Hortalisses	1,24	4,71
	Altres	59,45	3,80
<i>Fruiters</i>		15,96	5,72
	Cítrics	1,00	5,04
	Altres	14,95	0,68
<i>Oliverar</i>		12,56	16,41
<i>Vinya</i>		7,31	0,00
<i>Altres</i>		1,04	1,17

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

b) Les explotacions agrícoles: distribució i explotació.

El Delta de l'Ebre es configura com un espai distributivament desigual, comparativament, amb Catalunya, poc parcel·lat (la mitja és de gairebé 3 parcel·les per explotació mentre que la mitjana catalana està entorn a les 6), amb predomini, com en el conjunt català, del règim de propietat (representa més del 80% de les explotacions i quasi el 65% de la superfície censada) i d'una organització jurídica personalista (gairebé el 97% de les explotacions i el 58% de la superfície resta sota la vessant de persona física).

Quant a l'estructura, la distribució de les explotacions segons la seva dimensió física, mostra un espai força dualitzat. En el gràfic adjunt (gràfic 1) pot apreciar-se com s'inverteixen els valors en funció de que s'analitzi el nombre d'explotacions o la

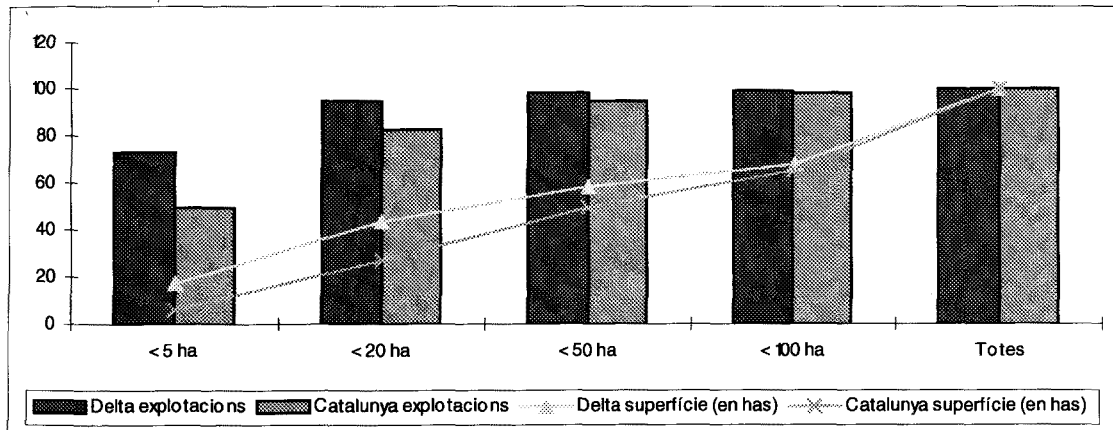
⁵ Concretament, la distribució municipal de les terres (en percentatges sobre les terres conreades) fou a l'any 1999:

<i>Municipis</i>	<i>Arròs</i>	<i>Hortalisses</i>	<i>Cítrics</i>
Aldea, l'	23,08	21,55	17,94
Ampolla, l'	20,69	1,28	10,77
Amposta	69,93	7,47	5,44
Camarles	29,08	4,78	10,79
Deltebre	83,63	0,37	3,40
Sant Carles	60,86	2,99	7,65
Sant Jaume	91,70	2,59	1,29

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

superfície que aquestes apleguen. La diferència, més acusada que la de la comunitat autònoma, posa de manifest la coexistència d'una agricultura de grans dimensions (només un 2% de les explotacions (les superiors a les 50 hectàrees) es reparteixen més del 40% de la SAU) amb un important entramat minifundista (les explotacions inferiors a 5 hectàrees suposen més del 70% del total i només el 17,33% de SAU). La dualitat es manté, amb algunes disparitats, a nivell municipal⁶.

Gràfic 1. Delta de l'Ebre i Catalunya. Estructura comparada de les explotacions segons la seva dimensió física (estrats acumulats). 1999.

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

La reduïda dimensió física no és compensada, tampoc, per la dimensió econòmica, que esdevé insuficient, i evidencia els greus problemes de viabilitat al que s'enfronten un nombre considerable d'explotacions. En aquest aspecte, les dades xifren, en més d'un 70%, les explotacions amb una dimensió inferior a 6 UDEs⁷, mentre que a Catalunya no arriben al 54%. Contràriament, únicament un 11,71% tenen una dimensió superior a les

6

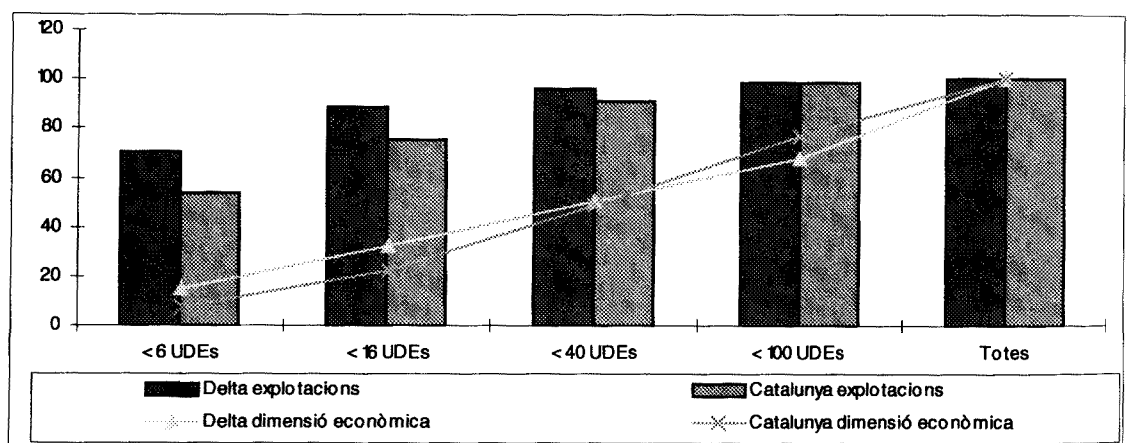
Municipis	< 5 has		> 50 has	
	% explotacions	% SAU	% explotacions	% SAU
Aldea'l	73,86	30,98	0,30	30,97
Ampolla, l'	72,60	31,00	0,24	8,98
Amposta	70,20	13,20	2,71	44,19
Camarles	73,20	37,40	0,28	6,19
Deltebre	68,70	16,60	2,03	37,79
Sant Carles	88,00	21,60	0,92	54,44
Sant Jaume	84,30	11,80	4,84	71,41

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

⁷ Això representa un marge brut inferior a 7.230 euros anuals.

16 UDEs⁸, i només un 4,26% superen les 40 UDEs⁹, xifres, en conjunt, quelcom inferiors a les del Principat, que ronden sobre el 24,87 i 8,95%, respectivament. La concentració és també notòria. Al voltant d'un 4,50% de les explotacions (les de més de 40 UDEs) absorbeixen gairebé el 50% del marge brut generat mentre que el 70,34% (les de menys de 6 UDEs) es reparteixen, només, el 15,25% (a Catalunya la concentració és quelcom inferior, el 8,99% es reparteixen el 51,21% de les UDEs i el 53,70% el 7,67%).

Gràfic 2. Delta de l'Ebre i Catalunya. Estructura comparada de les explotacions segons la seva dimensió econòmica. 1999.

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

5.2.2. El capital: Mecanització i externalització.

En aquest àmbit, la informació disponible, només, permet un anàlisi parcial i referit, únicament, a un dels components de les inversions agràries: el nivell de mecanització (mesurat pel nombre de tractors, motocultors i recol·lectores i la seva relació envers les hectàrees de SAU).

Segons els cens de 1999, les explotacions de l'àrea deltaica disposaven de 1.098 tractors repartits entre el 18% de les explotacions, 1.024 motocultors entre gairebé el 25% i 110 recol·lectores en mans, només, del 2%. Això suposa uns ratis per hectàrea de SAU de: 1

⁸ Això significa un marge brut inferior a 19.300 euros anuals.

⁹ Això significa un marge brut inferior a 48.200 euros anuals.

tractor per cada 27,54 hectàrees, 1 motocultor cada 29,52 hectàrees i una recol·lectora cada 274,81 hectàrees (taula 2).

Taula 2. Delta de l'Ebre i Catalunya. Índex de mecanització.

	Delta	Catalunya
Índex de mecanització	ha de SAU/màquines	ha de SAU/màquines
Tractors	27,53	19,38
Motocultors, motosegadors, etc.	29,52	40,51
Recol·lectors	274,82	157,19

FONT: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

Aquest ratis, per sota dels del conjunt català, no deixen de ser un indicador del baix nivell de mecanització assolit, si bé aquesta circumstància no ha d'interpretar-se, al nostre entendre, com un signe d'enquillosament de l'agricultura desenvolupada sinó, més aviat, com un signe del nivell d'externalització adopat, és a dir, de l'extensió de la contractació de serveis de maquinària com alternativa a l'adquisició i manteniment de maquinària pròpia. En aquest sentit, i avançant el resultat de l'enquesta (vid. taula 3), es constata que, a l'any 1999, un 70% de les explotacions no utilitzaven maquinària de la seva propietat i aquest indicador s'aproximava al 95% en el cas de les recol·lectores. En general, aquesta opció ha estat una solució a la deficient estructura de moltes de les nostres explotacions, d'altra manera inviables. Tanmateix, en les dades de la mostra, es detecta que el recurs a la maquinària aliena està, també, amplament estès entre les mitjanes i grans explotacions. En molts d'aquests casos, però, la lògica poder hi ha que buscar-la més en estratègies de reducció d'ocupació d'assalariats que en l'adequació dels diferents processos a la seva escala òptima (Arnalte, 1997).

Taula 3. Delta de l'Ebre. Contractació de maquinària externa segons la dimensió física de les explotacions. 1999.

Recurs a la maquinària aliena			Contractació de maquinària externa		
			Si	No	Total
Dimensió física	menys de 5 has	nombre	186	82	268
		%	69,40	30,60	100,00
	entre 5 i 50 has	nombre	60	21	81
		%	74,10	25,90	100,00
	més de 50 has	nombre	2	3	5
		%	40,00	60,00	100,00
Total		nombre	248	106	354
		%	70,06	29,94	100,00

Font: Dades pròpies (enquesta).

Les dades il·lustren, també, una certa correlació entre el grau de mecanització i la grandària de les unitats productives (vid. taula 4). La tractorització de les explotacions de menys de 5 hectàrees, per exemple, és petita, un 12,30%. A partir de les 5 hectàrees incrementa significativament (56,80%) fins assolir del 100% en les explotacions de més de 50 hectàrees. (vid. taula 4)

Taula 4. Delta de l'Ebre. Tractors propietat de l'explotació segons la dimensió física de les explotacions. 1999.

Dotació de tractors			Tractors propietat de l'explotació		
			Si	No	Total
Dimensió física	Menys de 5 has	nombre	31	237	268
		%	11,56	88,44	100,00
	Entre 5 i 50 has	nombre	46	35	81
		%	56,80	43,20	100,00
	més de 50 has	nombre	5		5
		%	100,00		100,00
Total		nombre	82	272	354
		%	23,16	76,84	100,00

Font: Dades pròpies (enquesta).

5.2.3. La mà d'obra agrícola i l'estructura del treball en l'explotació.

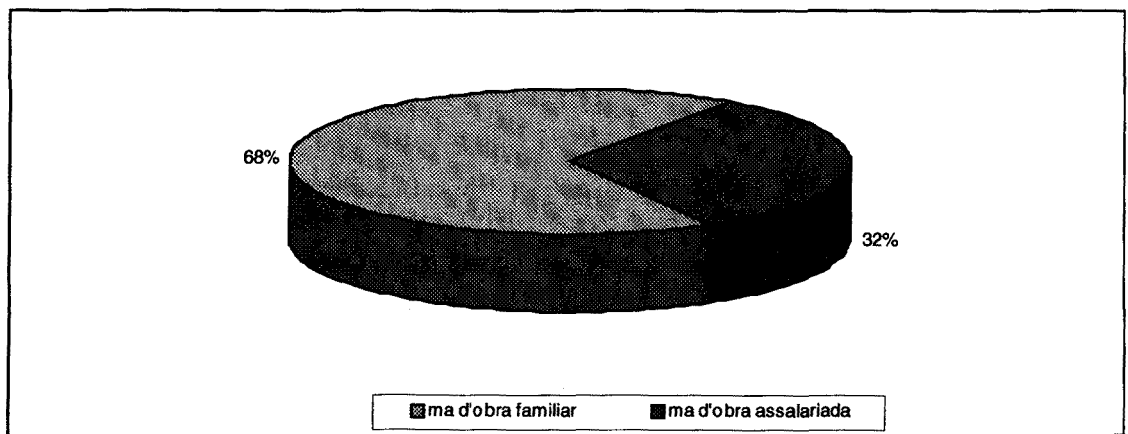
S'estima que el sector agrícola absorbia, segons el cens de població de l'any 1996, al voltant de 2.454 persones (vid. taula 3 capítol 4) ó 2.930, segons les dades del Departament de Tresoreria de la Seguretat Social. Si prenem com anys de referència, el 1999 i el 2000, els actius comptabilitzats ascendeixen a 2.463 ó 2.267, respectivament (Tresoreria General de la Seguretat Social, Direcció Provincial de Tarragona, Gestió i recaptació, comanda). No obstant, el nombre de persones que treballen en les explotacions és, en realitat, molt més gran. En el cens agrari de 1999, per exemple, es computaren un total de 6.575 realitzant algun tipus de tasca en les explotacions (3.956 titulars, 2.082 ajuts familiars i 537 assalariats fixos). A tenor d'aquestes diferències, el còmput acurat de les necessitats de treball sembla, doncs, força difícil. De fet, ha donat lloc a nombroses discussions (Gaviria, 1976; Benelbas, 1981; Garrido i González, 1990; Paniagua, 1992 ó Langreo, 1999, entre d'altres). Segons les estimacions, la indefinició i complexitat de la comptabilització esdevé, sobretot, de l'estacionalitat associada a determinades tasques agrícoles, de la diferència de requeriments de treball segons els conreus, de les tècniques abastades, del pes dels ajuts familiars, del treball submergit o de l'existència d'agricultors pluriactius. Realitats que afavoreixen, en conjunt, un registre lax i imprecís del capital humà realment absorbit en les activitats agràries. Així, per exemple, els ajuts familiars, en gran nombre només dedicats temporal o parcialment a l'explotació, són registrats, molts cops, com si treballessin de forma permanent. En l'apartat del personal assalariat, contràriament, les estimacions resten, normalment, infravalorades; en aquest sentit, en les nostres entrevistes amb els professionals del camp poguérem constatar, per exemple, una gran quantitat de jornalers-propietaris, jubilats i immigrants que no són declarats com a tals en les estadístiques oficials. Tampoc sembla fiable l'ús del llistat del règim agrari de la Seguretat Social que, malgrat els intents de depuració dels registres, continua restant un refugi per una part de la població rural, que sense estar necessàriament ocupada en el sector, no té altres possibilitat d'accés al sistema de cobertura social.

Davant aquestes limitacions, el tema que cal discernir, realment, és el grau d'ocupació dels actius agraris. En aquest sentit, una solució aproximada ve de la conversió dels requeriments de treball en "unitats de treball anyal" —UTAs—¹⁰. Des d'aquesta

¹⁰ Tot i així, aquests indicadors no estan exempts de limitacions ja que el criteri sobre el nombre de jornades a l'any i la seva imputació a les diferents categories censals planteja problemes addicionals d'estimació. A l'any 1999, 1 UTA equivalia a 228 jornades completes mentre que l'any 1999 equivalia a 275 i l'any 1999 a 228.

perspectiva, pel conjunt del Delta, el 68% del treball demandat és cobert amb mà d'obra familiar¹¹, els titulars són els que aporten la major part (gairebé un 50% del treball total i un 72,64% del treball familiar), els cònjuges (dones en la major part de casos) un 11,41% mentre que els altres ajusts no arriben al 7% . La resta de requeriments són coberts: un 14% per assalariats fixos i gairebé un 18% per eventuais. La distribució és semblant a Catalunya, excepte en el tram de la mà d'obra assalariada, on els valors són 21% i 11%, respectivament. A més, en gairebé el 60% de les explotacions, la mà d'obra familiar aporta totes les necessitats de treball i només un 3,97% compten amb treballadors fixos (les dades són pel conjunt del Principat 33,21% i 10,47%, respectivament).

Gràfic 3. Delta de l'Ebre. Distribució de les UTAS segons els tipus de mà d'obra. 1999.

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

A la vegada la mitjana d'UTAs per explotació es situa en 0,67 (per sota de la mitjana catalana que resta al voltant de 1,06 UTAs) el que evidencia la dificultat de moltes explotacions per mantenir una persona amb dedicació completa. En el mateix sentit, es decanten les dades envers la dedicació a l'explotació¹², el cens de 1999, comptabilitza només un 53% dels titulars amb dedicació exclusiva (2.101), mentre que el 47% restant (1.855) declara tenir una altra activitat lucrativa, la majoria (el 45,9%) com activitat principal (a Catalunya els índex de dedicació a l'explotació són més alts el 66% enfront al 34%, dels quals gairebé el 31% amb dedicació externa principal). A nivell municipal

¹¹ La dedicació familiar és superior a l'agregat en: L'Ampolla —un 87,53% del treball emprat—, Deltebre —un 81,15%, Camarles —un 80,79%— i Sant Carles —un 75,57%—. Els percentatges per L'Aldea, Amposta i Sant Jaume són respectivament 66,61%, 56,45% i 56,43%. Pel que hem observat, les diferències semblen provenir tant del volum de explotacions grans i de la SAU que concentren —els municipis amb més nombre tenen, respectivament, menys percentatge de dedicació familiar— i de la distribució dels conreus —els cítrics i l'arròs precisen, en general, menys dedicació que l'horta—.

s'observen poques disparitats. En la vessant dels ajuts familiars, el valor de dedicació ascendeixen, respectivament, al 56,20% i 43,80% en el Delta i 60% i 40% en el conjunt català.

Un aspecte complementari, a considerar, és el grau d'envelliment dels ocupats agraris. En aquest sentit, l'escenari tampoc sembla favorable, ja que gairebé el 68% de les explotacions tenen, com titular-cap, una persona de més de 50 anys, mentre que solament un 7% són portades per agricultors de menys de 35 anys (convé esmentar, però, que no hi ha gaire dispersió amb els valors mitjans catalans). Els ajuts familiars observats, en aquests trams, són 48,41% i 22,91% i els assalariats el 30% i 23%, respectivament (a Catalunya aquests referents oscil·len entre el 46,77% i el 26,14%, en el primer cas, i el 31% i el 29%, en el segon).

5.3. Les línies de transformació estructural.

(annex 3.c, taules 1 a la 11)

5.3.1. Introducció.

Com ja hem enunciat, des de mitjans dels vuitanta, arrel de la integració en la Comunitat Europea, les successives reformes de la PAC i l'aplicació dels acords de la OMC, el sector agrícola ha vist alterar les seves directrius de funcionament, accentuant-se les necessitats de canvi i els ajustaments estructurals. Tenint de fons aquest marc, en aquest apartat, pretenem fer un balanç dels canvis operats que posi, alhora, de manifest la dinàmica del procés reestructurador i aporti orientacions sobre les línies de transformació pendents.

Per fer aquesta revisió partirem —amb les restriccions inherents a la comparació de fonts construïdes amb criteris no estrictament homogenis— de la informació dels tres últims censos agraris (1982, 1989 i 1999). No obstant, abans d'iniciar l'anàlisi, hem de plantejar una qüestió envers els municipis emprats. S'han inclòs en l'estudi: Amposta, Camarles, Deltebre, Sant Carles i Sant Jaume. Han estat exclosos L'Aldea i L'Ampolla. En ambdós casos la seva tardana segregació municipal (L'Aldea ho fa de Tortosa a l'any 1983 i

---

¹² Aquestes dades, però, han d'ésser relativitzades en la mesura que no poden discernir quin percentatge, per exemple, dels que declaren dedicació exclusiva són jubilats, aturats o subocupats. En el capítol següent incidirem en aquest extrem.

L'Ampolla del Perelló a l'any 1990) només permetia obtenir dades dels municipis, fins llavors, de referència, això és de Tortosa i del Perelló. Aquest fet, ens feu planejar, en un principi, l'ampliació de l'àrea d'anàlisi. No obstant, l'elevada proporció de conreus de secà que vàrem observar en ambdós indrets (més de la meitat de la SAU en el cas de Tortosa i gairebé el 95% en el Perelló) ens feu desestimar el seu estudi. De fet, la seva incorporació ens allunyava força de l'estructura agrícola del Delta, distorsionant significativament l'anàlisi temporal.

5.3.2. La dinàmica de les unitats productives.

a) Les explotacions: nombre i dimensió.

En poc menys de vint anys (tram que separa el cens agrari de 1982 i el del 1999) l'agricultura del Delta va perdre un 32,11% de les explotacions i guanyà, aparentment, un 13,26% de SAU¹³ (els valors per Catalunya foren 37,53 i 6,27 respectivament)¹⁴.

Les transformacions es deuen, bàsicament, a la desaparició de les explotacions de reduïda dimensió (les explotacions de menys de 10 hectàrees han disminuït en més d'un 35%) fent palès la seva dificultat de resposta als imperatius del mercat. En tant que l'interval que compren les explotacions de més de 20 hectàrees ha incrementat quasi un 31%. Les xifres constaten, també, que les terres alliberades (412 hectàrees de SAU) varen mobilitzar-se cap els trams superiors (l'increment fou significatiu a partir de les 100 hectàrees). El canvi, amb petites disparitats (les pèrdues s'han acusat fins el llindar de les 50 hectàrees), es produïren igual en el conjunt del Principat. El nombre de parcel·les, també, s'ha reduït, encara que en menys intensitat que el nombre d'explotacions. En conjunt, no s'ha afectat gaire la parcel·lació mitja, que ha quedat molt pròxima a l'assolida l'any 1982 (s'ha passat de 2,77 a 3,02 parcel·les per explotació), per tant, continua dominant la parcel·la de petites dimensions (la SAU mitja per parcel·la ha passat de 1,77 a 2,64)¹⁵.

¹³ La variació de la SAU fou, en realitat, menor a l'indicada. Les modificacions metodològiques incorporades en els censos de 1989 i 1999, i que es basaren en identificar, també, com part de la SAU els erms i matolls amb algun tipus d'ús ramader, provocà un increment fictici de la superfície productiva (Ruiz Maya, 1998). Fent la comparació en funció de les terres llaurades l'increment fou, només, del 0,017% en el Delta i disminuït un 12,77% en el conjunt de Catalunya.

¹⁴ De les xifres es dedueix, també, que el nombre d'explotacions disminueix a ritmes diferents. Un 11,91% entre el 1982 i el 1989 i, en el període següent, 1989-1999, un 21,93%. L'evolució no ha diferit, substancialment, del succeït a Catalunya, que assolí caigudes del 15% i 25%, respectivament.

¹⁵ A Catalunya la parcel·lació mitja passà de 4,56 a 6,95 i la SAU mitja de 2,06 a 2,30.

La distribució del marge brut total segons la dimensió econòmica de les explotacions ha millorat. Les petites explotacions han perdut pes relatiu (les explotacions amb dimensió inferior a 6 UDEs passaren de representa el 80,01% al 70,03%), si bé aquesta tendència fou més acusada a nivell regional¹⁶. En canvi les explotacions de més de 16 UDEs varen augmentar (van passar de 8,67% a 16,31%)¹⁷.

La tendència dels ajustaments és clara i, en alguns casos, intensa. No obstant, malgrat la magnitud del canvis, el resultat està, encara, lluny d'aproximar-nos cap una dimensionalitat suficientment competitiva. Les unitats de producció amb major pes relatiu continuen sent les de menys de 5 hectàrees de superfície o les de menys de 6 UDEs de dimensió econòmica. A més, la seva regressió ha estat inferior a l'operada en el conjunt del Principat. Alhora, les empreses mitjanes no modifiquen gairebé la seva posició relativa, denotant, amb la progressió de les grans, la incipient consolidació d'una estructura bipolar.

b) Titularitat i tinença.

El règim de temença més estès continua essent el de propietat, si bé la seva importància, en termes de SAU, ha baixat (gairebé un 20%) en favor de l'arrendament i dels altres sistemes mixtes, especialment de les SAT. Quant a la personalitat jurídica, la persona física és l'estructura predominant, s'observa, però, un lenta pèrdua de pes (2,64 %) envers el nombre d'explotacions que es tradueix, no obstant, en un significatiu descens en termes de SAU (quasi un 25%).

c) L'aprofitament de les terres llaurades.

En l'aprofitament de les terres llaurades s'observa una pèrdua de la SAU ocupada per les hortalisses (1.432 hectàrees) i d'altres conreus en benefici de l'arròs (que incrementa en 2.824 hectàrees) i del cítrics (que ho fan en un 502). Aquest comportament que, en principi, pot semblar una adaptació lògica a les recomanacions comunitàries materialitzades en termes d'ajuts, subvencions i penalitzacions (l'arròs ha estat un conreu força protegit) recull, també, la petjada que els nous patrons socials han estampat sobre treball domèstic a disposició de les explotacions familiars. En aquest sentit, no és

---

¹⁶ A Catalunya el canvi és molt més gran, passen del 68,17 % al 53,70%.

¹⁷ A Catalunya passen del 13,12% al 24,87.

exagerat concloure que la confluència de factors com, per exemple, el progressiu refús del joves per la professió agrícola, la creixent importància d'estratègies familiars independents, l'erosió de les rendes o la mecanització i terciarització de les tasques han remés en un major nombre d'agricultors a temps parcial (molts desactivats del camp) i en una manca de reemplaçament generacional, perfilant un nou context que, orientat tal volta pels ajuts comunitaris, ha cedit pas als conreus extensius i amb escassos requeriments de treball (com ara l'arròs o el cítrics).

b) La mecanització.

La progressiva mecanització de l'agricultura regional queda patent en l'evolució del cens de tractors. Mentre que en 1982 únicament havien registrats 690, en el del 1999, el nombre havia augmentat un 35%. L'evolució es va aturar, en el conjunt de Catalunya, que reduí la seva tractorització en un 0,19%, suposadament, per l'extensió dels processos d'externalització (en aquest sentit, Langreo (1999; 2002) ja assenyalava Catalunya com una de les comunitats amb més nombre d'explotacions que recorrien a la contractació d'empreses de serveis).

5.3.3. Evolució del factor treball.

Si ens atenem als vectors de tipus estructural, des del vuitanta fins l'actualitat, la taxa de reducció del treball ha estat intensa, al voltant d'un 31%. La pèrdua esdevé, especialment, important en la vessant familiar, la seva aportació en UTAs és redueix aproximadament un 34% (736,58 UTAs) i en nombre de persones un 20,18% (1.267 col·laboracions). En canvi, s'observa un creixement de la contractació assalariada (més del 50%, concretament 245,78 UTAs). Paral·lelament, disminueixen, en més d'un 45%, el nombre d'explotacions que compten només amb treball familiar (passen de 3.447 a 1.880) i s'agreuja el procés d'envelliment (augmenten en 5 punts els titulars amb més de 50 anys). En l'àmbit de Catalunya, la reestructuració ha estat en el mateix sentit (els descens de les explotacions fou d'un 40% i l'envelliment augmentà en poc més d'un 4%).

Taula 5. Delta de l'Ebre i Catalunya. Variació del nombre d'UTAs per categories censals Dades homogeneïtzades (1 UTA = 228 jornades)¹⁸.

Categories centrals	Delta			Catalunya		
	1982	1999	Variació 1982-1999	1982	1999	Variació 1982-1999
UTAs mà d'obra familiar						
Titular	1.769,73	1.067,73	-39,70%	69.688,15	34.837,38	-50,00%
Ajuts familiars	396,05	361,49	-8,70%	40.327,63	16.985,82	-57,90%
Total	2.165,78	1.429,22	-34,00%	110.015,79	51.823,20	-52,90%
UTAs mà d'obra assalariada						
Fixa	158,00	326,75	106,80%	13.419,51	16.182,12	20,60%
Eventual	332,89	409,92	23,10%	8.825,32	8.382,18	-5,00%
Total	490,89	736,67	50,10%	22.244,84	24.654,30	10,40%
Total	3.147,57	2.165,89	-31,20%	132.260,06	76.387,50	-42,20%
UTAs/explotació	0,65	0,64	-1,540%	1,14	1,06	-7,02%

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

5.4. Alguns aspectes de l'entorn productiu: L'especialització subsectorial de la producció i la incidència de la política agrària.

Després de l'estudi de l'estructura i dinàmica de les explotacions convé incidir en la transcendència, quantitativa i qualitativa, de les polítiques de caire agrari i rural envers la vertebració de l'espai, aspecte tant més important si tenim en compte que, el valor de la producció final agrària, inclou un nombre significatiu de producció garantida per la PAC —l'arròs— i implica, de retruc, un alt component públic en la formació de les rendes agràries. L'anàlisi quedaria, doncs, incomplet sinó fessin, també, una aproximació al subsector arrosser. En aquest sentit, aquest apartat comença incidint en l'especialització arrossera del Delta per acabar, un cop introduïda la política comunitària de protecció d'aquest conreu, amb l'avaluació i aplicació dels principals eixos vertebradors de les polítiques de caire estructural i rural.

¹⁸ Les diferències entre els censos són, en aquest aspecte, significatives. L'any 1982 1 UTA equivalia a 300 jornades de treball familiar i 275 d'assalariat, a l'any 1989 s'unifica el criteri envers el valor 275. L'any 1999 canvia, de nou, i 1 UTA passa a ser igual a 228 jornades. No obstant, si homogeneïtzen les dades en valors de 1999, el nombre d'UTAs passa de 3.147,57 a 2.165,89 en el Delta i de 132.260,64 a 76.387,5 a Catalunya.

5.4.4 L'especialització subsectorial de la producció: El conreu de l'arròs.

(annex 4, taules 1 a la 14)

La caracterització productiva del Delta, suficientment descrita en les pàgines precedents, ve determinada pel seu volum de producció d'arròs. El conreu, perfectament identificat amb la fisonomia del territori, ocupa més del 80% de les terres llaurades i conforma la major part del valor de la producció i de les rendes (segons les informacions del DARP de les Terres de l'Ebre les previsions per la campanya 2001/02 ascendeixen a més de 40 milions d'euros —xifra que representa, gairebé, el 75% de la producció final agrícola—; comptant els ajuts comunitaris, la xifra es situa al voltant dels 51 milions¹⁹). La rellevància del conreu és, doncs, prou manifesta i ens emplaça a aproximar els trets fisonòmics del sector —estructura i organització de la producció— i les perspectives obertes arrel de la nova orientació que, respecte aquest conreu, ha iniciat la política agrícola comunitària.

a) Estructura de les explotacions i organització de la producció.

La majoria de les explotacions arrosseres²⁰ estan situades amb uns intervals de dimensió petita: el 63,81% són menors a 5 hectàrees i ocupen el 14,84% de la superfície corresponent, les de més de 20 hectàrees (un 8%) apleguen gairebé el 60%. No obstant, la concentració es palès, sobretot, en el tram de més de 50 hectàrees, on resten un 2,47% de les explotacions amb aproximadament el 40% de la superfície (gràfic 4).

¹⁹ Previsió d'ingressos de l'arròs en el Delta de l'Ebre (campanya 2001/02):

1. Valor del producte.

Nombre de tones	euros/t (mitjana)	Ingressos totals (en euros)
140.000	288,48	40.388.013

2. Ajuts PAC i mesures agroambientals.

Tipus d'ajut	Ingressos totals (en euros)
PAC	3.342.469
Agroambientals	7.743.674
Total	11.086.143

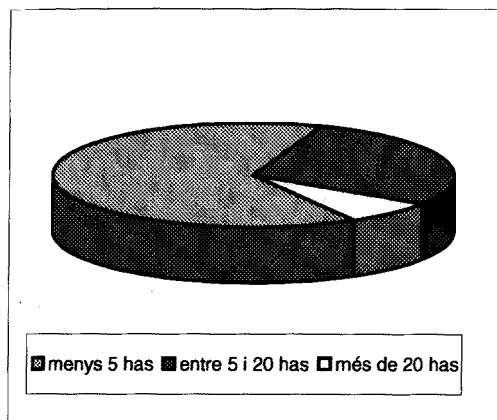
Font: Estimacions del DARP de les Terres de l'Ebre (2002).

²⁰ Les dades que comentarem al llarg d'aquest epígraf, inclouen les explotacions amb arròs. Això vol dir que s'estudien tant les explotacions monoconreu com les que comparteixen aquest conreu amb altres.

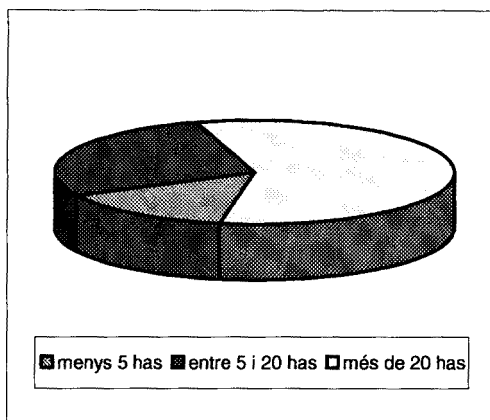

Gràfic 4. Delta de l'Ebre. Distribució de les explotacions arrosseres segons la seva dimensió física (en percentatge). (1999).

Distribució de les explotacions.

Concentració de superfície (en has).

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Elaboració pròpia.

Aquestes dades es tradueixen, també, amb una minvada dimensió econòmica. De fet, si no considerem les subvencions, més del 75% de les explotacions no superen les 6 UDEs de marge brut i només un 7% superen les 16 UDEs,²¹ xifres que qüestionen la viabilitat econòmica de la majoria d'explotacions, alhora, que perfilen el conreu com una activitat de caràcter, fonamentalment, parcial. Aquest últim aspecte es referma en l'anàlisi de les nostres dades mostrals, el seu recompte revela, també, que pel 61,20%²² de les explotacions, l'arròs s'ha convertit en un complement de les rendes dels titulars que, a més, responen a un perfil envellit (el 63,27% dels titulars tenien més de 50 anys), escassament escolaritzat (el 84,50% estaven en els esglaons educatius) i amb una alta estimació a la terra²³ (gairebé el 40% conserva l'explotació per raons sentimentals). El model productiu que segueixen és externalitzat, més del 90% de les explotacions contracten maquinària aliena i al voltant d'un 33% empren alguna mena d'assalariats, a més, segons algunes informacions locals, en la major part de casos, aquests empleats són jubilats o propietaris d'altres explotacions que poden gaudir, així, d'uns ingressos extra²⁴.

²¹ Els percentatges oscil·len, si tenim en compte les subvencions entre el 72% i el 15% (estimació feta a partir de les dades del cens agrari (1999) i COAG(2000) i dades pròpies).

²² El percentatge puja al 79,70% si incloem els perceptors d'alguna mena de prestació social —pensions de jubilació, invalidesa, atur, etc—. A més, del 20,30% restant, el 62,25%, aproximadament, comparteix el conreu de l'arròs amb altres conreus

²³ La formació d'aquest afecte prové, sobretot, de l'origen familiar de les terres que incorpora sovint històries èpiques envers els avis o els pares i la seva lluita per la terra enfront el pantà.

²⁴ El caràcter sumergit d'aquestes ocupacions fa que, molts cops els pagesos, no manifesten la mena de treballadors contractats. És significatiu, però, que gairebé el 22% dels titulars menors de 65 anys declarin haver realitzar alguna tasca

En l'altre extrem, les grans explotacions²⁵ segueixen, sobretot, el model organitzatiu de Societat Anònima ó SAT Compten, normalment, amb un o varis treballadors fixos que s'encarreguen de les tasques administratives, comercials i de contractació de la mà d'obra eventual. També, mantenen, segons manifesten alguns dels seus majorals, una gestió més competitiva: diversifiquen la producció, roten els conreus, introdueixen innovacions i negocien tant els preus dels *inputs* com la comercialització de l'*output*, en alguna circumstància, fins i tot, amb marca pròpia (com és el cas de l'arròs bomba "Illa de Riu" produït per SAT El Pantar en la finca que té, a Sant Jaume d'Enveja, amb el mateix nom).

Quant a l'evolució l'avanç del conreu ha estat constant. Segons les dades del cens agrari, la superfície sembrada s'ha estès, gairebé un 21%, en poc menys de 20 anys i s'ha aplegat, sobretot, en les explotacions de més de 50 hectàrees, alhora, s'han perdut més del 21% de les explotacions, en aquest cas la desaparició ha afectat (seguint l'evolució general) a les explotacions més petites (només les explotacions de menys de 10 hectàrees disminuïren més d'un 25%) en canvi ha augmentat, el nombre, en el tram de més de 50 hectàrees (que han passat de 170 a 213 explotacions). Malgrat aquesta tendència a la concentració (gràfic 5) el major nombre d'explotacions continua restant en l'interval de menys de 5 hectàrees i la dimensió mitjà (6,74 hectàrees per explotació) està força per sota de, per exemple, la mitjana europea que, amb grans disparitats regionals²⁶, està al voltant de les 15,57 hectàrees (Eurostat, 2001) o la d'EEUU que ronda les 80 hectàrees (ERS, 2001).

eventual en altres explotacions (dades pròpies —enquesta—). No obstant, al marge de temes fiscals o de seguretat social, l'escassetat de mà d'obra agrícola tampoc facilita la regulació de les tasques.

²⁵ Segons l'ADV, en el Delta tan sols hi ha cinc explotacions de més de 200 has:

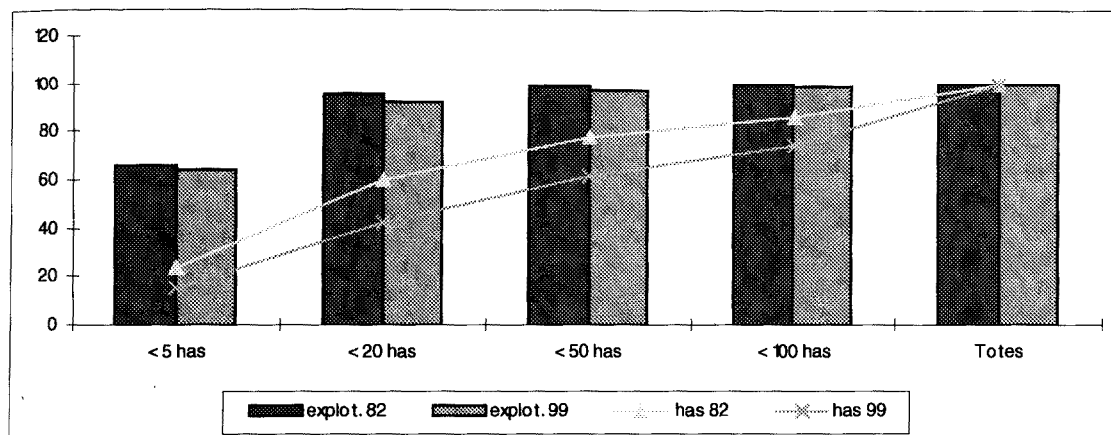
- AGROPECUARIA DELTA DE L'EBRE (domicili social: L'Aldea): 239,47 has
- BOMBITA, SA (domicili social: Deltebre): 306,79 has
- EL PANTAR, SAT (domicili social: L'Aldea): 566,22 has
- ERMS SALATS, SAT (domicili social: Sant Jaume): 443,37 has
- MIGJORN, SA (domicili social: Sant Jaume): 373,46 has

²⁶ Nombre, hectàrees i superfície mitja de les explotacions d'arròs de la UE:

Regió	1995			1997		
	Nombre	has	Superfície mitjà	Nombre	has	Superfície mitjà
Espanya	6.500	50.400	7,75	8.400	87.900	10,46
França	400	28.100	70,25	300	24.800	82,66
Grècia	7.100	28.000	3,94	8.400	31.700	3,77
Itàlia	7.500	241.700	32,22	6.700	239.800	35,79
Portugal	2.800	20.600	7,35	2.500	25.300	10,12
UE	24.300	368.800	15,17	26.300	409.500	15,57

Font: Eurostat (1999; 2000).

Gràfic 5. Evolució comparada de les explotacions i la superfície d'arròs (en percentatge). Estrats acumulats. 1982-1999.

Font: Institut d'Estadística de Catalunya i elaboració pròpia.

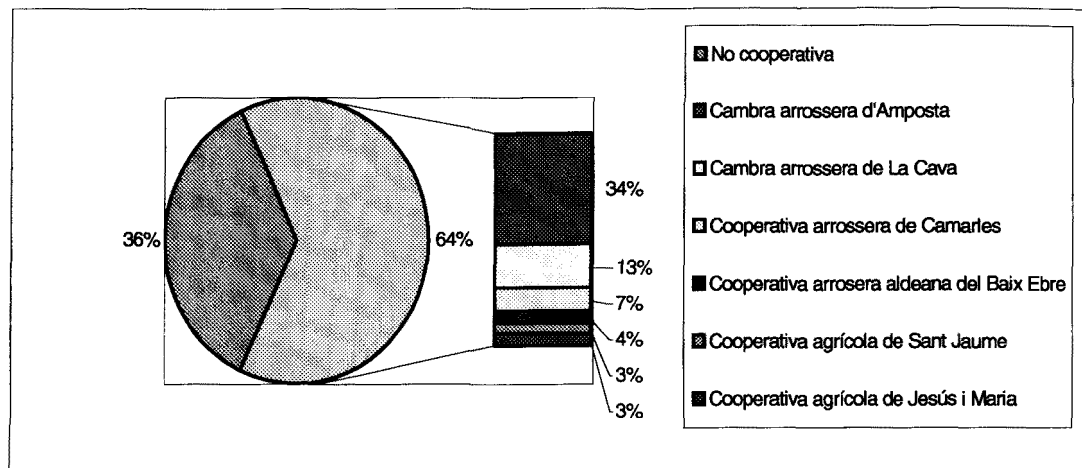
Front aquest clar exponent de minifundisme s'ha desenvolupat un model associatiu consolidat, amb un total de 6 cooperatives de primer grau, una de segon i un encetat procés de fusió²⁷. En conjunt, concentren aproximadament el 65% de la producció (segons la FCAC, gairebé el 99% de la varietat Japònica), al voltant del 76% de les explotacions i el 72% de la superfície²⁸ (gràfic 6). Es detecten, però, algunes deficiències, com l'excessiu sobredimensionament i dispersió de les instal·lacions, el dèficit de formació empresarial d'alguns dels gestors i, malgrat els esforços per millorar la qualitat i diferenciar la producció²⁹, manquen acords i estratègies de marketing conjuntes. Queda, no obstant, per contrastar si la concentració iniciada resolt, total o parcialment, els dèficits esmentats. El resultat dependrà, en últim terme, dels esforços de coordinació i gestió que, finalment, es consolidin.

²⁷ El 15 de maig de 2002 es va firmar un projecte de fusió que implicava a totes les cooperatives del marge esquerre (Arrossaires del Delta —amb seu a Amposta—, Cambra Arrossera de la Cava —Deltebre—, Agrícola Jesús i Maria —Deltebre—, Arrossera Aldeana del Baix Ebre —L'Aldea— i Arrossera de Camarles —Camales—). Les cooperatives decidien unir les seves estructures a l'objecte de reduir costos. La base social de la nova cooperativa aplegarà, aproximadament, 2000 socis, una producció de més de 44 milions de kg. d'arròs anual i una facturació pròxima als 18 milions d'euros. Per la seva banda, el dia 2 de setembre de 2002, el president de la Cambra Arrossera d'Amposta, Francesc Reverté, anunciava la pròpera fusió de les cooperatives del marge dret (Cambra Arrossera d'Amposta i Cooperativa Agrícola de Sant Jaume d'Enveja). La nova cooperativa, que naixeria sota la denominació de Cooperativa del Montsià, aplegaria, en conjunt, uns 4000 socis i una facturació propera als 25 milions d'euros (Web d'agrodigital, 2002).

²⁸ Segons fonts de l'ADV són, normalment, les grans explotacions les que resten fora del model cooperatiu.

²⁹ L'any 1996 s'inscrigué, en el registre de denominacions d'origen i indicacions geogràfiques protegides de la CEE, "Arròs del Delta del Ebre". Des de llavors l'arròs envasat que compleix els requisits de qualitat exigits mostra en el seu etiquetatge la menció i el logotip d'indicació comunitària protegida.

Gràfic 6. La comercialització de la producció d'arròs i distribució per cooperatives. (Collita 2000).

Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per l'ADV (2000) i la FCAC (2000).

b) La regulació del mercat europeu de l'arròs: L'Organització Comú del mercat (OCM) i les mesures agroambientals. Alguns elements de referència.

b.1) El mercat europeu en el context internacional.

L'arròs —*oryza sativa*— a diferència d'altres conreus continua sent un producte de subsistència per una gran part de la població, segons les dades de la FAO (2001) la producció mundial s'ha estabilitzat al voltant dels 650 milions de tones d'arròs en closca (ó 390 en equivalent d'arròs blanc), de les quals, més del 90%, són produïdes i consumides a Àsia, concretament, al sud i sud-est (només la Xina, l'Índia, Indonèsia i Bangladesh concentren més del 70%³⁰). El comerç mundial és en canvi, comparativament, estret, oscil·la al voltant dels 24 milions de tones³¹ —en equivalent d'arròs blanc—, és a dir, aproximadament el 7% de la producció total. Sobresurten, per la vessant exportadora, Tailàndia (6% del comerç mundial), Vietnam (gairebé el 16%), EEUU (13%), Xina i Índia (sobre el 10%) i Pakistan (sobre el 7%). La UE aplega el 1,45%. Les importacions estan menys concentrades, les majors quotes corresponen a

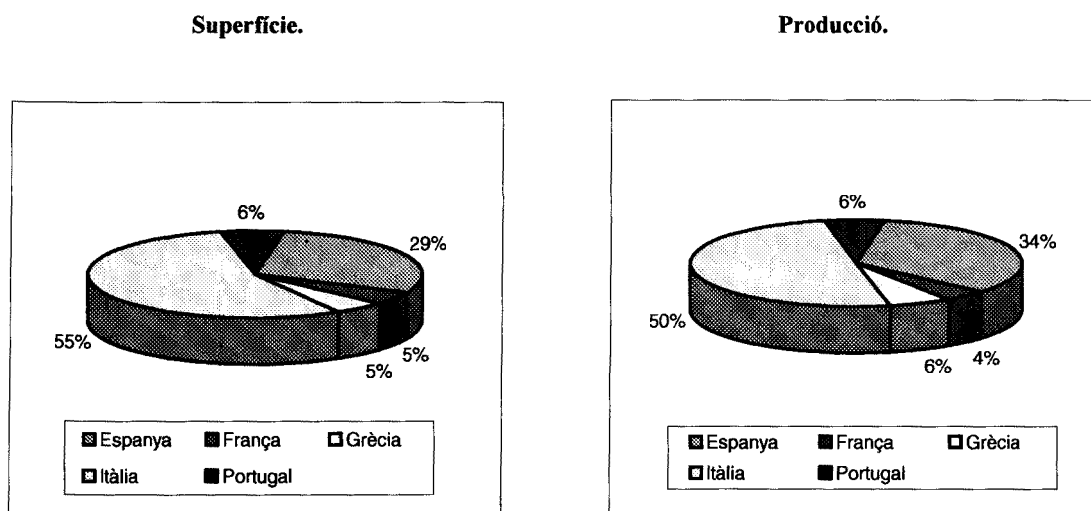
³⁰ No obstant, el mercat mundial està bastant estratificat per tipus i qualitats. Les tres varietats bàsiques són: l'Indica —de gra llarg— produïda fonamentalment a les regions tropicals i subtropicals (com sud de Xina, Índia, Indonèsia, Bangladesh ó sud d'EEUU), la Japònica —de gra rodó i curt— tradicional de zones més temperades (com nord de Xina, Japó, Corea del nord i del sud, Taiwan, U.E, Austràlia ó Egipte) i l'Aromàtica —amb el tipus Jasmine de Tailàndia i el Basmati de l'Índia i Pakistan— (Comisión de las Comunidades Europeas, 2000a; 2002b).

³¹ Concretament, les exportacions ronden al voltant dels 24.6 milions d'euros i les importacions al voltant dels 21.7. Aquestes dades no s'inclouen ni les importacions ni les exportacions intra-UE (Comisión de las Comunidades Europeas, 2000a; 2002b).

Indonèsia (12%), Filipines (6%), Bangladesh (sobre el 5,5%), Brasil (sobre el 4,5), la UE (al voltant d'un 3%) i Costa d'Ivora, Iran, Iraq, Nigèria, Senegal i Malasia (sobre 2,50%) (FAO, 2001; IRRI, 2001; Comisión de las Comunidades Europeas, 2000^a; 2002b)³².

El volum d'arròs de la UE (d'uns 2,5 milions de tones d'arròs en closca —o 1,7 en equivalent d'arròs blanc—) només representa el 0,5% de la producció mentre que el seu pes en el comerç resta al voltant del 1,5% en el cas de les exportacions i del 3,5% en el de les importacions. Els principals productors són els països mediterranis (vid gràfic 7): Espanya (marges del Guadalquivir, Vegues del Gadiana, Vall i Delta de l'Ebre i l'Albufera de València)³³, França (La Camarga i la Guaiana), Grècia (Macedònia i el Peloponés), Itàlia (Vall del Po) i Portugal (Vall del Tajo, Sado i Mondego) (FAO, 2001; Comisión de las Comunidades Europeas, 2002b).

Gràfic 7. UE Superfície³⁴ i producció d'arròs. Distribució per estats membres. Campanya 1999-2000 (collita 1999).

Font: FAO (2001).

El sector és, en conjunt, deficitari (segons la Comissió (2001a) la producció de la campanya 1999/00 cobrí aproximadament el 85% del consum intern), no obstant s'aprecien notables diferències per varietats productives. Això és, existeix un excedent de

³² Per varietats, l' Indica concentra el 75% del comerç, la Japònica el 12% i l'Aromàtica el 10% (FAO, 2000)

³³ Andalusia concentra el 36,26%, Extremadura el 20,45%, Catalunya el 20,05%, València el 12,94% i l'Aragó el 10,3%

³⁴ El 30% (aproximadament 120.000 has) correspongueren, la campanya 1999/00, a la varietat Indica (Comissió de las Comunidades Europeas, 2000a).

producció de la varietat Japònica —consum preferent dels països productors— de més d'un 20% respecte a la seva demanda (que representa gairebé el 53% del consum d'arròs comunitari) i un dèficit d'aproximadament un 40% de l'arròs tipus Indica que ha d'importar-se. Les importacions provenen, principalment, de: EEUU (36%), Tailàndia (22%) i l'Índia (14%). La importància econòmica (relativa) del conreu (mesurada pel seu pes en el valor de la producció final agrària) és poc significativa, el 0,40% del conjunt comunitari i el seu valor tampoc és rellevant en els països productors, la xifra oscil·la entre el 0,10% de França i el 1,50% de Portugal³⁵ (Comisión Europea, 2001a). No obstant, els traços i vàlua són diferents en les diferents àrees d'influència, en això incideix la concentració zonal del conreu, la manca d'alternatives viables i les seves funcions mediambientals.

b.2) L'OCM de l'arròs. Les línies de referència.

La regulació del mercat —disposicions i mesures aplicables — s'instrumenta a través de l'OCM corresponent. La que resta vigent és fruit de la reforma de l'any 95³⁶ que es modulà amb l'objectiu d'equilibrar mercats, millorar la competitivitat i adaptar-se a les noves orientacions marcades per la Ronda Uruguai del GATT . El reglament base (Reglament (CE) n° 3072/95 del Consell de 22 de desembre de 1995, DOCE L329/18, 30.12.1995) ordena les actuacions del mercat en base a quatre línies: un sistema compres en règim d'intervenció, un règim compensatori d'ajuts, un mecanisme estabilitzador de la producció i un règim regulador dels intercanvis.

1. El sistema de compres en règim d'intervenció. El reglament contempla l'aplicació d'un preu mínim garantit —únic per totes les varietats d'arròs —. Aquest preu va ser definit, seguint el sentit de la Ronda, amb una cadència decreixent, a raó d'un 5% per campanya fins l'any 2000 i següents (vid. taula 6).

³⁵El valors per la resta són: Grècia 0,9%, Espanya 1% i Itàlia 1,5% (Comisión Europea, 2001).

³⁶ El Reglament n° 0372/95 ha estat modificat, posteriorment, pel Reglament (CE) n° 0192/98 de 27 de gener de 1998, pel Reglament (CE) n° 1528/00 de 14 de juliol de 2000 i pel Reglament (CE) n° 1667/00 de 29 de juliol de 2000.

Taula 6. Preus d'intervenció de l'arròs per l'arròs en closca (euros/t).

Campanyes	Preu d'intervenció (euros/t)
1996/1997	351,00
1997/1998	333,45
1998/1999	315,90
1999/2000 i següents	298,35

Font: Comisión de las Comunidades Europeas (1995; 2000a).

2. El règim d'ajuts. Per compensar la reducció de preus esmentada en el paràgraf anterior s'establí un sistema de pagaments compensadors per hectàrea sembrada (P.C.). La quantia ha estat creixent i la seva implantació s'establí en funció del rendiment nacional de cada estat membre. El rati està, ara, en uns 52,65 euros/t. El règim, no exigeix, a diferència de la regulació establerta en d'altres conreus herbacis, la retirada de terres i ha admés, a la fi d'orientar la producció, la possibilitat de bonificacions i/o descomptes per varietats³⁷ (taula 7 i taula 8).

Taula 7. Rendiments nacionals de referència.

Estat	t/ha
Espanya	6,35
França	
- Territori Metropolità	5,44
- Guaiana francesa	7,51
Grècia	7,48
Itàlia	6,04
Portugal	6,05

Font: Comisión de las Comunidades Europeas (1995; 2000a).

³⁷ Entre 1988 i 1993, el règim vigent, encoratjà la producció de la varietat Índica. Com a conseqüència, i malgrat que els ajuts cessaren l'any 1993, les hectàrees de la varietat índica han passaren de 27000 (l'any 1988) a 120.000 (l'any 2000) (Comisión de las Comunidades Europeas, 2002b).

Taula 8. Imports dels pagaments compensatoris (euros/t).

Estat	1997/1998	1998/1999	1999/2000 i següents
Espanya	111,44	222,89	334,33
França			
- Territori Metropolità	96,35	192,70	289,05
- Guaiana francesa	131,80	263,60	395,40
Grècia			
- Departaments de Salònica, Serre, Kavala, Etolia-Acarània i Ftiótida	131,27	262,55	393,82
- Altres departaments	131,27	262,55	393,82
Itàlia	106,00	212,00	318,01
Portugal	106,18	212,36	318,53

Font: Comisión de las Comunidades Europeas (1995; 2000a).

3. El mecanisme estabilitzador. Es fixà una superfície base de producció per cada estat membre (Superfície Màxima Garantida —SMG—)³⁸, de manera que, en cas de superar la corresponent superfície nacional, l'import del PC seria reduït. La penalització a aplicar és progressiva i superior al percentatge d'excés (taula 9 i taula 10).

Taula 9. Superfície Màxima Garantida (SMG).

Estat	SMG (en has)
Espanya	104.973
França	
- Territori Metropolità	24.500
- Guaiana francesa	5.500
Grècia	24.891
Itàlia	239.259
Portugal	34.000

Font: Comisión de las Comunidades Europeas (1995; 2000a).

³⁸ La SMG quedà delimitada en funció de la superfície conreada en la campanya 1995/96, a excepció d'Espanya i Portugal que sofriren aquell any una important sequera i, en compensació, els hi foren assignades unes superfícies nacionals, es a dir, les que suposadament romandrien en condicions climàtiques normalitzades.

Taula 10. Penalitzacions.

% d'excés	Penalització
Entre 0 i 1%	3 cops el % d'excés
Entre 1 i 3%	4 cops el % d'excés
Entre 3 i 5%	5 cops el % d'excés
Més del 5%	6 cops el % d'excés

Font: Comisión de las Comunidades Europeas (1995).

4. El règim d'intercanvis³⁹. L'acord de la Ronda Uruguai obligava a la UE a assumir, entre d'altres, els compromisos de *Status quo i Roll back* —no adopció de noves restriccions al comerç i desmantellament de les existents—. Això es traduiria, en el cas de l'arròs, en:

- Una reducció de la protecció duanera —drets d'importació— d'un 36% entre l'any 1995 i el 2000 (taula 11).

Taula 11. Aranzels d'importació fixats (euros/t).

Tipus	1995	1996	1997	1998	1999	De 2000 endavant
Arròs en closca	310,00	290,30	270,51	250,68	230,95	211,00
Arròs sense closca	388,00	366,30	338,51	313,68	288,85	264,00
Arròs blanc	611,00	572,00	533,00	494,00	455,00	416,00

Font: Fernández Santa-Ana (1997); Comisión de las Comunidades Europeas (2000, a 2002b).

Es fixà, també, que l'aplicació d'aquests drets restés acotada per un sostre lligat al preu d'intervenció (l'anomenat *Headnote*), de manera que el preu d'importació⁴⁰ per l'arròs

³⁹ El règim d'intercanvis d'arròs entre la UE i tercers països ha vingut regulat, bàsicament, per la següent normativa:

- Reglament (CE) n° 1503/96 de la Comissió pel que s'estableixen les disposicions d'aplicació del Reglament (CE) n° 3072/95 pel que fa als drets d'importació de l'arròs.
- Reglament (CE) n° 2131/96 que modifica algunes condicions de l'anterior.
- Reglament (CE) n° 2603/97 i Reglament (CE) n° 1706/98 sobre el règim aplicable als productes agraris i transformats originari dels països ACP.
- Reglament (CE) n° 1595/98 que modifica algunes condicions del Reglament (CE) n° 2603/97.
- Reglament (CE) n° 2820/98 relatiu a l'aplicació d'un pla plurianual de preferències aranzelàries durant el període comprès entre 1 de juliol de 1999 i 31 de desembre de 2001.
- Reglament (CE) n° 2831/98 que modifica el Reglament (CE) n° 1503/96 i incorpora un increment del 8% al preu de referència del mercat mundial.
- Reglament (CE) n° 2731/99 que modifica algunes condicions del Reglament (CE) n° 2603/97.
- Reglament (CE) n° 416/2001 que modifica el Reglament (CE) n° 2820/98 relatiu a ampliar la franquícia dels drets de duana sense límit quantitatiu als PMA.
- Reglament (CE) n° 2076/2001 que modifica algunes condicions del Reglament (CE) n° 2831/98.
- Reglament (CE) n° 2305/2001 relatiu a l'obertura i gestió del contingent aranzelari per l'arròs procedent dels PMA.

⁴⁰ En l'arròs és especialment difícil comprovar el valor d'importació. A tal efecte, la Comissió adopta, regularment, uns valors de referència a través dels preus representatius —valor CIF— per cada una de les qualitats tipus corresponents. El

sense closca—un cop aplicada la tarifa corresponent — no podria ultrapassar, en la varietat Indica, del 180% del preu d'intervenció de l'arròs en closca corresponent i, en la varietat Japònica, del 188%.⁴¹ El sostre per l'arròs blanc és 263% del preu d'intervenció en la varietat índica i el 267% en la Japònica. Segons això, l'aplicació del dret o del sostre depèn del preu del mercat mundial. En la pràctica, això ha significat que les importacions d'arròs en closca —donat el preu prohibitiu de les de l'arròs blanc— hagin restat força competitives de la producció interna (Comisión de las Comunidades Europeas, 2000a; 2002b).

A més, la UE acordà l'aplicació d'uns règims preferencials que, conjuntament, han arribat a assolir més del 40% de les importacions (Comisión de las Comunidades Europeas, 2000a). Els més significatius són els que fan referència al contingent de 110.000 tones d'arròs —en equivalent d'arròs blanc— dels països ACP i PTU (amb 35% dels drets per als països ACP i dret nul per als PTU) més una reducció aranzelària, de 250 euros/t per una determinada quantitat (135.000 tones a l'any 2000) d'arròs en closca *Basmati* —varietat tipus Índica procedent de la Índia i Pakistan—⁴². Per últim, amb l'ampliació de la UE a Suècia, Àustria i Finlàndia, que exigien menys drets per accedir al seu mercat, es negocià l'entrada de 76.800 tones anuals d'arròs blanc amb dret nul i 20.000 tones d'arròs sense closca amb un dret de 88 euros/t⁴³.

Des del 28 de febrer de 2002, els drets (euros/t) vigents són els resultants de l'aplicació del sostre i acords específics següents (taula 12):

---

principals són: El preu CIF en Rotterdam, el preu representatiu en el mercat de Tailàndia, el del mercat dels EEUU i els cost mitja del transport des de l'origen a Amberes, Rotterdam, Amsterdam i Gante (Fernández Santa-Ana, 1997 i Comisión de las Comunidades Europeas, 2002b).

⁴¹ Com a resultat, entre juliol de 1995 i febrer de 2000, els drets d'importació de l'arròs van baixar, aproximadament, 90 euros/t (Comisión de las Comunidades Europeas, 2000a).

⁴² La reducció fou per compensar el diferencials de preus de l'arròs *Basmati* que, en aquest període, es mantingué, de mitja un 250 euros/t per sobre del valor de referència que marcava el *Headnote* (Comisión de las Comunidades Europeas, 2000a).

⁴³ Aquestes quantitats han estat distribuïdes entre els exportadors tradicionals de la UE (països ACP, PTU, Tailàndia, Índia, Pakistan i els EEUU) (Comisión de las Comunidades Europeas, 2000a).